

**CESSÂS'IN "AHKÂMÜ'L KUR'ÂN" VE KURTUBÎ'NİN
"el-CÂMÎ li-AHKÂMÎ'L KUR'ÂN" ADLI ESERLERİNDE
TALÂK SÛRESİ'NİN TEFSİRİ**

Makbule ALTINAY DURAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem KOÇ

AĞRI-2022

Her hakkı saklıdır.

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

Makbule ALTINAY DURAN

**CESSÂS'IN "AHKÂMÜ'L KUR'ÂN" VE KURTUBÎ'NİN "el-CÂMİ li-AHKÂMİ'L
KUR'ÂN" ADLI ESERLERİNDE TALÂK SÛRESİ'NİN TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem KOÇ

AĞRI-2022

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

"Cessâs'ın 'Ahkâmü'l Kur'ân' ve Kurtubî'nin 'el-Câmi li-Ahkâmi'l Kur'an' Adlı
Eserlerinde Talâk Sûresi'nin Tefsiri"

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem KOÇ danışmanlığında, Makbule ALTINAY DURAN tarafından hazırlanan bu çalışma, 27/01/2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan : Musa TURŞAK

İmza :

Üye : Hasan HALİLOĞLU

İmza :

Üye : Ekrem KOÇ

İmza :

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... tarih ve / nolu kararı ile
onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

27/02/2022

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Cessâs'ın 'Ahkâmü'l Kur'ân' ve Kurtubî'nin 'el-Câmi li-Ahkâmi'l Kur'an' Adlı Eserlerinde Talâk Sûresi'nin Tefsiri" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünün arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

27/02/2022

Makbule ALTINAY DURAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ.....	x
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	3
4. TEFSİR VE KONULU TEFSİR HAKKINDA.....	4
4. 1. Kur'ân'ı Kerîm'in Tefsîrine Duyulan İhtiyaç	4
4. 2. Tefsîr.....	7
4. 3. Tefsîr Çeşitleri	9
4. 4. Konulu Tefsîr Metodu	16

I. BÖLÜM

CESSÂS VE KURTUBÎ'NİN HAYATLARI TALÂK SÛRESİNİN TANITIMI

1. CESSÂS'IN HAYATI VE ESERLERİ.....	20
1. 1. Hayatı	20
1. 2. Eserleri.....	22
1. 3. Cessâs ve Eserleri Üzerine Yapılan Modern Çalışmalar.....	28
2. KURTUBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	29
2. 1. Hayatı	29
2. 2. Eserleri	31
2. 3. Kurtubî ve Eserleri Üzerine Yapılan Modern Çalışmalar	36
3. TALÂK SÛRESİ'NİN TANITIMI.....	37
3. 1. Sûrenin İsmi	37
3. 2. Sûrenin Mekki-Medeni Oluşu	38
3. 3. Sûrenin Mushaftaki Yeri Âyet Harf ve Kelime Sayısı.....	39
3. 4. Sûrenin Fazileti.....	39

3. 5. Sûrenin Konusu	40
3. 6. Sûrenin Diğer Sûreler ile Münâsebeti	41
3. 6. 1. Bir Öncesindeki Sûre Olan Teğâbün Sûresi'ni Takdim.....	41
3. 6. 2. Bir Sonrasındaki Sûre Olan Tahrîm Sûresi'ni Takdim	44
3. 6. 3. Bakara Sûresi'ni Takdim.....	46
3. 6. 4. Nisâ Sûresi'ni Takdim.....	52
3. 6. 5. Ahzâb Sûresi'ni Takdim	55
3. 7. Sûre Üzerine Yapılan Modern Çalışmalar	57

II. BÖLÜM

TALÂK SÛRESİNİN KONULU TEFSİRİ

1. SÛREYE GİRİŞ 1-3. ÂYETLER	58
1. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri	58
1. 1. 1. Metni	58
1. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları	59
1. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar.....	65
1. 4. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlleri.....	66
1. 5. Âyetlerin Tefsîri	67
1. 5. 1. İslam'da Evliliğe Verilen Önem	67
1. 5. 2. Talâk Kavramının Lügat ve Istılah Mânâsı	69
1. 5. 3. Talâkın Hükümü	69
1. 5. 4. Sonuçları Bakımından Talâk Çeşitleri.....	71
1. 5. 5. Niteliği Bakımından Talâk Çeşitleri.....	79
1. 5. 6. Lafızları Bakımından Talâk Çeşitleri	90
1. 5. 7. Derhal veya Şarta Bağlı Olup Olmaması Bakımından Talâk Çeşitleri	92
2. İDDET HÜKÜMLERİ 4-5. ÂYETLER.....	93
2. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri	93
2. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları	93
2. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar.....	95
2. 4. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlleri.....	95
2. 5. Âyetlerin Tefsîri	95

2. 5. 1. İddet kavramının Lügat ve Istılah Mânâsı	95
2. 5. 2. İddetin Hükümü	96
2. 5. 3. İddeti Gerektiren Sebepler	98
2. 5. 4. Süresi Bakımından İddet Çeşitleri	99
3. KADININ MESKENİ VE ÇOCUĞUN BAKIM MASRAFLARI 6-7.	
ÂYETLER	113
3. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri	113
3. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları	114
3. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar	115
3. 4. Âyetlerin Tefsîri	115
3. 4. 1. Kadının Meskeni ve Nafakası	115
3. 4. 2. Çocuğun Emzirilmesi, Bakımı ve Nafakası	120
4. ASİ KAVİMLER VE HELAK OLUŞ SEBEPLERİ 8-11. ÂYETLER.....	126
4. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri	126
4. 1. 2. Meali	127
4. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları	127
4. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar	131
4. 4. Âyetlerin Tefsîri	131
4. 4. 1. Allah'ın Emrini Tutmayan Azgın Milletlerin Yok Edilmesi	131
4. 4. 2. İman Edip Salih Amel İşleyenlerin Durumu	133
5. ALEMLERİ YARATAN ALLAH'IN SONSUZ KUDRETİ 12. ÂYET	134
5. 1. Âyetin Metin ve Meali	135
5. 2. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar	135
5. 3. Âyetin Tefsîri	135
5. 3. 1. Evrenin Yaratılışı	135
5. 3. 2. Sema Kelimesi Anlamları	136
5. 3. 3. Yedi Kat Gökler	136
5. 3. 4. Arz Kelimesi Anlamları	139
5. 3. 5. Yedi Kat Arz	140
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	147
ÖZGEÇMİŞ	155

ÖZET

CESSÂS'IN "AHKÂMÜ'L KUR'ÂN" VE KURTUBÎ'NİN "el-CÂMÎ li-AHKÂMÎ'L KUR'ÂN" ADLI ESERLERİNDE TALÂK SÛRESİ'NİN TEFSÎRİ

Makbule ALTINAY DURAN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem KOÇ

2022, sayfa: 155+ (XII)

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Musa TURŞAK

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem KOÇ

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Hasan HALİLOĞLU

Tüm insanlığın dünya ve ahiret saadetini temin etmeyi hedef almış Kur'ân-ı Kerîm, inançlar, ibadetler ve insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümlerle gelmiştir. İnsani ilişkilerin başladığı yer de ailedir. Şüphesiz ki aile insan için en ehemmiyetli ve vazgeçilmez kurumdur. Ailenin kuruluşu olan evlilik ise bütün değerlerin temeli olan dinin korunmasını sağlayan en önemli unsurlardandır. Evlilik prensip olarak ömür boyu sürdürülmek üzere kurulsun da ilerleyen süreçte üzüntü sıkıntı ve işkenceye dönüşebilmektedir. Böyle durumlarda boşanma kaçınılmaz olabilir. İman etmiş kimseler için evlilik bağı kurulurken de çözülürken de Allah'ın hudutlarına riayet etmek gerekmektedir.

Bu tezde İslam Hukuku'nda önemli bir yer kaplayan boşama hükümlerini ele alan Talâk Sûresi çalışılmıştır. Tezimizde Bağdat ve çevresinde yaşamış, Hanefi fıkhnın önemli isimlerinden Cessâs'ın (ö.370) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsirinden ve Maliki mezhebini benimsemiş Endülüslü büyük alimlerden olan Kurtubî'nin (ö.670) *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı tefsirinden Talâk Sûresi mukayeseli olarak ele alınmıştır.

Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, kapsamı, amacı, yöntemi ve önemi açıklanmış; ardından tefsîr ve konulu tefsîr hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, tezde esas alınan tefsirlerin yazarları ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; Talâk Sûresi'nin tanıtımı yapılmıştır.

İkinci bölümde, Talâk Sûresi'nde birbiriyle ilişkili ayetler ilgili konu başlıkları altında ele alınarak tefsir edilmiştir.

Sonuç bölümünde, ulaşılan genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Talâk Sûresi, Talâk, Cessâs, Kurtubî, İddet, Nafaka

ABSTRACT

SURAH TALAQ FROM THE TAFSİR CALLED "AHKÂMÜ'L KUR'ÂN" OF CESSÂS AND "EL-CÂMÎ'U Lİ AHKÂMİ'L KUR'ÂN" OF KURTUBÎ

Makbule ALTINAY DURAN

Thesis Supervisor: Ekrem KOÇ, PhD

2022, sayfa: 155+ (XII)

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Musa TURŞAK

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem KOÇ

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Hasan HALİLOĞLU

Qur'an, which aims to ensure the happiness of all humanity in the world and the afterlife, has come with provisions regulating relationships among beliefs, worship, and people. The place where human relationships begin is family. Undoubtedly, the family is the most important and indispensable institution for human beings. Marriage, which is the foundation of the family, is one of the most important elements that ensure the protection of religion, which is the basis of all values. Although marriage is established to last a lifetime in principle, it can turn into sadness, distress and torture in the future. In such cases, divorce may be inevitable. For believers, it is necessary to abide by the boundaries of Allah when the marriage bond is not only established but dissolved as well.

In this thesis, Surah Talaq, which deals with the provisions of divorce having an important place in Islamic Law, has been studied. In our thesis, Surah Talaq from the tafsir called *Ahkâmü'l-Kur'an* of Cessâs (d.370), one of the important names of Hanafi jurisprudence, lived in Baghdad and its environs, and the one from *el-Câmi'u-Ahkâmi'l-Kur'ân* tafsir of Kurtubî (d.670), one of the great Andalusian scholars who adopted the Maliki sect, have been comparatively discussed.

In the introduction, the subject, scope, purpose, method and importance of the research are explained; then, information about tafsir and thematic tafsir is given.

In the first chapter, information is given about the authors and works of the tafsirs based on the thesis; Surah Talaq is introduced.

In the second chapter, interrelated verses in Surah Talaq are interpreted by discussing under the relevant subject headings.

In the conclusion, the general evaluations reached are given.

Keywords: Surah Talaq, Divorce, Cessâs, Kurtubî, İddat, Alimony

ÖNSÖZ

Aile, toplumu oluşturan bireylerin yetiştiği ve sosyal hayat becerilerinin kazanılmaya başlandığı bir kurumdur ve evlilikle başlar. Bu kurumun temelleri Hz. Adem ve Hz. Havva'nın evliliği ile atılmıştır. Evlilik ailenin bel kemiğidir, toplumun ayakta tutulmasının ve neslin devamının olmazsa olmazıdır.¹ Evlilik, kadın ve erkeğin karşılıklı rızalarıyla bir araya gelerek şahitler huzurunda yapmış oldukları bir akitle gerçekleşir. İslam dininin hükümlerine göre kadın ve erkeğin birlikte yaşaması ve birbirlerinden istifade etmeleri ancak evlilikten sonra caiz olur.

İslam dini toplumun düzenini sağlamakta bir zırh niteliğinde olan ailenin korunmasını ister. Ne var ki mutlu bir yuva kurmak için yola çıkılmış olsa da büyük hayallerle kurulmuş yuvalar bozulmakta ve her yıl milyonları bulan aile dağılmaktadır. Buna zorlu hayat şartlarının kişilerde oluşturmuş olduğu tahammülsüzlük yanında eşlerin birbirinden farklı karaktere sahip olması gibi hususlar neden olabilmektedir. Toplumlardaki huzurun temin edilebilmesi adına tarafların, gerçekten aşılması mümkün olmayan büyük sorunlar haricinde boşanma yoluna gitmemeleri, karşılıklı fedakarlık göstererek problemleri aşmayı denemeleri öğütlenmektedir. Kur'ân evlilik birliğinin devamından yanadır.² Kur'ân'da eşlerin birbirlerine sevgi, saygı ve şefkatle muamelede bulunması öğütlenmekte³ ve boşanma son çare olarak işe koşulmaktadır. Çiftler arasındaki geçimsizliğin ileri boyutlara varması durumunda her iki tarafın ailesinden akl-ı selim sahibi birer hakem tayin edilmesi emredilmekte ve yine arayı bulmak esas alınmaktadır.⁴ Evliliğin devam etmesi için azami gayret gösterildikten sonra hala şiddetli geçimsizlik devam ediyorsa ve evlilik katlanılmaz bir hal aldıysa boşanma kaçınılmaz olmuştur. Bu evliliği sürdürmek gerekmemektedir. Evlilik bağının çözülmesi anlamına gelen talâk (boşanma) bu gibi durum ve şartlarda hoş karşılanmamakla beraber caiz görülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hususta "*Allah katında en sevimsiz helâl, talâk (boşanma) dır.*"⁵ buyurmuştur. Çalışma konumuz olan Talâk Sûresi, İslam Hukuku'nda geniş bir

¹ Muhsin Demirci, *Kur'ân'da Toplumsal Düzen* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 37-38.

² Nisâ, 4/128

³ Nisâ, 4/19

⁴ Nisâ, 4/35

⁵ Ebu Davud, "Talak", 2177; İbn Mace, "Talak", 2018.

yekün tutan boşanma hükümlerine ayrıntılı biçimde yer verdiğiinden bu sûreyi çalışmayı uygun gördük.

Çalışmada desteklerini esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ekrem KOÇ'a, deneyimlerini paylaşarak yol gösteren Hasan HALİLOĞLU ve Musa TURŞAK hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma sürecinde daha az vakit ayırmak zorunda kaldığım eşime, çocuklarıma ve destekleriyle her dâim yanımda olan arkadaşım Havva Nur BALTACIOĞLU'na şükranlarımı sunarım.

Makbule ALTINAY DURAN

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin
bt.	: Binti
c.	: Cilt.
cc.	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
MÜ	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
No.	: Numara
r.a.	: Radiyellâhü Anhüma
s.	: Sahife
s.a.v.	: Sallallahu âleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tah.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vs.	: Ve sâire
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yayın evi yok
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Çalışmanın konusu ve kapsamını Cessâs'ın *Ahkâmü'l Kur'ân* ve Kurtubî'nin *el-Câmiu li Ahkâmi'l Kur'ân* adlı eserlerinde Talâk Sûresi'nin tefsîri oluşturacaktır. Sûre ismini "boşamak" anlamına gelen ve sûrenin 1. âyetinde geçen "Talâk" kelimesinden almıştır. Sûrede toplumun temelini oluşturan aile kurumunun keyfi biçimde sonlandırılmayacağı temasına ağırlık vermenin yanı sıra boşanmanın kaçınılmaz olduğu durumlarda uyulması gereken hukuki prensipler ele alınmıştır. Sûrenin ilk yedi âyetinde, boşamanın sünnete uygun olan ve olmayan şekilleri, kesin olarak boşamanın gerçekleşebilmesi için kadının beklemesi gereken müddet, bu süreçte kadının kalacağı yer ve nafakası; varsa çocuğun emzirilmesi, nafakası, bakımı vb. başlıca hükümler ele alınmaktadır.

Sûre 8-11. âyet aralığında Yüce Allah'a ve O'nun elçilerine isyan eden asi toplulukların başına gelmiş ve gelecek olan azaba dikkat çekmekte ve Mü'minler aynı sonun kendi başlarına da gelmemesi için uyarılmaktadır. Devamında iman edip imanlarının gereğini yerine getirenlere verilecek mükafatlar bildirilmektedir.

Sûrede öncelikle muâmelât ile ilgili hükümlere yer verilip insanlara Allah'ın buyruklarına itaat etmeleri öğütlenmekte, itaat etmeyenlerin sonlarının hüsrân olacağı resmedilmektedir. Son âyet olan 12. âyette ise evrendeki muhteşem düzene dikkat çekilerek yer, gök ve tüm kâinatın Allah'a boyun eğdiği, O'nun bilgisi dışında hiçbir şeyin olamayacağı hatırlatılmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Tezimizin amacı, nübüvvetin Medine döneminde inen sûrelerinden olan Talâk Sûresi'ni konulu tefsîr yöntemlerinden olan sûre çerçeveli konulu tefsîr yöntemiyle açıklamaya çalışmaktır.

Çalışmamızda bu sûreyi seçmemizin sebebi sûrede aile kurumunun temelini oluşturan nikah akdi ve evlilik birlikteliğinin sonlandırılması durumunda tarafların sergilemesi gereken tutumu ve İslam'ın aile kurumuna verdiği önemi çarpıcı örneklerle yansıtan bir sûre olmasıdır. Sûrede özellikle talâk (boşama) ile ilgili olarak "Boşamak caiz midir, boşamanın gerçekleşebilmesi için kadınların durumlarına göre

beklemeleri gereken süre ne kadar olmalıdır, boşanma sürecinde kadın nerede ikamet etmelidir?" vb. sorulara Cessâs ve Kurtubî'nin eserlerinde Talâk Sûresi'ne yaptıkları yorumlarla cevap verilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma tekniği olan döküman analizi yöntemi kullanılmış araştırma konusuna ilişkin âyetler müfessirlerin tefsîrlerde sergiledikleri yorumlar ışığında incelenmiştir. Bunun için konuyla ilgili mevcut araştırma ve çalışmalarda sonuç ve yaklaşımlar görülerek sınırı çizilen araştırma konusu özelinde klasik tefsîr kaynaklarına ve daha önce yapılmış çalışmalara başvurularak bilgi derlemesi ve tasnifi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan başlıca tefsîr kaynakları:

- Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Râzi el Fakih Cessâs (ö. 370/981)
Ahkâmü'l-Kur'ân
- Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh
el-Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-*
Mubeyyin lima Tazammenehû mine's-Sünneti ve Ayi'l-Furkan
- Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî
(ö. 538/1144) *el-Keşşâf*
- Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî
et-Taberistânî (ö. 606/1210) *Tefsîr-i Kebîr, Mefâtîhu'l-Gayb*
- Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) *Hak Dini Kurân Dili*
- Konyalı Mehmed Vehbi (ö. 1949) *Hülâsatü'l Beyân fi Tefsîri'l Kurân*
- Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri*
- Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 2021) *Safvetü't-Tefâsîr*
- Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*

Temel

kaynaklar

Çalışma fıkhi hükümleri ele aldığından tefsîr kaynakları haricinde fıkıh kaynakları da ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Çalışma da kullanılan başlıca fikhî kaynaklar:

- Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 571/1176) *Kitâbu'l-Mebsût*
- Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd (ö. 595/1198) *Bidâyetü'l-Müctehid*
- Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemâîlî el-Makdisî (ö. 620/1223) *el-Muğnî Kamusu*
- Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî (ö. 977/1570) *Muğni'l Muhtâc*
- Ömer Nasuhi Bimen (ö. 1971) *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*
- Abdülkerîm Zeydân Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (ö. 2014) *el-Mufasssal, (Mezheplere Göre Bütün Yönleriyle Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi)*
- Vehbe ez-Zühaylî (ö. 2015) *el-Fıkhu'l İslâmi ve Edilletühû*

Çalışmamızda âyet yorumları bağlamında zikredilen hadîs-i şerifler kısa ve özlü bir şekilde açıklanmış yeri geldikçe klasik eserlere, tezlere, makalelere, kitaplara, sözlüklere, ansiklopedilere, akademik çalışmalara ve diğer ilmî eserlere başvurulmuştur. Tezde kullanılan âyetlerin mealleri Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîri*'nden verilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İslam'da evlilik süresiz olarak ve ömür boyu sürdürülmek düşüncesi ile gerçekleştirilir. Fakat bazen evlilikler, eşlerden birinin vefatı yahutta boşanma sebebiyle son bulabilmektedir. İslam dininde kocaya hakim kararına gerek olmaksızın karısını boşama hakkı tanınmış ve erkeğin bu yetkisini kötüye kullanmasının önüne geçmek için bir takım önlemler alınmıştır. Hadis-i şeriflerde boşamanın çok çirkin bir davranış olduğu ve Allah'ın lanetine yol açtığı bildirilmiştir.⁶ Hz. Peygamber, (s.a.v.) "*Allah Teâlâ kendisine talaktan daha sevimsiz*

⁶ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 340-341.

olan hiçbir şeyi helal kılmadı.",⁷ "Sırf zevk için sık sık kadın değiştiren erkeklere Allah lanet etsin"⁸ buyurarak önemli bir gerekçe olmadan boşanmanın hoş karşılanmayan bir durum olduğunu belirtmiştir.

İslam dini, aile kurumuna büyük önem vermektedir. Hz. Adem ve Hz. Havva ile başlayan ve nesilden nesile aktararak devam eden en güçlü kurum ailedir. Aileyi kurmak kadar onun devamlılığını sağlamak da önem arz etmektedir. Geçici hevesler uğruna, salt duygusal yaklaşımlarla gerçekleştirilen evlilikler ne yazık ki boşanmaya kadar varmakta ve beraberinde birçok sorun getirmektedir. Çalışma konumuz olan Talâk Sûresi içerdiği konular itibarıyla aile yapısını ve ilişkilerini düzenleyen hükümler ihtiva etmenin yanında herhangi bir sebeple boşanma yoluna giden çiftlerin nasıl hareket etmeleri gerektiği, boşanma çeşitleri, iddet süreleri kadının iddet süresinde kalacağı yer, nafakası, çocuğun bakım masraflarını kimin karşılayacağı vb. önemli hususları ele almaktadır. Bu bakımdan Talâk Sûresi her iki taraf için de yıpratıcı bir süreç olan boşanma sürecinin en hafif hasarlarla atlatılması ve kadının mağdur edilmesinin önüne geçmek için ihtiyaç duyulan konuları kapsayan bir reçete niteliğindedir.

Bu sebeple biz de bu çalışmamızda tefsîr alanında kıymetli eserler telif eden Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve Kurtubî'nin *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserlerinde Talâk Sûresi'nin tefsîrini mukayeseli olarak çalışmayı uygun gördük.

4. TEFSİR VE KONULU TEFSİR HAKKINDA

4. 1. Kur'ân'ı Kerîm'in Tefsîrine Duyulan İhtiyaç

Yeryüzünde insan hayatı başladığından beri ilmî çalışmalar da başlamıştır. İnsanoğlu hayatını kolaylaştıracak aletler yapmış, ulaşabildiği dini ve dünyevi bilgi birikimini gelecek nesillere aktarmıştır. İnsanlar yaratılışları gereği çeşitli yeteneklere sahiptir ve zeka seviyeleri de birbirinden farklıdır. Her insan aynı sözü aynı süratte ve aynı derecede kavrayamadığından bu eserlerin daha iyi kavranabilmesi için alanında uzman kişilerce dinî, ilmî veya felsefî eserleri açıklayıcı

⁷ Ebu Davud, Süleyman b. el-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şedad b. Amrava el-Ezdi es-Sicistanî, *Sünen-i Ebu Davud*, nşr. Muhammed Mahy'eddin Abdul Hamid, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.Talak", 2177; İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazuni, *Süneni İbn Mace*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki, (Halep: Daru'l İhya el-Kütüb el-Arabiyye, ts.), "Talak", 2018.

⁸ Alaaddin Ali b. Hişam İbn Gazi Kaderi eş-Şazeli Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l- 'ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*, (y.y., Müessetü'r-Risâle, 1981), 9/662 (27875)

çalışmalar yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetler kolaylıkla anlaşılabilircek açıklıktadır fakat bazı âyetlerin doğru anlaşılabilmesi için iyice tahlil edilip araştırılması gereklidir. Peygamberimizin hayatta olduğu dönemlerde sahabiler anlayamadıkları âyetleri O'na sorup öğrenmişlerdir. Peygamberimizin vefatından sonra İslam topraklarının da genişlemesiyle birlikte bazı yorum farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu yorum farklılıklarından doğan karmaşayı gidermek, Kur'ân'ı doğru anlamak ve anlatmak gayesinde olan birçok âlim yetişmiştir. Bu alimler kendi anlayış güçleri nispetinde çalışmalar yapmış, büyük tefsîr külliyyatları oluşturmuşlardır. Kendi dönemlerinde insanlığın hidâyet rehberi olan kutsal kitapların da muhteviyatlarının iyi anlaşılması dinin yaşanılabilirliği açısından önem arz etmektedir. Öyleyse bu denli derinliği olan kutsal kitapların daha iyi anlaşılması için çalışmalar yapılması abes değildir. Kutsal kitapların sonuncusu ve mütekâmili olan Kur'ân-ı Kerîm önceki kitapların muhtevasını kapsadığı gibi onlarda bulunmayan ilimleri de kapsar⁹ ve evrensel bir özelliğe sahiptir. Kimi âyetleri kolayca anlaşılabilirken kimi âyetleri açıklanmaya ve yorumlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu onun evrenselliğinin bir gereğidir. Öyle ki tüm zamanlarda tüm insanlığın tüm ihtiyaçlarını madde madde sıralayıp açıkça tarif edebilecek hiçbir kitap düşünülemez. Kur'ân-ı Kerîm'in evrensel oluşu ondaki edebi sanatları, üstün begatı ve derin muhtevayı anlayabilmek için titizlikle incelenmesini gerektiren âyetleri bünyesinde barındırmasına sebep olmaktadır.¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'i, Kur'ân ilimlerini tahsil etmemiş kimselerin hakkıyla anlaması mümkün değildir. Kur'ân'ı anlamak için Arapça gramer bilgisi, meâni ilmi ve diğer belagat ilimleri gibi Arap dilini ve diğer şer'i ilimleri tahsil etmek veya bu alanda uzmanlaşmış ilim adamlarının açıklamalarından istifade etmek gerekmektedir.¹¹ Kur'ân'ı anlamak için sadece Arapça bilmek de yeterli değildir, eğer yeterli olsaydı ana dili Arapça olan toplumlar onu çok rahat bir biçimde idrak ederlerdi. Kur'ân her ne kadar Arap diliyle ve onların belagat üsluplarıyla inmiş olsa

⁹ Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları* (yy.: Kayıhan Yayınevi, 1990), 23.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 236.

¹¹ Bilal Işık, *Tahrim Sûresi'nde Aile İçi İlişkiler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1999), 2.

da onların hepsi Kur'ân'ı aynı seviyede anlayamıyordu bir kısmı daha iyi anlarken bir kısmı daha az anlıyordu.¹²

Cerrahoğlu bu hususta şöyle demiştir: *"Kur'ân tek başına ilmi kurallar ve mantık ile anlaşılammamaktadır. Eğer ondaki hakikatler sadece ilmi kaidelerle anlaşılabilseydi dinin ilahi karakterine lüzum kalmaz onu öğretim yoluyla öğretebilir ve öğrenebîlirdik. Bu bakımdan dini eserler diğer eserlere nispetle tefsîr edilmeye daha çok ihtiyaç duymaktadır."*¹³

Kur'ân lafızları, garibiyle, müteşabihıyla anlaşılması güç kelimeleri barındırdığından ilk dönemlerden itibaren tefsîr edilme zarureti doğmuştur.¹⁴

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾ *"Hangi millete peygamber gönderdiysek onu ancak kavminin diliyle gönderdik ki her şeyi onlara anlatsın"*¹⁵ âyetinden de anlaşıldığı üzere kutsal kitapları anlamakta ve anlatmakta en yetkili merci peygamberlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla anlayıp idrak etmekte ve muhtevastaki hakikatleri diğer insanlara ulaştırmakta en yetkili şahıs da Hz. Muhammed'dir. (s.a.v.) Zira O, Kur'ân âyetleri kendisine indirilmiş olan Kur'ân'ın ilk muhatabı ve mübelliğidir. Hz. Aîşe'den gelen bir rivâyete göre Cebrâil, (a.s.) Rasûlullah'a Kur'ân'ın tefsîrini de öğretmekteydi.¹⁶ Tebliğ peygamberliğin bir gereğidir ve Hz. Muhammed (s.a.v.) tebliğ vazifesini hakkıyla yerine getirmek gayretinde olmuştur.

Tüm insanlığa doğru yolu göstermeyi hedef almış Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması gayreti nazil olmaya başladığı günden itibaren devam etmektedir. Bu durum kıyamete kadar devam edecektir.

¹² Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l Kur'ân*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Madve Yayınları, ts.), 2/448; Mevlüt Güngör, *Emin el-Hûlî Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod* (İstanbul: Kur'ân Kitaplığı, 1995), 16.

¹³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 236.

¹⁴ Güngör, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod*, 16.

¹⁵ İbrahim, 14/4.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1374), 1/84; Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 38.

4. 2. Tefsîr

4. 2. 1. Lügat mânâsı

Tefsîr kelimesinin **fesr** (فسر) yahut **sefr** (سفر) köklerinin birinden geldiği muhtemeldir.¹⁷ Sözlükte açıklamak, beyan etmek anlamındaki **fesr** kökünden türediği düşünülen tefsîr; açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek demektir.¹⁸ Tefsîr kelimesinin mablûb olduğu ve **fesr** ile benzer anlamlar taşıyan **sefr** kökünden geldiğini ileri sürenler de olmuştur. Sevr kelimesinin kadının yüzünü açması, baştaki sarığın alınmasıyla başın ortaya çıkması, sabahın aydınlıkla belirmesi, bir şeyin üzerindeki perdenin kalkması ile belli olması ve kapalı bir şeyin aydınlanması anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir.¹⁹ İnsanın iç yüzünü, içindeki tabiatı meydana çıkaran sevr de bu kökten gelmiştir.²⁰

Tefsîr kelimesi için lügatta "*tabibin hastalığı teşhis etmek için baktığı az bir suya denir.*"²¹ denilmiştir. Bu suyun bevl (idrâr) olduğunu da söyleyenler vardır. Tabipler bu suyu tetkik ederek hastalıkların sebeplerini bulurlar.²² Tefsîr kökü muhtelif anlamlara geliyorsa da Araplar arasında kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak ve işrak gibi mânâlarda kullanıldığı görülmektedir.²³

4. 2. 2. İstılah mânâsı

Tefsîr kelimesi, terim olarak kastedilen mânâyı ortaya çıkarmanın güç olduğu lafızlardan maksat edilen şeyi izah etmektir. Bu kelime İslâm âlimlerinin uygulamalarında Kur'ân-ı Kerîm'in içerdığı mânâları keşfetmek, ondaki müşkül ve garip lafızlardan murad edilen şeyi açıklamak gibi bir anlamda kullanılsa da sadece Kur'ân-ı Kerîm için kullanılmamış diğerv ilim dallarında da kullanılmıştır.²⁴

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 240.

¹⁸ Muhammed b. Mûkerrem. Ali Ebu Fazıl Cemaleddîn İbn Manzur el-Ensari Er-Rufag el-İfrîgi, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1414), 5/ 55; Abdulhamid Birişık, "Tefsîr" , *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/290.

¹⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 4/369; Birişık, "Tefsîr", 40/281

²⁰ Birişık, "Tefsîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40/281.

²¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 5/55; Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 2/445

²² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 5/55.

²³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 5/55.

²⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 241.

Tefsîr ilminin sınırlarını çizmek isteyen müfessirlerin tefsîr kelimesine bir çok tanım yaptığı görülmektedir.²⁵ En kısa tanımıyla "*O, Allah kelamının açıklamasıdır.*"²⁶ yahutta "*O Kur'ân lafızlarının ve mefhumlarının açıklayıcısıdır.*"²⁷ Yine "tefsîr" terimine ilişkin yapılan bir diğer tanım şöyledir: "*Sarf, nahiv ve belagat gibi dil bilimlerinden; esbâb-ı nüzûl, nasih-mensuh, muhkem-müteşabih gibi Kur'an ilimlerinden; hadîs-i şerîf ve tarih gibi rivâyet ilimlerinden; mantık ve fıkıh usûlü gibi yöntem bilimlerinden yararlanılarak Kur'ân mânâlarının açıklamasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilimdir.*"²⁸

Sahabe de tefsîr kelimesini Kur'ân âyetlerinin açıklaması şeklinde kullanmaktaydı. İbn Abbas'tan gelen bir rivâyete göre Rasûlullah iman konularını yanına gelen bir topluluğa tefsîr etmekteydi.²⁹ Tefsîr kelimesi tâbîîn döneminden başlayarak bugün kullandığımız mânâda, Kur'ân'ın yorumu olarak kaleme alınan eserler için kullanılmıştır.³⁰

Tefsîr yapan kimseye müfessir adı verilmektedir. Müfessir âyetin bağlamını, durumunu, mânâsını açığa çıkarandır. Ona âyetlerin anlamını insanların anlayabileceği şekle aktaran anlamında nâkil de denilmektedir.³¹

Tefsir kelimesiyle yakın anlamlı olan te'vîl kelimesini de açıklamak uygun olacaktır. Te'vîl, **evl** (اَوَّل) kökünden gelmektedir. **Evl** geri dönmek veya asla dönmek anlamına gelir. Te'vîl kelimesi ise bir şeyi aslına döndürerek açıklamak ve beyan etmek demektir.³² İstilah mânâsı olarak ise görünürde mutâbık olan iki mânâdan birini reddetmektir.³³ Kavram olarak te'vîl âyetleri öncesi ve sonrasına uygun bir şekilde, ihtivâ ettiği mânâlardan birine göre açıklamak veya âyetleri murad edilen mânâlardan birine göre yorumlamaktır.³⁴

²⁵ Şahin Güven, *Konulu Tefsîr Metodu*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 49.

²⁶ Güngör, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod*, 13.

²⁷ Güngör, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod*, 13.

²⁸ Zerkeşî Bedruddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988), 1/13.

²⁹ Müslim b. Haccâc Ebu el-Hasan el-Kuşeyri en-Nişaburi, *el Müsned*, nşr. Muhammed Fuad Abdulkâfi, (Beyrut: Daru'l İhya et-türa el-Arabi, ts.), "İman", 23.

³⁰ Birişik, "Tefsîr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/281-290.

³¹ İsmail Çalışkan, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 14.

³² Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 2/445; Çalışkan, *Tefsîr Usûlü*, 14.

³³ Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 2/445; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 241.

³⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/148.

Tefsîr ve te'vil kelimeleri bazı zamanlarda birbirinin yerine kullanılsa da aralarında anlam farkı vardır. Tefsîr kelimesi te'vilden daha geneldir. Tefsîr, çoğunlukla lafızlarda te'vil ise mânâlarda söz konusudur.³⁵ Türkçede tefsîr, açıklama anlamında kullanılmıştır. Te'vil ise yorumlama kelimesi ile karşılık bulmuştur.³⁶ Te'vil yapana müevvil denir. Müevvil âyeti muhtemel mânâlarından birine hamleder veya kendi ictihadına göre âyetlerden hüküm çıkarır.³⁷

4. 3. Tefsîr Çeşitleri

Birçok ilim dalında olduğu gibi tefsîrde de birbirinden farklı tematik ve metodik yaklaşımlar mevcuttur. Bu farklılaşma Resûlullah döneminden başlamış hicri II. yüzyılın sonlarında yükselişe geçmiştir.

Âyetleri yorumlarken yöneme ve yaklaşım biçimlerine göre sınıflandıranlar olduğu gibi işlenen konulara göre de sınıflandıranlar olmuştur. Aynı zamanda hem kaynağına hem konusuna göre sınıflandıranlar da bulunmaktadır.³⁸ Biz burada kaynakları ve yöntemleri bakımından tefsîrleri inceleyeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm tefsîri yapılırken başvuru kaynaklara göre taksim edildiğinde ağırlıklı olarak rivâyet bilgilerini kullanan yaklaşımla, aklî muhakemeye ve re'y ile tefsîre ağırlık veren yaklaşım belirleyici olmaktadır.³⁹ Bu iki yaklaşım dışında sezgiyi ön plana çıkaran gönül ve his dünyasıyla Kur'ân'ı anlamaya çalışan bir yöntem de mevcuttur. Ayrıca büyük ölçüde Kur'ân lafızlarını, dil üslubunu ve iç bütünlüğünü dikkate alan tefsîrlerin yanında bu dört yöntemi aynı anda kullanan müfessirler de bulunmaktadır.⁴⁰

³⁵ Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 2/445; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 241.

³⁶ Çalışkan, *Tefsîr Usûlü*, 14.

³⁷ Çalışkan, *Tefsîr Usûlü*, 14.

³⁸ Birişik, "Tefsîr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/285.

³⁹ Birişik, "Tefsîr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/285; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 524.

⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 524; Birişik, "Tefsîr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/285.

4. 3. 1. Rivâyet Tefsîri

Kur'ân-ı Kerîm, Rasûlullah'ın sünneti, sahabe ve tâbiînin sözlerine dayanan tefsîre rivâyet tefsîri denir.⁴¹ Bu kaynaklardan yapılan tefsîr için "nakli tefsîr" veya "me'sur tefsîr" isimleri de kullanılmaktadır.⁴²

Rivâyet tefsîri denildiğinde, belli bir konuda gelen nakli olduğu gibi alıp ilgili yere yerleştirmek akla gelmemelidir. Rivâyet tefsîri nakledilen bilgiler arasında bağlantı kurmak, gerektiğinde nakli başka hususlarla da ilişkilendirmek şeklindeki bir ictihâdi gayreti içinde barındırır.⁴³

Rivâyet tefsîrleri bize âyetlerin açıklamalarını, kıraatlerini, muhkem yahut müteşabih oluşunu, nasihini, mensuhunu ve sebep-i nüzûllerini bildirir.⁴⁴ Geçmişte yaşamış toplumlar hakkında inen âyetleri haber verir.⁴⁵ Bu metod İslam'ın ilk devirlerinde kullanılmış olan tefsîr metodudur. Tefsîr rivâyetleri ilk dönemlerde sözlü olarak nesilden nesile aktarılmış sonraki dönemlerde tedrici olarak yazıya geçirilmiştir. Sonrasında bu alanda ilk müstakil eserler verilmeye başlanmıştır. Rivâyet tefsîrinde ilk rol alanlar da hadîs ve rivâyet âlimleri olmuştur.⁴⁶

Kaynakları açısından rivâyet tefsîrine baktığımızda birinci ve en güvenilir kaynak yine Kur'ân'ın kendisidir. Yüce Allah kelâmında:

﴿ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرْعَانَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴾ "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"⁴⁷ buyurarak Kur'ân'ın güvenilirliğine dikkat çekmiştir. O Kur'ân ki ilahi vahiy olup günümüze dek tevatüren intikal etmiş sağlam ve en bağlayıcı kaynaktır. Onu gönderen ondaki hakikatleri en iyi bilen ve açıklayandır. Kur'ân bir bütündür ve bir kısmı diğer bir kısmını tefsîr etmektedir.⁴⁸

⁴¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/109.

⁴² Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 524.

⁴³ Zekeriyâ Pak, *Rivâyet Ağırlıklı Tefsîrler*, (Ed. Mehmet Akif Koç), (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), *Tefsîr*, 176.

⁴⁴ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 28.

⁴⁵ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 28.

⁴⁶ Güngör, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod*, 17.

⁴⁷ Nisâ, 4/82

⁴⁸ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 32.

Kur'ân'da bir âyette belli bir konu hakkında az bir bilgi bulunurken başka bir âyette aynı konu hakkında çok daha geniş bilgi verildiği görülmektedir.⁴⁹ Yine Kur'ân-ı Kerîm'de başka bir âyette bu hususa şöyle değinilmiştir:

﴿ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴾ "Sonra onu anlatmak elbette bize aittir." ⁵⁰

Kur'ân tefsîrinin en önemli kaynaklarından biri de sünnettir. Sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleridir. Lügatta yeni anlamına gelen hadîs, İslam fıkıhçılarına göre sünnet ile eş anlamlıdır.⁵¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti İslam dininin birincil kaynaklarından olduğu gibi tefsîrin de birincil kaynaklarındandır. Kur'ân-ı Kerîm'de:

﴿ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ "İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik." ⁵² Ayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'ân'ı tebliğ etmekle kalmayıp onu tefsîr edip açıklamakla da görevlendirildiğini görmekteyiz.⁵³ Yine bununla ilgili şu hadise göze çarpmaktadır. Hz. Aîşe'ye Resûlullah'ın ahlakı sorulduğunda Hz. Aîşe O'nun ahlâkının Kur'ân olduğunu bildirmiştir.⁵⁴ Buradan Resûlullah'ın davranışlarının Kur'ân'ın tefsîrini yansıttığı anlaşılmaktadır. Yine bu hususta Hz. Peygamber, (s.a.v.) "Haberiniz olsun ki bana Kur'ân ve onun bir benzeri daha verildi." ⁵⁵ buyurmuştur. Onun benzeri ifadesinden sünnet kastedilmektedir.

Kur'ân tefsîrinin kaynaklarından bir diğeri de sahabe sözleridir. Fetihlerle birlikte İslam toprakları genişlemiş sahabe yeni şehirlere gidip İslam'ı yaymışlardır. Bir yandan da buralarda ilmî faaliyetleri yürüterek medreseler kurmuşlardır. Bu medreselerde ilim ve irfan sahibi âlimler yetişmiştir. Hem bu bölgelerde hem de Hicaz bölgesinde medreselerde sahabe öğretmenlik yapmış tâbiîn neslini yetiştirmişlerdir. Tâbiîn, Kur'ân'ın nüzûl dönemine en yakın ikinci nesildir.⁵⁶

⁴⁹ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 32.

⁵⁰ Kıyâmet, 75/19.

⁵¹ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 45.

⁵² Nahl, 16/44.

⁵³ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 45.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şaab el-Ernu'd-Âdil mürşid vd. (yy.: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 41/148 (No. 24601).

⁵⁵ İbn Kesir, *Tefsîrul-Kur'ân'il-Azîm*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 1/9.

⁵⁶ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 81.

Sahabeden sonra tefsîr sahasında en yetkin kişiler olan tâbiîn bu alanda birçok eser telif etmiştir.⁵⁷

Görüldüğü üzere ilk dönemlerde rivâyet tefsîri en önemli tefsîr metodu iken hayat şartlarının değişmesiyle birlikte naklî tefsîre olan rağbet azalmış yerini aklî tefsîre bırakmıştır. Müfessirler tefsîrlerinde az da olsa nakli rivâyetlere yer vermekle birlikte tefsîrin aklî yönüyle daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır.⁵⁸

4. 3. 2. Dirâyet Tefsîri

Arap dili ve edebiyâtı ile dinî, felsefî ve çeşitli müspet ilimlere dayanılarak yapılan tefsîre dirâyet tefsîri denir.⁵⁹ Buna re'y ve makul tefsîr de denilmektedir.⁶⁰ Bu tefsîrde re'y ile kastedilen müfessirin icthad etmesidir. Müfessir elinde bulunan kaynakları akıl süzgecinden geçirir ve rivâyetlerin yetersiz kalacağını düşündüğü kısımları yorumlamaya çalışır.

Dirâyet tefsîri adeta ihtiyaçtan doğmuştur. İslam'ın zuhûr etmeye başladığı dönemlerde Araplar dil açısından üstün bir çağı yaşıyorlardı, zamanla İslam coğrafyası genişleyip diğer milletlerin İslam'a girmesiyle Arap dili zaafa uğramıştır. Arapçayı korumak için birtakım kâideleri belirlemek zarûreti doğmuştur.⁶¹ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Arapça bir dil ile indiğinden onu doğru anlamak önem arz etmektedir.

﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴾ "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır."⁶² Bu âyet Kur'ân'ın Arapça indiğini bildirmekle beraber onu tefsîr etmenin de Arapça'yı iyi bilmekle mümkün olacağına işaret etmektedir.⁶³ Bu sebeple Kur'ân tefsîrine niyetlenenlerin öncelikle Arapça'yı iyi bilmeleri gerekmektedir.

⁵⁷ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 82.

⁵⁸ Güngör, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod*, 25.

⁵⁹ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 103.

⁶⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 258.

⁶¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 258.

⁶² Nahl, 16/103.

⁶³ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, 103.

Dirâyet tefsîri kaynağını bizzat Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden almıştır. Bu tefsîr, müfessiri akletmeye Kur'ân âyetleri üzerinde derin bir şekilde düşünüp âyette Allah Teâlâ'nın muradının ne olabileceğini anlama gayretine sevk eder. Allah Teâlâ da kelimada insanı düşünmeye ve Kur'ân'ı anlamaya teşvik etmiştir.

﴿ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴾ "Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz."⁶⁴

﴿ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴾ "Hiç düşünmüyor musunuz?"⁶⁵

﴿ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرَّاءَن ﴾ "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı?"⁶⁶

﴿ ذَلِكَ ذِكْرٌ لِلذَّاكِرِينَ ﴾ "İşte bu düşünebilenlere bir öğüttür."⁶⁷

Yukarıdaki âyetlerde de bahsedildiği üzere Kur'ân üzerine düşünmek, ondaki hakikatleri anlama gayretinde olmak insana Rabbi tarafından emredilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bazı lafızların günlük kullanımı dışında farklı mânâlara gelebileceğini, Kur'ân tefsîri yapılırken bu lafızlar üzerinde iyi düşünülmesi gerektiğini öğütlemiştir.⁶⁸

Dirâyet tefsîrinde sahabe döneminden itibaren şiir, darb-ı mesel vb. Arap dili ve edebiyatı unsurlarından da faydalanılmış ve bu usûl teşvik edilmiştir.⁶⁹ Cahiliyye şiiri ile Kur'ân'ı tefsîr etme usûlü Hz. Ömer ve Abdullah İbn Abbas ile başlamış diğer tefsîrciler ile devam etmiştir.⁷⁰

Rey tefsîri yapanların takip ettikleri metod şu şekildedir, önce tefsîr edilecek âyet hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de başka bir yerde hüküm arar onda bulamazlarsa Resûlullah'ın sünnetine, sünnette de bulamazlarsa sahabeye başvurlardı. Orada da bulamama durumunda Kur'ân lafızlarını Resûlullah'ın hayatta olduğu dönemdeki mânâlarını da araştırarak; sözlük anlamına, terim anlamına ve Arapça gramerin kelime yapısına uygun olarak mânâ vermeye çalışıldılar.⁷¹

⁶⁴ Bakara, 2/219.

⁶⁵ Saffat, 37/155.

⁶⁶ Nisâ, 4/82.

⁶⁷ Hud, 11/114.

⁶⁸ Bırışık, "Tefsir", 286.

⁶⁹ Gümü, Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları, 104.

⁷⁰ Gümü, Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları, 104.

⁷¹ Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, 259.

4. 3. 3. İşâri Tefsîr

İşâri tefsîr, âyetteki içkin mânânın tasavvuf ehlinin tefekkürü ve hâlî neticesinde kalbine doğması olarak tanımlanır.⁷² Mutasavvıflar mükâşefe, ilham ve sezgi yollarından biriyle Kur'ân âyetlerini yorumlamaktadırlar. Onlar âyetlerin zâhirî mânâsı dışında sembolik mânâları olduğuna inanır, dile getirdikleri yorumun sembolik mânâlar olduğunu iddia ederler.⁷³

Kur'ân'ın keşf ve ilham yoluyla yorumlandığı tefsîrler için işâri tefsîr dışında remzi, sembolik, sûfî, nazarî, felsefî tefsîr gibi isimler de kullanılmaktadır. Mutasavvıflar tefsîrlerinde âyetleri ve hadîsleri asıl kabul etmişler ve âyetlerin zahirî mânâlarından uzaklaşmadan, kendi kalp merkezli keşfî bilgilerini Kur'ân'ın işâri yorumu olarak sunmuşlardır. Kendi yorumlarına hiçbir zaman tefsîr demeyip işaret olarak adlandırmaları onları Bâtînîlikten ve bâtinî yorum yapanlardan ayırmıştır.⁷⁴ Onlar işâri tefsîri gönül ve his dünyasının bir yansıması olarak görürler ve âyetlerin iç mânâsına ulaşabilmek için bilgi sahibi olma ve tefekkür dışında ahlaki bir olgunluğa erişmiş olmanın gerekliliğine vurgu yaparlar.⁷⁵

Hasan-ı Basrî (ö.110/728) "*Kur'ân'ın her âyetinin zâhirî ve batını olmak üzere iki mânâsı vardır. Her harfin bir hududu ve her hududun da vakıf olduğu bir mânâsı vardır.*" demiştir.⁷⁶ Kur'ân'ın zâhiri onu tertil üzere okumaktır⁷⁷, batınî ise onun mânâları üzerinde tefekkür etmektir. "*Her harfin bir hududu vardır.*" sözünden maksat Kur'ân okurken tecvid kâidelerine riâyet ederek okumaktır. Kur'ânı tefsîr ederken zâhiri mânâyı ters düşecek bir mânâ verilmemelidir.⁷⁸

Âlimler işâri tefsîrin makbul sayılmasını belli şartlara bağlamışlardır. Bunlar:

- Batınî mânâ zâhirî mânâyı aykırı olmamalıdır.
- Verilen mânâyı destekleyen şer'i bir delil bulunmalıdır.

⁷² Dilek Gül Yüksel, *Ruhu'l Beyan'da Peygamber Mucizelerinin Tasavvufî Yorumu*, (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 4-5.

⁷³ Suyûtî, *el-İtkân*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 2/469; Fethi Ahmet Polat, "Tefsîr", *Dirâyet Ağırıklı Tefsîrler*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 205.

⁷⁴ Abdürrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Bursa: Akademi Yayınları, 2017), 235-236.

⁷⁵ Birişik, "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/287.

⁷⁶ Ebu Hafs Ömer, Muhammed Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif*, (Kahire: Daru'l-Müktîm, 2009), 38.

⁷⁷ Müzemmil, 73/4.

⁷⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif*, 38.

- Âyetin zâhirî mânâsı dışında âyete verilen batınî mânânın verilebilecek tek mânâ olduğu iddia edilmemelidir.
- Yapılan tefsîr açık bir biçimde anlaşılacak kadar dil kurallarına aykırı olmamalıdır.
- Verilen mânâda şer'i ve akli bir maraz bulunmamalıdır.⁷⁹

4. 3. 4. Luğavî(Filolojik) Tefsîr

İslam fetihleriyle birlikte Arap olmayan unsurlar İslam dinini kabul etmişlerdir. Arap olmayanların İslam'a girmesiyle Arapça safiyetini kaybetmeye başlamış ve Müslümanlar arasında Arapça bilenlerin sayısı azalmıştır.⁸⁰ Kur'ân'ın dili olan Arapçanın korunmasına dair çalışmalar yapılması zarureti doğmuştur. Bu zaruretin farkına varan tefsîr mutehassısları Ğarîbu-l Kur'ân, Îrâbu'l-Kur'ân ve Meâni'l Kur'ân alanlarında eserler vermeye başlamışlardır.⁸¹

Ağırlıklı olarak ilk dört asırda meydana gelen luğavî tefsîrin amacı, Kur'ân'daki lafızların ve cümlelerin delâletini, Kur'ân üslûbunu ve dil inceliklerini ortaya çıkarmaktır. Kur'ân'ı kendi iç bütünlüğü içerisinde inceleyerek âyetlerin anlamlarında ortaya çıkabilecek kaymaların ve yanlış yorumlamaların önüne geçmektir.⁸²

Ğarîb kelimesi Arapçada iki anlama gelmektedir. Birincisi, yabancı kökenli bir kelime olmasından dolayı rahatça anlaşılamayan kelimeler için kullanılır. İkincisi, Arap dilini kullanan herkesin bilmediği, bazı kabilelerin kullandığı veya Kureyş lehçesi dışında konuşanların kullandığı kelimeler için kullanılır. Bunlar Ğarîbu'l Kur'ân literatürünün konusunu oluşturur.⁸³

Kur'ân'daki Ğarîb kelimelerin izahı hususunda cahiliyye şiirine başvurmak sahabe arasında yaygın bir faaliyetti fakat çeşitli düşüncelerle ortaya çıkan aşırı fırkalar, kendi görüşlerini Arap dilinin kıyıda köşede kalmış kullanımlarına ve cahiliyye şiirine dayandırarak savunmaktaydılar. Bu şekilde Kur'ân'ı serbest bir biçimde yorumlama girişimlerinin önüne geçme çabası, luğavî tefsîrin doğmasında

⁷⁹ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, (İstanbul: Ufuklar Neşriyat, 1998), 21.

⁸⁰ Birişik, "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/287.

⁸¹ Polat, *Dirâyet Ağırlıklı Tefsîrler*, 202.

⁸² Birişik, "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/287.

⁸³ Polat, *Dirâyet Ağırlıklı Tefsîrler*, 202.

etkili olmuştur. Ayrıca bu durum tefsîrde cahiliyye şiirinin kullanılıp kullanılmayacağı hususunda tartışmalara da sebep olmuştur.⁸⁴

Luğavî tefsîr çalışmalarıyla Arapça kayda geçirilmiştir. Dil okullarının açılmasıyla da bu çalışmalar daha sistemli hale gelmiş ve bu sahada yüzlerce eser verilmiştir.⁸⁵

4. 4. Konulu Tefsîr Metodu

Konulu tefsîr metodu, Kur'ân'da belli bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak ve bunları mümkün mertebe nüzûl sırasına koyarak ilmi bir incelemeye tabi tuttuktan sonra yüce Allah'ın o konu ile ilgili muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsîr metodudur.⁸⁶ Konulu tefsîre dair yapılan başka bir tanım da şöyledir, *"Herhangi bir konuyu, Kur'ân 'ın bütünlüğü içerisinde ele alıp ister aynı isterse değişik sûrelerde olsun, konuyla uzaktan yakından alakası bulunan Mekki ve Medeni tüm âyetleri toplayarak mümkün olduğunca nüzûl sırasına koymak koşuluyla ve Kur'ân'ın genel üslûbu çerçevesinde çeşitli mukayeseler yapmak sûretiyle istenileni ortaya çıkarmaktır."*⁸⁷

Konulu tefsîr genel tefsîr metodlarından bazı noktalarda ayrılmaktadır. Bu noktalar şöyle sıralanabilir:

1. Genel tefsîr metodlarında âyetler Kur'ân'daki tertibine göre sırasıyla ele alınırken konulu tefsîr metodunda âyetler konularına göre ayrı ayrı ele alınır.
2. Genel tefsîr metodlarında âyetler mevcut tertibine göre incelenirken konulu tefsîr metodunda nüzûl sırasına göre ele alınır.
3. Genel tefsîr metodlarında âyetten veya sıralı âyetlerden maksat anlaşılmaya çalışılırken konulu tefsîr metodunda Allah Teâlâ'nın konu hakkındaki muradı toplu olarak tespit edilmeye çalışılır.

Bunlardan anlaşılan konulu tefsîri genel tefsîr metodlarından avantajlı kılan husus, bir konuyu hem iniş sırasına göre hem Kur'ân'ın bütününde okuyucuyu tatmin edecek tarzda etraflıca sunmasıdır.⁸⁸

⁸⁴ Birişik, "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/287.

⁸⁵ Birişik, "Tefsir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/287.

⁸⁶ Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları 1* (İstanbul: Kur'ân Kitaplığı, 1995), 12.

⁸⁷ Ömer Dumlu, *Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri, Tefsîrin Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, (Samsun: yy., 1992), 160.

⁸⁸ Güngör, *Kur'ân Araştırmaları 1*, 13.

Konulu tefsîr metodunun kökleri Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl sürecine kadar dayanmakla beraber bu isimle anılmaya başlanması 19. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir.⁸⁹ Bu metod Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de kullanmış olduğu Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîri ile benzerlik arz etmektedir. Fakat Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîr edildiği klasik tefsîr kitaplarında araştırılan âyetler hakkında fazla bilgi verilmeyip sadece âyetin başka bir âyetle izahı verilir fazla detaya girilmezdi ve konuyla ilgili âyetler alt alta sıralanırdı. Konulu tefsîr metodunda ise Kur'ân-ı Kerîm baştan sona taranarak konu ile ilgili âyetler toplanmakta ve bu âyetler iniş sırasına göre incelenmektedir. Dirâyet ve rivâyet metodlarından ve gerekli bilgilerden de istifade edilerek konu etraflıca ortaya koyulmaktadır.⁹⁰

Avrupalı müsteşrikler, İslam'la mücadele etmek, İslam'daki hakikatleri gizlemek ve misyonerlik yapmak adına Kur'ân'daki kıssalar, tekrarlar, bazı iktisadi esaslar ve hukuki hükümlerle ilgili olarak ortaya attıkları birtakım iddialarla Müslümanlar arasında şüphe tohumları ekmeye çalışmışlardır.⁹¹ İslam'ın ve onun yüce kitabı etrafında üretilen şüphe tohumlarını bertaraf etmek için İslam âlim ve düşünürleri yeniden bu dinin ana kaynaklarına dönme ihtiyacı hissetmişlerdir.⁹² Ortaya atılan bu iddialara cevap verebilmek Kur'ân'ın, sünnetin ve İslam dininin konu hakkındaki genel görüşlerinin bir araya getirilmesi ve İslami bir bakış açısıyla yorumlanması için ilim adamları ve araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda kullandıkları yöntemlerden birisi de konulu tefsîre ait çalışmalardır.⁹³

Konulu tefsîr metodu günümüz insanının yenilenen ihtiyaçlarını karşılamada ve hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler karşısında, Kur'ân'ın her alanda insan hayatına yön veren prensiplerini bugünün insanına anlayabileceği bir şekilde istifadesine sunan güvenli bir yöntem olarak gözükmektedir.⁹⁴ Çünkü bu yöntem ile her ilim dalından ve meslek grubundan insana, kendi anladıkları dille Kur'ân'ın mesajını ulaştırmak mümkündür.

Konulu tefsîr metodunun bilgiye pratik olarak erişme noktasında birçok avantaj sağladığı görülmektedir. Kur'ân'ın indiriliş amacı insanların hem dünya hem

⁸⁹ Güngör, *Kur'ân Araştırmaları 1*, 13.

⁹⁰ Güngör, *Kur'ân Araştırmaları 1*, 14.

⁹¹ Güven, *Konulu Tefsir Metodu* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 123.

⁹² Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 125.

⁹³ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 126.

⁹⁴ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 135.

ahiret saadetlerini temin etmektir. İnsan bu amacın gerçekleşmesi için Kur'ân'ı iyi anlamalı ve onun hükümlerine göre yaşamalıdır. Kur'ân'ı anlayabilmek için ise en azından Kur'ân'ı baştan sona bir mealden veya tefsîrden okumalıdır. Fakat Kur'ân'ı mealden okuması durumunda belli bir konu hakkında tam bir bilgiye sahip olması zor olacaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de konular belli başlıklar altında sunulmayıp muhtelif yerlere serpiştirilmiştir. Okuyucunun bu parçaları birleştirip toplu bir sonuca varması kolay değildir.⁹⁵ Tefsîrden okuması durumunda ciltler dolusu kitap okuması gerekecek ve çoğunlukla lügat, belağat vb. konularla zamanının büyük bölümünü harcamak zorunda kalacaktır.⁹⁶ İşte bu noktada konulu tefsîr metodu Kur'ân'la ilgili konuların toplu ve detaylı bir biçimde incelenmesine imkan vermektedir.⁹⁷ Konulu tefsîr çalışmaları iki kısma ayrılmaktadır.

4. 4. 1. Kur'ân çerçeveli kavram ve konulu tefsîr çalışmaları

Kur'ân bütünlüğü içinde yapılan bu çalışmalar da kendi içinde iki alt başlıkta incelenmektedir.

4. 4. 1. 1. Kavram bütünlüğü çerçevesinde konulu tefsîr çalışmaları

Bu çalışmalarda araştırmacı Kur'ân kelimelerinden birini alır kelimenin ve linguistik türevlerinin geçtiği tüm âyetleri toplayarak tefsîrlerini öğrenir. Kur'ân'ın o kelimeyi hangi anlamda kullanmış olabileceğini çıkarsamaya çalışır.⁹⁸ Kur'ân'ın nâzil olduğu zamandaki anlamı ile günümüzdeki anlamlarını karşılaştırır ve farklarını tespit eder.

4. 4. 1. 2. Konu bütünlüğü çerçevesinde konulu tefsîr çalışmaları

Konulu tefsîr çalışması yapacak bir araştırmacı öncelikle araştıracağı konuyu belirler, konuyla ilgili tüm âyetleri toplar ve bu kelimelerin etimolojik ve semantik araştırmalarını yapar. Âyetleri nüzûl sırasına göre düzenler ve konuya giriş yapar. Konuyu hangi methodla işleyeceği hususunda bilgi verir ve konuyu ana ve alt

⁹⁵ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 132.

⁹⁶ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 132.

⁹⁷ Güngör, *Kur'ân Araştırmaları 1*, 19.

⁹⁸ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 166.

başlıklara ayırır. Çalışmasında ortaya koyduğu fikirleri Kur'ân'dan delillendirmeye çalışır.⁹⁹

4. 4. 2. Sûre Çerçevesi Konulu Tersir Çalışmaları

Sûre çerçevesi konulu tersir çalışmaları iki alt başlıkta incelenmektedir.

4. 4. 2. 1. Sûrenin tek bir konusunun tefsîri

Bu çalışmalarda öncelikle araştırmacı bir sûre belirler ve bu sûre içerisinde bir konu tespit ederek araştırma yapar burada tek bir sûre içerisinde yapılan konulu tefsîr çalışmalarıyla benzerlik arz etmektedir. Aralarındaki fark ise kavram bütünlüğü çerçevesinde yapılan çalışmalarda kavram Kur'ân'ın tümünde incelenirken burada kapsam daraltılarak sadece muayyen bir sûre çerçevesinde araştırma yapılmasıdır.¹⁰⁰

4. 4. 2. 2. Sûrenin tüm konularının tefsîri

Bu çalışmalarda sûre bir bütün olarak ele alınır, genel ve özel hedefleri tespit edilir. Âyetler arasındaki ilişki saptanır ve âyetler kendi arasında konu başlıklarına ayrılır. Bu aşamada konuları oluşturan başlıkların etimolojik ve semantik araştırmaları yapılarak âyetlerin sebep-i nüzûlleri araştırılır. Akabinde âyetlerin nâzil olduğu tarihi bağlam da dikkate alınarak oluşturulan konu başlıkları birbiriyle irtibatlandırılır.¹⁰¹ Biz de bu çalışmamızda Talâk Sûresi'ni sûrenin tüm konularının tefsîri şeklinde izah etmeye çalışacağız.

⁹⁹ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 172.

¹⁰⁰ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 175.

¹⁰¹ Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, 176.

I. BÖLÜM

CESSÂS VE KURTUBÎ'NİN HAYATLARI TALÂK SÛRESİNİN TANITIMI

1. CESSÂS'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. 1. Hayatı

Tam adı Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Râzi el Fakih'tir. Eski ilim merkezlerinden olan ve bugün İran'ın Tahran eyaletinde bulunan Horasan Rey şehrinde 305/917 yılında doğmuştur.¹⁰² Tanınmış bir âlim olan Râzî'nin de Rey şehriden olması hasebiyle Râzi'ye nispet edilerek anılmıştır. Câmî'in yapımında kireç işinde çalışmış olmasından dolayı kendisine Arapçada "kireççi" anlamına gelen Cessâs lakabı takılmıştır.¹⁰³

Gençlik yıllarında Bağdat'a giderek devrin önde gelen Hanefî fakihî Ebu'l Hasan el-Kerhî'den (340/951) daha sonra da Abdalbâki b. Kâni (351/962), Hâkim en-Nişâbüri (405/1014), Ebû Muhammed el-Fârisî en-Nahvî (347/958), Ebu Ali el-Fârisî (377/987), Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (360/971), Ebû Sehl ez-Zeccâci, Muhammaed Ğulâm Sa'leb, (345/956) Da'lec b. Ahmed b. Da'lec (351/962) gibi tanınmış âlimlerden ders almıştır. Hocası Kerhî'nin tavsiyesiyle Hâkim en-Nişâbüri ile birlikte Nişâbur'a giderek ondan hadîs dersleri almıştır. Kerhî'nin vefatından sonra (344) Bağdat'a geri dönerek onun yerine ders vermeye başlamıştır.¹⁰⁴

Cessâs Abbasiler döneminde yaşamış zamanının Bağdat'daki en büyük âlimi kabul edilmiştir. İlim talebeleri uzak memleketlerden gelerek ondan ders almışlardır. Cessâs uzun yıllar Bağdat'da kalarak Ebu Bekir Muhammed b. Mûsa el-Harizmî, Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürcânî, Ebû Câfer Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed ez-Zaferânî, Muhammed b. Ahmed el-Vâsitî, Ebu Cafer Üsrûşenî başta olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. 7

¹⁰² Hatîb el-Bağdadî, *Tarîhu Bağdad*, (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, ts.), 5/72; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II (Tabakatü'l-Müfessirin)*, (Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1960), "120- Ebû Bekr el-Cessâs", 1/214.

¹⁰³ Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Râzî el Fakih Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l İhya et-Türâs el-Arâbî, 1405), 1/3; Bağdadî, *Tarîhu Bağdad*, 5/72-73; Münîğ b. Abdülhalîm Mahmud, *Menahicü'l Müfessirin*, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1421), 1/61.

¹⁰⁴ Mevlüt Güngör, "Cessâs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/427; Abdülhalîm, *Menahicü'l Müfessirin*, 1/61.

Zilhicce 370 (13 Haziran 981) Pazar günü altmış beş yaşlarında iken Bağdat'da vefat etmiştir.¹⁰⁵

Cessâs'ın ilmi durumuna bakıldığında hem İslam âlimleri arasında hem de Hanefî fakihleri arasında değerli bir mevkiye sahip olduğu görülmektedir. Ona verilen bu değer zamanımızda hâlâ devam etmektedir. Aradan on bir asır geçmesine rağmen onun eserleri temel kaynak olarak elden ele dolaşmaktadır.¹⁰⁶

Cessâs'ın hayatına bakıldığında genç yaştan itibaren o dönemin önemli şehirlerinden Rey, Bağdat, Ehvaz, Nişabur gibi yerlerde bulunduğu görülmektedir. Buralarda zamanının kıymetli fakihlerinden usûl ve fıkıh; muhaddislerinden hadîs; dilcilerinden lügat ve nahiv ilimlerini aldığı görülmektedir. O aldığı bütün bu ilimleri kuvvetli muhakeme gücü, üstün zekası ve sağlam ezberi sayesinde maharetle yoğurarak değerini hâlâ koruyan fıkhi eserini telif etmiştir. Bu özelliklerine bakılarak onun fakih aynı zamanda üstün bir muhaddis ve iyi bir müfessir olduğu âşikardır.¹⁰⁷

Cessâs eserlerinde hocalarından nakillerde bulunmakla beraber onların görüşlerine katılmadığı da olmuştur. Zaman zaman Ebu Hanife dışındaki mezhebin ileri gelenlerinin görüşlerini tenkit ettiği veya aralarında tercihler yaptığı görülmektedir. Hatta Ebu Hanife'nin de birkaç görüşünün değiştirilmesi gerektiğini nazikçe ifade ettiği olmuştur. Bu onun taklitçi olmaktan ziyade muhakkik bir âlim olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸

Cessâs'ın mezhebi arasındaki mevkiisine baktığımızda yedi tabakanın dördüncüsü olan *ashabu't tahrir* yani müctehidlik mertebesine ulaşamamış mukallid fakihler grubunda kendisine yer verildiği görülmektedir. Fakat bazı kaynaklarda onun daha üstün bir tabakada bulunması gerektiği ifade edilmiş üçüncü tabaka olan

¹⁰⁵ Abdülhalim, *Menahicü'l Müfessirin*, 1/63; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi II*, "120- Ebû Bekr el-Cessâs", 1/214; Doktor Muhammed es-Seyyid Hasan ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l Müfessirûn* (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1398), 2/323-324.

¹⁰⁶ Mevlüt Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân* (Ankara: yy., 1989), 19.

¹⁰⁷ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 19.

¹⁰⁸ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 19.

bazı meselelerde müctehidlik (el-müctehidu fi'l mes'ele) Cessâs'a daha uygun bir tabaka olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁹

Karakter olarak dünya malına önem vermeyen her türlü gûnahtan titizlikle sakınan Cessâs, zühd ve verâ sahibi olmasıyla bilinmektedir. Üstün bir makam olan başkadılık görevini, Abbasi halifesi Mutî Li'llah tarafından kendisine iki defa teklif edilmesine rağmen kabul etmekten sakınmıştır.¹¹⁰ Cessâs haksızlık ve zûlüm karşısında susmayan ve kime karşı olursa olsun sözünü esirgemeyen bir şahsiyete sahiptir. Bu bakımdan başkadılık görevini kabul ederse tam bağımsız olamayacağı ve hakka uygun olmayan kararlar vermek zorunda bırakılacağı endişesiyle böyle bir makamda bulunmayı düşünmemiştir.¹¹¹

1. 2. Eserleri

Cessâs'ın kaynaklarda geçen on iki kadar eseri mevcuttur. Bunlardan bizim üzerinde çalışacağımız eseri ve birkaç telifi dışındakiler Hanefî mezhebinin ileri gelen müctehidlerinin muhtasar eserlerinin şerhi mahiyetindedir.

1. Şerhu'l-Câmi'l-Kebir li-Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî: Hanefî mezhebinin Ebu Hanife'den sonraki en ünlü iki âliminden birisi olan Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmi'ul-Kebir* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir. İmam Muhammed'in eseri bugün tam olarak elimizde bulunurken Cessâs'ın şerhi matbu olarak bulunmadığı gibi tamamı da mevcut değildir.¹¹²

2. Şerhu'l-Câmi's-Sağir li-Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî: İmam Muhammed'in *Câmi's-Sağir* adlı eseri mezhebin temel kaynaklarından birisidir. Bu önemli esere sonradan gelen âlimler tarafından birçok şerh yazılmıştır. Bu eserin tamamı matbu olarak mevcuttur fakat Cessâs'ın ona yaptığı şerh tamamen kaybolmuştur.¹¹³

3. Şerhu'l-Menâsik li-Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî: Bir kısmının müstakil bir eser bir kısmınınsa *Menâsik* adlı eserin şerhi olduğuna dair rivâyetler bulunsa da

¹⁰⁹ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, "120- Ebû Bekr el- Cessâs", 1/ 214; Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l Kur'ân*, 24.

¹¹⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, "120- Ebû Bekr el- Cessâs", 1/214.

¹¹¹ Abdülhalîm, *Menahicü'l Müfessirin*, 1/62-63.

¹¹² Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 37.

¹¹³ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 37.

Cessâs kendi tefsîrine atıfta bulunarak "*Biz bunu (Şerhu'l Menasik)'de açıkladık.*"¹¹⁴ demesi eserin tamamen şerh olduğunun göstergesidir. Esere dair pek bilgi bulunmasa da kaynaklarda latîf bir eser olarak bahsedilmektedir.¹¹⁵

4. Şerhu Muhtasari'l-Fıkh li't-Tahâvî: et-Tahâvî (ö. 321/933), rey, kıyas ve hadîs ilmini kendisinde toplamıştır. Bu üstün özellikleriyle Hanefî fıkhına kıymetli eserler kazandırmış ve bu eserler sonraki âlimler tarafından şerh edilmiştir.¹¹⁶ Cessâs'ın şerh ettiği *eş-Şürûtü's-Sağîr* adlı eserin birçok nüshâsı bugün çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.¹¹⁷

5. Şerhu Âsari't-Tahâvî: Cessâs'ın böyle bir eserinin bulunduğu sadece *Muhâmu'l Fukahâ* adlı eserde zikredilmektedir.¹¹⁸ et-Tahâvî'nin *Müşkilu'l-Âsar* adlı eseri bugün matbu olarak mevcut bulunmaktadır.

6. Muhtasaru İhtilâfi'l-Fukahâ li't-Tahâvî: Cessâs bu eseriyle Tahâvî'nin yüz otuz küsür cüzlük *İhtilâfu'l-Fukahâ* adlı eserini muhtasar hale getirerek derli toplu, akıcı, mukayeseli ve bilinen mezheplerin yanında günümüze kadar gelememiş mezheplerin de görüşlerine de yer veren önemli bir kaynak oluşturmuştur.¹¹⁹

7. Şerhu Edebi'l-Kâdi li'l-Hassâf: Ahmed b. Ömer el-Hassâf (ö.261/885) Hanefî mezhebinin önemli bilginlerindendir. O'nun *Edebu'l-Kâdi* eseri bu alandaki temel kaynaklardan olup bir Hukuk Muhakemeleri Usûlü Kanunu gibidir. Bu sahada ilk müracaat edilen asıl kaynaklardan olması hasebiyle üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden bir tanesi de Cessâs'ın şerhidir.¹²⁰

8. Şerhu Muhtasari'l-Kerhî: Kerhî, Cessâs'ın en çok istifade ettiği ve etkisinde kaldığı hocasıdır. Hanefî mezhebinin bilinen âlimlerinden olan Kerhî'nin meşhur eserlerinden biri de *Muhtasar* adlı eseridir. Cessâs'ın hocası Kerhî'nin *Muhtasar*'ına

¹¹⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/143.

¹¹⁵ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 37.

¹¹⁶ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 38.

¹¹⁷ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 39.

¹¹⁸ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 39.

¹¹⁹ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 40.

¹²⁰ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 42.

yapmış olduğu şerhin en başarılı şerh olduğu ifade edilmektedir. Bu şerh hakkında bugün hiçbir bilgi bulunmamaktadır.¹²¹

9. şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ: Birçok kaynakta Cessâs'ın böyle bir eseri olduğu belirtilmekle beraber bugün bu eserin içeriği ve akıbeti hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.¹²²

10. Cevâbâtü'l-Mesâil: Bu eserin adı muhtelif kaynaklarda *Cevâbâtü'l-Mesâil*, *Cevâbâtü Mesâil*, *Cevâbât'an Mesâil Eradet Aleyh*, *el-Vâkı'ât* şeklinde bazı farklılıklarla geçmektedir. Günümüzde bu eserlerin hiçbir nüshâsına ulaşılammıştır.¹²³

11. el-Fusul fi'l Usûl: Cessâs, bu eseriyle ilk fıkıh usûlü müellifleri arasında yer almaktadır. Bu eser Hanefî mezhebinde günümüze ulaşan detaylı ve hacimli fıkıh usûlü kitabı kabul edilmektedir.¹²⁴ Aslında eser *Ahkâmü'l Kur'ân*'a bir mukaddime olarak yazılmıştır. Bu husus Cessâs tefsîrinin mukaddeme kısmında belirtilmiştir.¹²⁵ *Ahkâmü'l Kur'ân*'da bu esere sık sık atıfta bulunulmuştur.

Cessâs bu eserinde Hanefî fakihlerin usûl açısından ortak görüşlerini ve bu görüşlerin dayandığı ortak esasları tespit etmiştir. Hanefî fakihlerin bu esaslara uymayan görüşleri esere alınmamıştır.

Eserin muhtevasına bakıldığında başlıca iki bölümde incelenmesi mümkündür. Birinci bölümde naslardan hüküm çıkarma yolları anlatılırken ikinci bölümde ise hüküm çıkarırken kullanılan kaynaklar ele alınır. Eserin yazma nüshâları günümüze ulaşmakla birlikte bunlarda da eksiklikler bulunmaktadır.¹²⁶ Kitabın baş tarafında eksik olan “âm” konusuyla ilgili mâlûmatlar sonraki Hanefî usul

¹²¹ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 42.

¹²² Selahaddin Halil b. Eybek b. Abdullah es- Safedî, *el-Vaî bi'l Vefayat*, (Türâs: Daru'l-İhya, 2000), 4/242.

¹²³ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 43.

¹²⁴ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, s.43.

¹²⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/3.

¹²⁶ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, 44.

kitaplarından Cessâs'a nisbet edilen görüşler bir araya getirilerek tamamlanmaya çalışılmıştır. *el-Fușûl*'ü Muhammed Muhammed Tâmir neşretmiştir.¹²⁷

12. Ahkâmü'l-Kur'ân: Bu eser ahkâm tefsîrinde yazılan tefsîrlerin ilk örneklerinden biri olup daha sonra bu sahada kaleme alınan tefsîrleri etkilemiştir. Eserde sûreler Kur'ân'daki sıra takip edilerek tefsîr edilmiş fakat sûrenin tamamı değil sadece ahkâm âyeti olan kısımları açıklanmıştır. Eserde ahkâm âyeti içermeyen sûrelere yer verilmemiştir. Sûreler, tefsîr edilirken ilgili bulundukları konu ve muhtevaya göre bab vb. başlıklar altında incelenmiştir.¹²⁸

Müellif ahkâm âyetlerini tefsîr ederken usul ve fûrû konularına ve bunlarla ilgili sahabe ve tâbiîn görüşlerine, mezhep ihtilaflarına ve tarafların delillerine geniş ölçüde yer vermiş sonunda Hanefî mezhebinin görüşlerini akli ve nakli delillerle savunmuştur. Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı olan müfessir zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerini de sert bir üslupla eleştirmekten kaçınmamıştır.¹²⁹

Cessâs'ın *Ahkâmü'l Kur'ân*'ı tefsîr, hadîs, fıkıh, lûgat, nahiv ve tarih kaynaklarından istifade edilerek vücuda getirilmiştir.¹³⁰ Eserinde birçok tefsîr kaynağından istifade ettiği düşünülen müellif iki tefsîr kaynağı dışında tefsîr ismi zikretmemiştir. Zikri geçen bu eserler eş-Şâfiî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı ve et-Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ıdır.¹³¹ Hadîs kaynağı olarak ise büyük çoğunlukla Abdü'l-Bâkî b. Kânî'den rivâyet ettiği hadîs-i şerifleri kullanmış bunun dışında Hâkim en-Nişâbûrî'den istifade etmiştir.¹³² Eser fikhî bir tefsîr olduğundan tefsîrde en fazla rastlanılan kaynak isimleri de fıkıh sahasına aittir. Tefsîrde Ebu Yusuf'un *Kitâbu'l Harac*'ı ve *el-Emâli* adı verilen notlarına atıfta bulunduğu görülmektedir.¹³³ Yine müellif Hanefî fikhîçisi olan Muhammed b. el Hasen eş-Şeybânî'nin *el-Mebhut*, *el-*

¹²⁷ Soner Duman, "Usûlü'l-Fıkıh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/218-220.

¹²⁸ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, "120- Ebû Bekr el- Cessâs" 1/214; Yunus Vehbî Yavuz, "Ahkâmü'l-Kur'ân" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/553.

¹²⁹ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, 1/214; Yavuz, "Ahkâmü'l- Kur'ân", 1/553

¹³⁰ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 53.

¹³¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4/335.

¹³² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/3.

¹³³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/286; 3/301.

Câmiu's-Sağir, es-Siyerü'l-Kebîr ve *Ziyâdât* adlı eserlerine zaman zaman atıflarda bulunduğu görülmektedir.¹³⁴

Eserde müellif et-Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ından atıfta bulunmakla birlikte kaynak adı belirtmeksizin görüşlerine yer vermiş ve Tahâvî'nin *el-Muhtasar* adlı eserine kendisinin yapmış olduğu şerhten de atıflarda bulunmuştur.¹³⁵

Eserde, farklı mezhep ve şahısların ortak görüşlerinin bir arada verildiği gibi mezhep imamlarının birbirinden bağımsız görüşlerinin verildiği göze çarpmaktadır. Eserde Cessâs'ın ulaşabildiği her âlimin görüşüne yer vermesi ve değerlendirmesi söz konusudur.¹³⁶

Cessâs tefsîrinde kaynak adı zikretmeden İmam Malik'in *Muvatta*'sından da faydalanmış¹³⁷ veya onun görüşlerini talebelerinden almıştır. Zira eserinde "*İbnü'l-Kasım Malik'ten rivâyetle şöyle demiştir*" gibi ifadelerle sıkça rastlanmaktadır.¹³⁸ Cessâs, ihtilâflı meselelerde İmam Şâfi'nin görüşlerini vermeye özen göstermekle beraber bunu kaynak göstermeden yapmıştır. Tefsîrinde sadece bir yerde *er-Risâle*'nin¹³⁹ ve başka bir yerde *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ın¹⁴⁰ adı geçmektedir.

Cessâs tefsîrinde yeri geldikçe lügat ve nahiv ilimlerinden de istifade etmiştir fakat eserinde bu alanda hiçbir kaynak ismi belirtmemiştir. Sadece "*lügat ehli dedi ki*"¹⁴¹ gibi genel ifadeler kullanmış veya kaynak ismi vermeden sadece müellif adını vermekle yetinmiştir. Cessâs'ın eserinde ismi geçen bazı lügat ve nahiv âlimleri şunlardır: el-Kîsâi Ali b. Hamza,¹⁴² el-Asma'i Abdü'l-Melik b. Karîb,¹⁴³ el-Ferrâ Yahyâ b. Ziyâd,¹⁴⁴ Ebu Ubeyde Mamer b. el-Musennâ,¹⁴⁵ el-Muberrid Muhammed b.

¹³⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/300-309; 4/329.

¹³⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/101; 4/218; 4/335.

¹³⁶ Ayşe Küsmez, *Cessâs'ın İcma Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2003), 23.

¹³⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/351; 2/238; 4/336.

¹³⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/308; 2/91; 3/196; 4/275.

¹³⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/205.

¹⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/113.

¹⁴¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/316; 2/265.

¹⁴² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/334; 3/187.

¹⁴³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/316.

¹⁴⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/113; 2/149.

¹⁴⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/285; 2/350.

Yezîd,¹⁴⁶ el-Ahmed Harun b. Mûsa,¹⁴⁷ ez-Zeccâc İbrahim b. es-Sırrî,¹⁴⁸ Ebu Ömer, Ğulâm Sa'leb.¹⁴⁹

Müellif tefsîrinde yine kaynak belirtmemekle beraber tarih bilginlerinden de istifade etmiştir. Tefsîrinde çoğunlukla umumi ifadelerle tarihçilere işaret eden müellif birkaç yerde tarihçi ismini zikretmiştir. Bunlar: Muhammed b. İshâk¹⁵⁰ ve el-Vâkidi Muhammed b. Ömer'dir.¹⁵¹

Müellifin tefsîrindeki yöntemine bakıldığında rivâyet ve dirâyet yöntemlerini başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Eserini telif ederken önce Kur'ân'ın kendisine sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabe ve tâbiûn haberlerine müracat etmiş daha sonra ihtiyaç duydukça fıkıh usûlü, fıkıh, lügat, gramer, belagat gibi ilimlerden istifade ederek kendi görüşünü ortaya koymuştur.

Cessâs'ın tefsîrinin ahkâm tefsîri olması sebebiyle genellikle Kur'ân ahkâmıyla ilgili âyetlerin üzerinde durmuştur. O, bu şekilde Kur'ân'ın ameli ve hukuki cephesini ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan tefsîrinin dirâyet yönüne bakıldığında fıkıh ve fıkıh usûlü kaynaklarına ağırlık verdiği görülmektedir.¹⁵²

Cessâs tefsîrinde sünnete geniş ölçüde yer vermiş hemen her âyetin tefsîrinde hadîs-i şeriflerden yararlanmıştır.¹⁵³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden sonra tefsîrde en güvenilir kaynak sahabe sözleridir. Cessâs da tefsîrinde sahabeden gelen haberlere fazlaca yer vermiştir. Ayrıca eserde sahabenin talebesi konumunda olan tâbiûnin de görüşlerinden istifade edilmiştir. Fakat müfessir gerek sahabe ve gerekse tâbiûnden yaptığı nakillerde çoğu zaman senet ve metin bilgisine yer vermekle beraber ara sıra sadece senedini zikretmiş bazen de hem rivâyet zinciri hem haber metnini zikrettiği olmuştur.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/334; 2/350.

¹⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/139.

¹⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/316.

¹⁴⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/266.

¹⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/68; 2/85.

¹⁵¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/163.

¹⁵² Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 67.

¹⁵³ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 72.

¹⁵⁴ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, 75.

Kur'ân-ı Kerîm diğer semâvî kitaplar gibi tek seferde inmeyip yirmi üç yılda, peyder pey nazil olmuştur. Bazı âyetler Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde yaşanan bir olay veya Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulan bir suâl üzerine nazil olmuştur. Buna sebep-i nüzûl denir. Sebeb-i nüzûl daha ziyade ahkâm âyetlerinin mânâlarını açıklamakta, günlük hayatın meselelerine çözüm getirmekte, hükümlerin gerçek sebeplerini haber vererek bu hükümlerin İslam'ın ilk devirlerinde nasıl anlaşıldığını göstermektedir. Bu açıdan fıkhi tefsîrde sebep-i nüzûl bilgisinin önemi büyüktür. Bütün ahkâm tefsîrlerinde olduğu gibi Cessâs'ın eserinde de sebep-i nüzûl haberlerinden sıkça istifade edilmiştir.¹⁵⁵

Eserin birçok kütüphanede yazma nüshâları vardır.¹⁵⁶ İlk defa Kilisli Rifat ve Karahisar mebusu Kâmil Efendi tarafından, İstanbul kütüphanelerindeki yazma nüshâları esas alınarak üç cilt halinde yayımlanmış (İstanbul 1335-1338) ayrıca 1347 yılında Kahire'de basılmıştır. Eserin Muhammed Sâdık Kamhâvî tarafından tenkitli bir neşri de yapılmıştır.¹⁵⁷

1. 3. Cessâs ve Eserleri Üzerine Yapılan Modern Çalışmalar

Cessâs ve onun eserleri üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- *Cassas ve Ahkamü'l-Kur'an*, Mevlüt Güngör, Ankara 1989.
- *Cessâs'ın el-Fusûl fi'l-usûl Adlı Eserinde İcmâ Kavramı*, Ali Can, 2003. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Cessâs'ın icmâ anlayışı*, Ayşe Küsmez, 2003. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Cessâs'ın eserleri çerçevesinde ilk dönem Hanefî hukukçusu Kerhî'nin fıkıh yöntemi*, Sefer Şeker, 2005. (Yüksek Lisans Tezi)
- *İslâm Hukuk Metodolojisinde Âhad haber ve Cessâs'ın (m. 917/981) Âhad Habere Yaklaşımı*, Mustafa Gınbıroğlu, 2006. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Cessas'ın Nesih Anlayışı*, Merve Özdemir, 2010. (Yüksek Lisans Tezi)
- *İctihadda Hata - İsabet Tartışması (Cessâs'ın el-Fusûl fi'l-Usûl Adlı Eseri Ekseninde)*, Mustafa Çil, 2010. (Yüksek Lisans Tezi)

¹⁵⁵ Güngör, *Cessâs ve Ahkâmü'l-Kur'an*, 43.

¹⁵⁶ Carl Brockelman, *Supplementbande* (Leiden: yy. 1937-1942), 1/335.

¹⁵⁷ Yavuz, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1/553.

- *Şerhü'l-Cessas Ala'l-Cami'il-Kebir Adlı Eserinin Tahkiki*, Tuba Hacer Korkmaz, 2018. (Doktora Tezi)

2. KURTUBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2. 1. Hayatı

Tam adı Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Kurtubî'dir.¹⁵⁸ Soyu ensardan Hazreç kabilesinden gelmektedir. Endülüs'te yetişen büyük âlimlerdendir. Doğduğu tarih tam olarak bilinmemekle birlikte Endülüs Emevi devletinin çöküşünden sonra Kurtuba'nın çeşitli devletlerin egemenliğine girdiği bir dönemde doğduğu bilinmektedir. Babası çiftçilik ile meşgul olup 627 yılında Hristiyan İspanyalılar tarafından öldürülmüştür. Kurtubî gençlik yıllarında çömlek yapım işinde kullanılan toprak taşımacılığı yaparak geçimini sağlamıştır.¹⁵⁹

Kurtubî ilim hayatının ilk dönemlerinde Kurtuba'da Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed el-Kaysî, Rebî b. Abdurrahman b. Ahmed el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. Kutrâl el-Ensâri gibi âlimlerden ders almıştır. Kurtuba'nın 633 yılında Kastilya-Leon kralı III. Fernando kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinden sonra şehirden ayrılarak İskenderiye'ye geçmiştir.¹⁶⁰ Burada bulunduğu süreçte Ebu Muhammed Abülvehhab b. Revâc ve Ebu Muhammed Abdülmuti'den ilim tahsil etmiş, Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'nin *el-Müslim fi Şerhi Sahih-i Müslim* isimdeki eserinin bazı bölümlerini dinlemiştir.¹⁶¹ Buradan Şehabeddin el-Karâfî ile birlikte Feyyûm'a seyahat etmiş, buradan da Mensure'ye geçmiştir.¹⁶² Mensure'de bulunduğu süreçte Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Bekrî'den ders almıştır. Sonraki yıllarda Kahire'de bir müddet bulunan Kurtubî, sonrasında Münyetü Beni Hasib'e yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Burada 9 Şevval 671 (29 Nisan 1273)'de vefat ederek aynı yere defnedilmiştir.¹⁶³ Kendisinden ilim tahsil edenler arasında oğlu Şehâbeddin

¹⁵⁸ İbn Kesir, *Tefsîrül-Kur'ân'il-Azîm*, 1/44; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, 1/345; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 513.

¹⁵⁹ Tayyar Altinkulaç, "Kurtubî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2002), 26/455.

¹⁶⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, 346; Arif Gezer, "Endülüslü Müfessir Kurtubî Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", *İstem* 7/14 (2009), 337.

¹⁶¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, 2/336.

¹⁶² Ebu Eşbal Hasan ez-Zeyhir el-Mensuri el-Mısri, *Şerhu Sahih-i Müslim*, 2022, 78/24.

¹⁶³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, 2/336; Altinkulaç, "Kurtubî", 26/455; Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, 1/346.

Ahmed, İbnü'z-Zübeyr, İsmâil b. Muhammed b. Abdülkerîm, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Meymûnî ve Ziyaeddin Ahmed b. Ebu's-Suûd es-Satrîcî zikredilebilir.¹⁶⁴

Karakter olarak mütevazı bir kişiliğe sahip olan Kurtubî, zühd hayatına önem veren, sade yaşamayı seven ve güzel ahlakıyla bilinen bir şahsiyettir.¹⁶⁵ Kudret-i ilmiyesi bakımından Maliki fukahasının büyük âlimlerindendir. Tefsîr, hadîs, kıraat, fıkıh, nahiv gibi ilmi sahalarda yetkinliğini kanıtlamış velûd bir müelliftir.¹⁶⁶ Hicri 7. yy.'da yetişen müfessir *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı tefsîriyle meşhur olmuştur.¹⁶⁷ Tefsîrinin mukaddimesinde kendini fakih, âlim, âmil, allâme ve muhaddis olarak tanıtmaktadır.¹⁶⁸ Zehebî de Kurtubî'yi ilimde derya olarak tanımlamıştır.¹⁶⁹

Kurtubî, eserlerinde ehli sünnetin görüşlerini savunmuş Mutezile başta olmak üzere İmâmiyye, Râfiziyye, Kerrâmiyye gibi fırkaları eleştirmiştir.¹⁷⁰ Mâlîki mezhebinden olmakla birlikte katı mezhepçi değildir. Tefsîrinde istinbat edilmesi gereken meseleleri yazmış müctehidlerin görüşlerini verdikten sonra kendi mezhebinin görüşünü vererek doğru bulduğunu teyid etmeye çalışmıştır.¹⁷¹ Müfessir tasavvufa tam olarak karşı bir tutum sergilemese de kitâb ve sünnete uygun olmayan, bilgisizce hareket eden sufileri eleştirmekten kaçınmamıştır.¹⁷²

2. 2. Eserleri

1. et-Tezkire: Eserin tam adı *et-Tezkire fî Ahvâl'il-Mevta ve Umuri'l-Ahire*'dir.¹⁷³ Bu eser Kurtubî'nin tefsîrinden sonraki en önemli eseri olup tefsîrinde bu esere fazlaca

¹⁶⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, 1/346; Altinkulaç, "Kurtubî", 26/455.

¹⁶⁵ Abdü'l Cevad Halefe Muhammed Abdü'l Cevad, *Tefsîre ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, (Kahire: Arapça Beyan, ts.), 1/149; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 513.

¹⁶⁶ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi II*, 1/346.

¹⁶⁷ Gezer, "Endülüslü Müfessir Kurtubî Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", 337.

¹⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l- Mubeyyin lima Tazammenehû mine's-Sünneti ve Ayi'l-Furkan*, Mukaddime, 6.

¹⁶⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, II, 336.

¹⁷⁰ Altinkulaç, "Kurtubî", 26/455.

¹⁷¹ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, 2/347.

¹⁷² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005), 1/47-53.

¹⁷³ İbn Ferhun, *El-Dibac el-Müzehheb fî Ma'rifeti A'yân Ulemâi'l- Mezheb* (Kahire: et-Türâs, ts.), 2/309; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, 2/336.

atıfta bulunmuştur. Eser ölüm, berzah, haşr, ölümlerin halleri, cennet, cehennem, fitneler, kıyamet alametleri gibi konuları barındırır.¹⁷⁴

2. et-Tizkar: Eserin tam adı *et-Tizkar fî Efdali'l-Ezkâr*'dır.¹⁷⁵ Eserde Kur'ân okumanın faziletleri, Kur'ân'ın yüceliği, tilavet keyfiyeti, Kur'ân tefsîrinde sünnet ve re'y ile ictihada müellifin yaklaşımı ve Kur'ân'ın tedvin dönemi gibi konular derinlemesine açıklanmıştır.

3. Kamu'l-Hırs: Eserin tam adı *Kam'u'l-Hırs bi'z-Zühdi ve'l-Kanaati ve Reddu Zülî's-Suali bi'l-Kesbi ve's-Siaati*'dir. Eser adından da anlaşıldığı üzere ahlak konularını içermektedir. Kurtubî, tefsîrinde Nisa Sûresi 32. âyeti açıklarken bu esere atıfta bulunmuş, "*Kam'u'l-Hırs bi'z-Zühdi ve'l-Kanaat, adlı eserimizde bu konuyu derinlemesine açıkladık*" demiştir.¹⁷⁶ Bunun dışında Zâriyât Sûresi 22. âyet¹⁷⁷ ve Furkan Sûresi 20. âyetlerin tefsîrini yaparken de *Kam'u'l-Hırs*'a atıfta bulunmuştur.¹⁷⁸

4. el-Esna: Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinin açıklamalarını içeren eserin tam adı *el-Esna fî Şerhi Esmâ'illâhi'l-Hüsna ve Sıfatihî'l-Ulya*'dır. Kaynaklarda bu eser Kurtubî'nin eserleri arasında sayılmaktadır.¹⁷⁹ Kurtubî tefsîrinde Allah Teâlâ'nın esmalarını açıklarken bu esere sıkça atıfta bulunmuştur.¹⁸⁰

5. el-Lüma'u'l-Lü'lüyye fî Şerhi'l-İşrinâti'n-Nebeviyye: Eser Fadari'nin *İşrinati'n-Nebeviyye* adlı eserine yapılmış bir şerhtir. Kurtubî bu şerhini *el-Lüma'u'l-Lü'lüyye fî şerhi'l-İşrinâti'n-Nebeviyye* şeklinde isimlendirmiştir.¹⁸¹ Kurtubî tefsîrinde İsra Sûresi 44. âyet¹⁸² ve Nahl Sûresi 37-38.¹⁸³ âyetleri açıklarken bu eserine atıfta bulunmuştur.

6. el-İlâm: Eserin tam adı, *el-İlâm bimâ fî Dîni'n Nasârâ Mine'l-Fesâd ve'l-Evhâm ve İzhâri Mehâsini Dini'l-İslâm ve İsbâti Nübüvveti Nebîyyinâ Muhammed Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm*'dır. Eserin İspanya Tuleytula bölgesinden gönderilen bir esere

¹⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/137, 378; 2/79, 241.

¹⁷⁵ İbn Ferhun, *El-Dibac*, 2/309; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l Müfessirîn*, 2/336.

¹⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 5/165.

¹⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 17/43.

¹⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 13/16.

¹⁷⁹ İbn Ferhun, *El-Dibac*, 2/309.

¹⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/56, 262, 326; 2/131; 15/226; 19/297; 20/244.

¹⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/66.

¹⁸² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 10/268.

¹⁸³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 10/104.

reddiye olarak yazıldığı bilinmektedir.¹⁸⁴ Eserin Kurtubî'ye ait olup olmadığı hususunda ihtilaflar bulunmaktadır.

7. el-Muktebes: Kurtubî'nin İmam Malik'in *Muvatta* adlı eserine yazmış olduğu bu şerhin tam adı *el-Muktebes fi şerhi Muvatta Malik b. Enes*'dir. Kurtubî tefsîrinde fıkhi meseleler söz konusu olduğunda bu esere birçok yerde atıfta bulunmuştur.¹⁸⁵

8. Menhecü'l Ubbâd: Kitabın tam adı *Menhecü'l-Ubbâd ve Mahaccetu's- Salikin ve'z-Zühâd*'dir. Müellif bu eserinde ibadet ve zühd konularını işlemiş muttakilerden olmayı umanlara Kur'ân ve sünnet çizgisinde bir yol göstermeyi gaye edinmiştir. Kurtubî tefsîrinde Sad Sûresi 38. âyeti açıklarken bu esere atıfta bulunmuştur.¹⁸⁶

9. et-Takrib: Fıkıh ve hadîs konularında yazılmış bu eser İbn Abdilber en-Nemeri'nin *et-Temhid* adlı eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Kurtubî, bu esere *et-Takrib li Kitabi't-Temhid* adını vermiştir.¹⁸⁷

10. el-İlâm: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını konu alan bu eserin tam adı *el-İlâm fi Marifeti Mevlidi Mustafa Aleyhi's-Selâtu ve's-Selam*'dir. Müellif tefsîrinde sadece iki yerde bu esere atıfta bulunmuştur.¹⁸⁸

11. el-İntihaz: Tam adı *el-İntihaz fi Kırâati Ehli'l-Kûfe ve'l-Basra ve's-Şam ve Ehli'l-Hicaz*'dir. Eser Kur'ân'ı kıraat ederken uyulması gereken kuralları konu edinmektedir.¹⁸⁹

12. Risale fi Elkâbi'l Hadîs: Eserin hadîsçilerin lakapları konusunda bir risale olduğu bilinmektedir.¹⁹⁰

13. el-Misbah: Eserin tam adı *el-Misbah fi'l-Cem Beyne'l-Ef'al ve's-Sihâh*'dir. Eserin bir lügat kitabı olduğu bilinmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁴ Altınkulaç, "Kurtubî", 26/455.

¹⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/9, 84; 12/100; 30/14.

¹⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 15/216.

¹⁸⁷ Altınkulaç, "Kurtubî", 26/456.

¹⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 15/113, 217.

¹⁸⁹ İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsîri'nde Kırâat Olgusu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 31.

¹⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/68.

¹⁹¹ Altınkulaç, "Kurtubî", 26/456.

14. el-Ekdiye: Bu eser biyografik kitaplarda Kurtubî'ye ait eserler arasında bulunmakla birlikte Kurtubî tefsîrinde de atıfta bulunulmayan bir eserdir.¹⁹²

15. Şerhu't-Tekassî: İbn Abdülber en-Nemerî'nin *et-Takassi li-Hadîsi'l-Muvatta ve Şüyûhi'l-İmam Malik* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerh olup günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir.¹⁹³

16. Urcûze: İbn Ferhun bu eserin müellifinin Kurtubî olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁴ Tam adı *Urcûze fi Esmâi'n-Nebîyyi Salallâhu Teâlâ Aleyhi ve Sellem* olan eserde Kurtubî Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve onun güzel isimlerini tanıtmıştır.¹⁹⁵

17. el-Veciz: Eserin tam adı *el-Veciz fi Fadâili'l-Kitâbi'l Aziz'* dir. İçeriğinde Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerini anlatan ve Kurtubî tefsîrine bir mukaddime niteliğinde olan bir eserdir.¹⁹⁶

18. el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân

Kurtubî'nin en meşhur eseridir ve birçok âlimden övgü almıştır. Eserde Kur'ân-ı Kerîm baştan sona tefsîr edilmekle beraber ağırlıklı olarak ahkâm âyetleri üzerinde durulmuştur, bundan dolayı fikhî bir tefsîrdir.¹⁹⁷

Müfessir; "*Müstakil olarak farz ve sünneti beyan eden bütün şer'i ilimleri ihtiva eden semânın emininin arzın eminine indirdiği kitâb olan Allah'ın kitabı (Kur'ân-ı Kerîm) olduğundan ömrüm boyunca bu kitapla uğraşmayı, ona özlü birtakım notlar yazmak sûretiyle bütün gücümü bu uğurda harcamayı uygun gördüm. Bu özlü açıklama bir takım tefsîr, dil, i'rab ve kıraat ile ilgili nükteleri ihtiva etsin istedim.*"¹⁹⁸ sözleriyle tefsîrini yazmaktaki niyetini ifade etmiştir.

Kurtubî tefsîrine uzun bir mukaddime ile başlamıştır. Burada eseri ortaya koyma sebebini, kullandığı yöntemleri, bağlı kaldığı şartları zikrettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'in fazileti, okunuş keyfiyeti, icazı, cem ve tertibi, müfessirlerin

¹⁹² Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/68.

¹⁹³ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/67; Altinkulaç, "Kurtubî", 26/456.

¹⁹⁴ İbn Ferhun, *El-Dibac*, 2/309.

¹⁹⁵ Altinkulaç, "Kurtubî", 26/455-457.

¹⁹⁶ İlhan, *Kurtubî Tefsîri'nde Kırâat Olgusu*, 34.

¹⁹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 514.

¹⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/2, 3.

dereceleri gibi birçok konuda önemli bilgiler sunmuştur.¹⁹⁹ Sonra Fatiha Sûresi'nden başlayarak sırasıyla sûreleri tefsîr etmiştir. İşlediği sûreyi bâblara ayırmış bâbları da alt başlıklara ayırarak açıklamıştır. Müellif tefsîrinde âyetlerin ihtiva ettiği fikhî hükümleri derinlemesine açıklamaya özen göstermiştir. Böylelikle Mukayeseli İslam Hukuku'na önemli katkılarda bulunmuştur.²⁰⁰

Müfessir eserinde âyetleri tefsîr ederken öncelikle Kur'ân'da konuyla ilgili başka bir âyet varsa o âyete atıfta bulunarak açıklamaya özen göstermiştir.²⁰¹ Bunun yanında hadîs-i şeriflerden ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden de bolca yararlanmıştır.²⁰² Hadîs ilmine vakıf olmasından dolayı hadîs-i şerifleri değerlendirmeye tâbi tutarak eserine alan Kurtubî az da olsa zayıf, nadiren mevzû hadîs ve İsrailiyata yer vermiş ve bunlar hakkında hiçbir değerlendirme yapmamıştır. Kurtubî, tefsîrinde sahabeden ve tâbiinden gelen rivâyetleri nakletmeyi de ihmal etmemiştir. Bunun yanında diğer müfessirlerin görüşlerini de zikretmeye özen göstermiştir. Müfessir Kur'ân'daki lafızların ıstılah anlamları ve cümlelerin yapısı ile ilgili açıklamalara fazlaca yer vermiş ve Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında bunun önemini gözler önüne sermiştir.²⁰³ Aynı zamanda müfessirin kıraatlara dair açıklamalarda bulunduğu okuyuş biçimlerinden hangisinin daha belîğ olduğu ve kendisinin tercih ettiği kıraati de açıkladığı dikkat çekmektedir.²⁰⁴

Kurtubî tefsîrinde rivâyet yöntemine ağırlık vermenin yanında dirâyet yöntemini de kullanmıştır.²⁰⁵ Belirli şartlara bağlı kalmak kaydıyla işâri tefsîrlerden de faydalanmıştır. Eserinde çok çeşitli kaynaklardan nakillerde bulunduğu ve bu kaynaklardaki ifadeleri aynen aktarmaya özen gösterdiği görülmektedir. Müfessir bazen nakilde bulunduğu eserin adını zikretmeden sadece yazarın adını zikrederek bazen de eserin adını zikrederek nakilde bulunmuştur.²⁰⁶

¹⁹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 515; Gezer, "Endülüslü Müfessir Kurtubî Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", 338.

²⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/92.

²⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/86-88.

²⁰² Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/80.

²⁰³ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/82.

²⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/105.

²⁰⁵ Gezer, "Endülüslü Müfessir Kurtubî Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", 338.

²⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/84.

Bir ansiklopedi genişliğinde yazılmış olan bu eserin oluşmasında müellif çok geniş ve çeşitli kaynaklardan yararlanmışır. Burada müellifin faydalandığı tüm eserlerin verilmesi oldukça büyük bir yekün tutacağından bu eser kaleme alınırken faydalanılan tefsîr kaynakları zikredilecektir.

Müellifin rivâyet tefsîrinde faydalandığı eserler: Taberî²⁰⁷ tefsîri olarak bilinen *Câmi-u'l Beyân an Te'vili Âyi'l Kur'ân* en çok faydalanılan eserler arasındadır. Ebu Leys es-Semerkindî'nin²⁰⁸ *Bahru'l-Ulum*, es-Sa'lebî'nin²⁰⁹ *el-Keşfu ve'l-Beyân an-Tefsîri'l Kur'ân* ve *el-Arâis fî Kasasi'l Enbiya* adlı eserleri, Mehdevî'nin²¹⁰ *et-Tahsil li Fevaidi Kitabi't- Tafsîl el- Câmiu li Ulûmi't-Tenzil*, Ebu'l Hasen el Mâverdî'nin²¹¹ *en-Nuket ve'l-Uyûn*, en Nakkaş diye bilinen Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Ziya'nın²¹² *Şifâu's-Sudûr*, Mekki b. Ebi Talib'in²¹³ *el-Hidâye*, İbn Atiyye'nin²¹⁴ *el-Muharraru'l- Vecîz fî Tefsîri'l Kitabi'l-Aziz* adlı eserleri rivâyet tefsîrinde yararlanılan kaynaklar arasındadır.²¹⁵

Müellifin dirâyet tefsîrinde faydalandığı eserler: Ebu İshak ez-Zeccac'ın²¹⁶ *Meâni'l-Kur'ân*, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs'ın²¹⁷ *Meâni'l-Kur'ân* ve *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserleri, Zemahşerî'nin²¹⁸ *el-Keşşâf*, İbn Hüveyzimendâd diye bilinen Muhammed b. Ahmed b. İshâk'ın *Ahkâm'ul- Kur'ân*, Cessâs'ın²¹⁹ *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kiyâ el-Herrâsî diye tanınan Ebü'l-Hasan İmâdüddin Ali b. Muhammed et-Taberî'nin²²⁰ *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İbnü'l Arabî'nin²²¹ *Ahkâmu'l- Kur'ân* adlı eserleri Kurtubî'nin dirâyet tefsîrinde yararlandığı esreler arasındadır.²²²

²⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/52; 9/68; 20/189.

²⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/87; 4/267; 18/249.

²⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/1, 202; 9/102.

²¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/87; 7/163; 19/238.

²¹¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/445; 4/292; 6/47.

²¹² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/219; 3/313; 4/55.

²¹³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/37.

²¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 4/249; 13/349,187.

²¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/97-100.

²¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/104; 3/353; 19/266.

²¹⁷ Kurtubî *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 5/167; 10/391; 20/30.

²¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 11/87; 13/305; 20/212.

²¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/217; 5/315; 6/239.

²²⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/323; 3/93; 11/182.

²²¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/88; 7/327; 3/326.

²²² Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/101-102.

Müellif, Arap dilinin doğru anlaşılmasını sağlayan kurallara ve Kur'ân-ı Kerîm'in zâhîrî mânalarına aykırı olmayan işâri tefsîri kabul etmiş bunların dışında kalanları reddetmiştir. İşâri tefsirde, et-Tüsterî'nin²²³ *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm* adlı eseri, es-Sülemî'nin²²⁴ *Hakaiku't-Tefsîr* adlı eseri, Abdulkerîm el-Küşeyrî'nin²²⁵ *et-Teysir fi't-Tefsîr* adlı eserinden istifade etmiştir.²²⁶

Müellif yeri geldikçe kırâate dair eserlerden de faydalanmanın yanında hadîs sahasında çok çeşitli ve zengin kaynaklardan iyi bir şekilde yararlanmıştır. Hadîste yararlandığı kaynakların başında "Kütüb-i Sitte" gelmektedir. Kur'ân'ın ahkâm yönünü öne çıkaran bir eser olan *el-Câmi li Ahkâmi'l Kur'ân* adlı bu eserde ahkâma dair hadîslerden bolca istifade edilmiştir.²²⁷

Müellif eserinde yeri geldikçe Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sireti, gazaları ve mucizelerini içeren siret, delâil ve bazen de tabakat kitaplarından istifade etmiştir. Fıkıh sahasında başta Maliki mezhebine ait eserler olmak üzere birçok fıkhi kaynaktan faydalanmıştır. Kendisi de Maliki mezhebinden olmakla beraber mezhebine taassup derecesinde bağlı değildir.²²⁸ Eserinde faydalandığı başlıca fıkıh kaynakları: İbn Habib'in²²⁹ *el-Vâdiha*, Muhammed b. Ahmed'in²³⁰ *el-Utbiyye*, İbnü'l Mevvâz'ın²³¹ *Kitâbu'l- Muvâzene*, İbnu'l Münzîr'in *Kitâbu'l-İşraf*, İbn Abdî'l-Berr'in²³² *el- Kâfi*, İbn Rüşd'ün²³³ *el-Mukaddimât*, İbn Şas'ın²³⁴ *el-Cevâhirü's-Semîne*, er-Rûyanî'nin²³⁵ *Bahru'l-Mezhep* adlı eserleridir.

2. 3. Kurtubî ve Eserleri Üzerine Yapılan Modern Çalışmalar

Kurtubî ve onun eserleri üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

²²³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 2/174; 7/39; 10/174.

²²⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/39; 2/307; 14/110.

²²⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân* 1/305; 2/136; 4/285.

²²⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/102-105.

²²⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 1/107-108.

²²⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, çev. Beşir Eryarsoy, 120.

²²⁹ Kurtubî, *Câmi*, 8/ 9, 191.

²³⁰ Kurtubî, *Câmi*, 2/ 183.

²³¹ Kurtubî, *Câmi*, 1/206; 3/201; 6/ 273.

²³² Kurtubî, *Câmi*, 7/ 3.

²³³ Kurtubî, *Câmi*, 5/ 67; 7/ 331.

²³⁴ Kurtubî, *Câmi*, 5/ 66, 133, 204.

²³⁵ Kurtubî, *Câmi*, 10/ 76.

- *Kurtubi ve hadis metodu*, Mehmet Durmuş, 1993. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Kurtubi'nin hadis ilmindeki yeri*, Arif Gezer, 2000. (Doktora Tezi)
- *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*, Ekrem Gülşen 2002. (Doktora Tezi)
- *Kurtubî Tefsirinde Müşkilu'l-Kur'ân*, Ahmet Özbay, 2003. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Kurtubî Tefsîri Mukaddimesinin Tefsîr Usûlündeki Yeri*, Ramazan Gökmen, 2008. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, Abdullah Bayram, 2008. (Doktora Tezi)
- *Kurtubî Tefsirinde Kıraât Olgusu*, İhsan İlhan, 2009. (Doktora Tezi)
- *Kurtubî'nin Kur'ân İlimleri'ne Yaklaşımı*, Nefise Efe (Karaca) 2012. (Doktora Tezi)
- *Kurtubî'nin Tasavvuf ve İşarî Yoruma Bakışı*, Ayşe Seda Tatar, 2013. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Kurtubî'nin Had Cezalarını Tefsirindeki Metodu*, İsmail Yılmaz, 2014. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Kurtubî Tefsirinde Tefsir-Sosyal Hayat İlişkisi -Bakara Suresi Örneği*, Murat Bahar, 2016. (Yüksek Lisans Tezi)
- *Kurtubî Tefsiri'nde Ehl-i Kitap'a Yönelik Teolojik Eleştiriler*, Ayşe Kızılay, 2020. (Yüksek Lisans Tezi)
- "Endüslü Müfessir Kurtubî Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", Arif Gezer, *İstem* 7/14 (2009)

3. TALÂK SÛRESİ'NİN TANITIMI

3. 1. Sûrenin İsmi

Kur'an'ı Kerîm tertibinde 65. sûre olan Talâk Sûresi adını "boşama/boşanma" anlamına gelen "talâk" kelimesinden almıştır. Bu kelime sûrenin birinci âyetinde geçmektedir.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ﴾ "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin..."²³⁶ Âyetteki emirde kastedilen kişi eşini boşayan erkektir. İnanan erkeğe

²³⁶ Talâk, 65/1.

boşama yetkisi verilirken bu yetkiyi kullanma hususunda kadının hakkını gözetmesi hatırlatılmakta ve bunun Allah'ın emri olduğu bildirilmektedir.²³⁷

Sûrenin bu isimle anılması uzun zamanda gerçekleşmiştir. Muhtevasında kadın haklarını barındırdığı için Abdullah b. Mes'ud sûreyi "Kısa Nisâ Sûresi" (Sûretü'n-Nisai'l-Küsrâ) olarak isimlendirmiştir ve sûreyi "Kadın Hakları" konusunu işleyen sûreler kısmına yerleştirmiştir.²³⁸

3. 2. Sûrenin Mekki-Medeni Oluşu

Talâk Sûresi'ni nazil olduğu yer açısından incelemeye geçmeden önce sûrelerin iniş yerinin bilinmesinin önemini anlatmayı uygun gördük. Sûrelerin Mekki-Medeni oluşunu bilmenin çeşitli faydaları bulunmaktadır. Bunlar:

1. Birbirine muhalif gibi görünen iki âyeti yorumlarken hangisinin nesh eden, hangisinin nesh edilen âyet olduğunun bilinmesi, tefsîrinin doğru yapılabilmesi açısından önemlidir. Âyetlerden Mekke'de nazil olan ile Medine'de nazil olan ayırt edilebilirse Medine'de nazil olanın sonradan inen ve nesheden olduğu kolayca anlaşılabilecektir.²³⁹
2. Genel olarak hükmün ne zaman indiği bilinir ve bunun hikmeti, geçirdiği kademeler ve olgunlaşmış son hali anlaşılmış olur.²⁴⁰
3. Sûrelerin iniş yerinin bilinmesi Kur'ân'ın değiştirilmesi ve tahrif edilmesini önler. Sûreleri ve onların içerdiği mânaları en iyi bir biçimde kavramaya yardımcı olur.

Talâk Sûresi'nin nazil olduğu tarihi tam olarak tespit etmek zordur fakat hatırı sayılır kaynaklarda İnsan Sûresi ile Beyyine Sûresi arasında indiği bildirilmektedir.²⁴¹ Sûrenin yeri bu açıdan sıkıntılı görülmektedir. Sahabe içerisinde sûre yerlerinin tespiti hususunda en iddialı isimlerden olan Abdullah İbn Mes'ud'un rivâyetine göre İnsan Sûresi Mekki'dir, Beyyine Sûresi ise Medine'de inmiştir. Sûrenin ilk kaynaklarda İnsan Sûresi ile Beyyine Sûresi arasına yerleştirilmesi durumu giderilmesi mümkün olmayan bir problem teşkil etmektedir. Sûrenin 1-7.

²³⁷ Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği* (İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2012), 477.

²³⁸ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 477.

²³⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 66.

²⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 66.

²⁴¹ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Meali* (İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 557.

âyetlerinin Bakara 228-234. âyetlerin açılımı olduğu gerçeğine İbn Mes'ud'un sûreye verdiği isim de ilave edilecek olursa bu sûrenin nazil olmaya başlaması hicretin hemen ardından inmeye başlayan Bakara, 4. yılında inmeye başlayan Nisâ Sûreleri'nden önce inmiş olamayacağını düşündürmektedir.²⁴² Dolayısıyla bu sûreler Medenî sûreler olduğundan Talâk Sûresi'nin de Medenî olması anlamına gelir. Kurtubî'ye göre de Talâk Sûresi'nin iniş yeri Medine'dir.²⁴³ Cessâs tefsirinde ise Talak Sûresi'nin iniş yeri bilgisi bir yana hiçbir sûrenin nâzil olduğu yer bildirilmemiştir.

Sonuç olarak ağırlıklı görüşe göre Talâk Sûresi İslam'ın Medine döneminde nazil olmuştur denilmektedir.²⁴⁴

3. 3. Sûrenin Mushaftaki Yeri Âyet Harf ve Kelime Sayısı

Talâk Sûresi mushafta altmış beşinci sırada yer alır. Âyet sayısı 12, kelime sayısı 249, harf sayısı 1060'dır. Kendisinden önce Teğâbun Sûresi sonra Tahrîm Sûresi gelmektedir. Genel kabule göre nüzûl sırası bakımından 99. sırada bulunmaktadır.²⁴⁵

3. 4. Sûrenin Fazileti

Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledildiğine göre, "Her kim Talâk Sûresi'ni okursa Peygamber'in (s.a.v) sünneti üzere ölür."²⁴⁶ buyurmuştur.

Rivâyete göre Abdullah ibn Mes'ud: "Kur'ân'da (problemlere) en fazla çözüm getiren (çıkış yolu gösteren) âyet;

﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾ ﴿وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ âyetidir." demiştir.²⁴⁷ Bu âyet Talâk Sûresi 2-3. âyetlere denk gelmektedir.

²⁴² İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 478.

²⁴³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/147.

²⁴⁴ Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 1/4; Konyalı Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân fi Tefsiri'l Kur'ân*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 14/5961; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meali*, 557; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/147.

²⁴⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meali*, 557.

²⁴⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Haka'iki Gavâmdı't-Tenzil ve Uyûn'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil'*, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağır, Adil Bebek, (yy.: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, ts.), 6/786.

²⁴⁷ Abdullah Aydemir, *Hiz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'an'ın Faziletleri* (İzmir: Akyol Neşriyat, 1982), 226.

Çalışma konumuz olan Talâk Sûresi uzunluğuna göre sınıflandırıldığında yüz âyetten az olan sûreler anlamına gelen mesâni grubundaki sûrelerdendir. Mesâni diye isimlendirilen sûrelerin faziletine dair şu hadîs-i şerif bildirilmiştir.

Vâsile İbn el-Eska'dan rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.): "...İncil yerine bana Mesâni (adıyla anılan sûreler) verildi..." buyurmuştur.²⁴⁸

3. 5. Sûrenin Konusu

Sûrenin temelde iki gayesi vardır. Birincisi boşanan kadının hukuki haklarının korunması ikincisi iddet beklemesi sayesinde neslin karışmasını önleyip kadını olası iftiralara karşı korumaktır.²⁴⁹

Kur'ân mantığında karşıt cinsler birbirlerine sükûnet telkin eden iki unsur olarak sunulur ve onların birbiriyle huzur bulması için aralarında sevgi ve merhametin var edildiği bildirilir.²⁵⁰ İlişkiyi meşru kılan ise aralarındaki nikah akdidir. Fakat çiftler arasında bağlılık bitmiş ve birlikteliği sonlandırmak kaçınılmaz hale gelmişse hoş karşılanmamakla birlikte boşanmaya da izin verilmiştir.

Boşama/boşanma anlamının Kur'ânî karşılığı talâk kelimesidir. Kur'ân boşanmayı tavsiye etmez fakat boşanma neticesinde tarafların mağduriyet yaşamamasının önüne geçer. Sûre ilk yedi âyetinde boşanma müessesesini bir düzene koyar. Allah'ın buyruklarına uyanların ulaşacağı mükafatlar ifade edilir.²⁵¹ Dördüncü âyette boşanan kadının beklemesi gereken süre olarak ifade edilen "iddet" meselesi ele alınır. Bu meselenin irdelenmesindeki asıl sebep kadının mağduriyetine engel olmaktır. Zira toplumlarda erkekler kadının hamile olma ihtimalini bahane ederek onların yeni bir yuva kurmasına engel olmakta ve kadınlara zulm edebilmektedirler. Kur'ân bu mağduriyeti gidermek için kadınların hukukunu koruyan yeni hükümler getirmiştir. Bunu şu âyette görmekteyiz. "*O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar*

²⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, 1/100.

²⁴⁹ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 479.

²⁵⁰ Rum, 30/21.

²⁵¹ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 479.

nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın..."²⁵²

Sûrenin ikinci pasajında²⁵³ dünya ve ahiret saadatinin temin edilmesinde önemli bir vazifeye sahip olan peygamberlik kurumu anlatılmakta peygamberlerine karşı gelen toplumların sonunda hüsrana uğradığı, peygamberlerine itaat edip yararlı işlerle meşgul olanlarınsa büyük mükafatlarla karşılaşacağı bildirilmektedir.²⁵⁴

Sûrenin son âyetinde varlıklar alemine, buradaki muhteşem düzene dikkat çekilerek bütün bunların Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretiyle meydana geldiği ve hiçbir şeyin onun bilgisi dışında olamayacağı insana hatırlatılmaktadır.²⁵⁵

Sonuç olarak Yüce Allah insanın kendi haline doğru yolu bulmasını beklemeyip bu ve benzeri hükümleri içeren âyetlerle yol göstermiş dünya ve ahiret saadetini temin etmesini sağlamıştır.²⁵⁶

3. 6. Sûrenin Diğer Sûreler ile Münâsebeti

3. 6. 1. Bir Öncesindeki Sûre Olan Teğâbün Sûresi'ni Takdim

Sûre adını 9. âyette geçen ve aldanma anlamına gelen Teğâbün kelimesinden almıştır. Teğâbün şiddetli bir aldanış olarak ifade edilmektedir. Teğâbün kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bu sûrede geçmektedir ve ilk zamanlardan itibaren sûre bu adla anılmıştır.

Sûrenin iniş yeri konusunda ihtilaflar bulunmakla beraber ağırlıklı görüşe göre Medine'de nazil olmuştur.²⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîm'deki sıralamada 64. iniş sırasına göre 108. sûredir. Tahrîm Sûresi'nden sonra Saf Sûresi'nden önce nazil olmuştur. Sûre başlangıcı itibariyle benzerlik gösterdiği Saf, Cuma ve Haşr Sûresi dörtlüsünün ilkidir.²⁵⁸

Sûre inanmayanların aldanışlarını konu edinmektedir. Hiçbir şeyin gizli kalmayacağı kıyâmet gününe de "Yevmü't Teğâbün" (aldanma günü) denilmiştir.

²⁵² Talâk, 65/6.

²⁵³ Pasaj: Yazının veya eserin bir bölümü, parçası.

²⁵⁴ Talâk, 65/8-11.

²⁵⁵ Talâk, 65/12.

²⁵⁶ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 480-481.

²⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/131; Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 1/4; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meali*, 555.

²⁵⁸ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 475.

Sûrede iman etmiş veya inkâr etmiş herkesin yapmış olduğu tüm davranışlarının meydana döküleceği hatırlatılmakta ve her iki gruba da hayatlarını şekillendirme noktasında imkân ve fırsat verildiği bildirilmektedir. Akıl sahibi olarak yaratılan insan, evrenin yaratılışındaki hikmetler ve kendi yaratılışındaki üstün özellikler üzerinde düşünmeye davet edilmekte ve İslam inancının temel ilkeleri üzerinde durulmaktadır.

Sûre son kısmında insan nefesine hoş gelen ve bir aldatmaca olarak tanımlanan²⁵⁹ dünya nimetlerinin insanı Rabbine karşı olan sorumluluklarından alıkoymaması ve insan ilişkilerinin sağlıklı yürütülebilmesi için bazı altın öğütler verilmektedir.

3. 6. 1. 1. Talâk Sûresi ile Teğâbûn Sûresi arasındaki münâsebet

1. Talâk Sûresi birinci âyette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve tüm İslam ümmetine kadınlardan boşanacakları zaman iddetleri gözetmeleri ve boşanma gerçekleşmeden evvel kadınların beklemeleri gereken vaktin iyice hesap edilmesi emredilmektedir. Kadınlar açık bir edepsizlik yapmadıkları sürece erkeklerin hanımlarını evlerinden çıkarmaması ve kadınların da çıkmaması, bu kânunun Allah tarafından koyulduğu ve Allah'ın kurallarına uymayanların aslında kendilerine zarar vermiş olacağı hatırlatılmakta ve bir konuya dikkat çekilmektedir. *"...Bilemezsiniz ki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır."*²⁶⁰ Burada yeni bir durumdan maksat belki kadının hamile olduğunun anlaşılmasıyla veya boşanma kararı alınmasına sebep olan kızgınlık durumunun geçmesiyle eşler arasında tekrar muhabbet hasıl olması ve boşanmaktan vazgeçilmesidir.²⁶¹ Teğâbûn Sûresi 14. âyette bununla ilişkili olarak şöyle buyrulmaktadır; *"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir."*²⁶² Bu âyetin izahına gelince eşlerin ve çocukların düşman olmasından maksat; kadın olsun erkek olsun eşlerin yahut evlatların kişiyi Allah için hicret etmekten,²⁶³ ibadetten alıkoyması veya

²⁵⁹ Ankebût, 29/64; En'âm, 6/32.

²⁶⁰ Talâk, 65/1.

²⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/156; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/536.

²⁶² Teğâbûn, 64/14.

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/141; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 14/5955.

haram kazanca, günah işlere sevk etmesidir.²⁶⁴ "...Onlardan sakının..." ifadesi, onların bu davranışlarına uymaktan veya onlardan size gelebilecek zararlardan kendinizi koruyun anlamındadır. Bu âyetler arasındaki münâsebetin izahına gelince Teğâbûn Sûresi 14. âyetinde Allah, affetmenin ve bağışlamanın onlar için daha hayırlı olduğunu belirterek ailenin dağılmaması, çocukların mağdur olmaması yararını gözetmektedir. Talâk Sûresi 1. âyetinde de aynı yararın gözetilmesi söz konusudur.

2. Talâk Sûresi 5. âyetinde Allah'a saygısızlıktan sakınanlara büyük bir mükâfat verileceği ve kötülüklerinin örtüleceği müjdelenmektedir. Teğâbûn Sûresi 16. âyetinde ise "...Gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının..." buyrulmuş ardından kişilerin kendilerini nefislerinin bencilliğine uymaktan sakınırlarsa kurtuluşa erecekleri haber verilmiştir. Yine Teğâbûn Sûresi 17. âyetinde Allah için hayır hasenatta bulunanların fazlasıyla mükafat göreceği ve şükürlerinin karşılığını alacakları anlatılmaktadır.

3. Talâk Sûresi 8, 9 ve 10. âyetlerde Rabbinin elçilerine karşı direnen toplumların şiddetli bir hesap ve çetin bir azaba uğradığı, bu şekilde yaptıklarının cezasını çektikleri ve sonlarının hüsrân olduğu anlatılmaktadır. Böylelikle akıl sahipleri Allah'a karşı gelmekten sakınmaya davet edilmiş ve bunun bir uyarı olduğu bildirilmiştir. Bu âyetlerle bağlantılı olarak Teğâbûn Sûresi 5 ve 6. âyetlerde daha önce inkar edip yaptıklarının cezasını çekenlerden bahsetmekte ve onların elem verici bir azaba uğrayacağı çünkü onlara açık delillerle gelen peygamberleri inkâr ettikleri bildirilmektedir. Yine Teğâbûn Sûresi 10. âyetinde inkâr edip Allah'ın âyetlerini yalanlayanların cehennemde ebedî kalacağı bildirilmiştir.

4. Talâk Sûresi 11. âyetinde iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanların karanlıklardan aydınlığa çıkarılması için Allah'ın âyetlerini okuyan bir elçi gönderildiği Allah'ın rızasına uygun davrananların muhteşem cennetlerde ağırlandacağı, orada ebediyyen kalacakları ve böylece Allah'ın o kişilere güzel bir ihsanda bulunacağı bildirilir. Teğâbûn Sûresi 8 ve 9. âyetlerde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve O'na indirilen kitaba iman edenlerin ahiret gününde Allah Teâlâ tarafından kötülüklerinin örtüleceği ve altından ırmaklar akan cennetlerde ebedi kalmak üzere

²⁶⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 8/349.

mükafatlandırılacakları anlatılmaktadır. Anlaşıldığı üzere âyetler oldukça benzerlik göstermektedir.

5. Talâk Sûresi 12. âyette yedi göğü, arzı ve onların benzerlerini yaratanın Allah olduğu, yer ve gök arasında O'nun buyruğunun sürekli gerçekleştiği anlatılmaktadır. Âyetin devamında Allah Teâlâ'nın gücünün her şeye yettiği ve O'nun bilgisi dışında hiçbir şeyin olamayacağı, ilminin her şeyi kuşattığı bildirilmektedir. Bu âyetle ilişkili olarak Teğâbûn Sûresi 1. âyette göklerde ve yerde bulunan tüm mahlukâtın Allah'ı tespih ettiği, egemenliğin Allah'a ait olduğu ve O'nun her şeye güç yetirebildiği anlatılmaktadır. Yine Teğâbûn Sûresi 4. âyette Allah Teâlâ'nın göklerde ve yerde olanları bildiği bizim gizlediklerimizi de açıkladıklarımızı da ve hatta kalplerimizden geçirdiklerimizi dahi bildiği anlatılmaktadır. Talâk Sûresi 12. âyette de Allah'ın her şeyi bildiği teması işlenmiştir. Yine Teğâbûn Sûresi 18. âyette de Allah'ın akıl ve duyularla idrak edilebilen ve edilemeyen her şeyi bildiği anlatılmıştır. Görüldüğü üzere Talâk Sûresi 12. âyet ile Teğâbûn Sûresi 1, 4 ve 18. âyetler büyük benzerlik göstermektedir.

3. 6. 2. Bir Sonrasındaki Sûre Olan Tahrîm Sûresi'ni Takdim

Sûre İslam'ın Medine döneminde nâzil olmuştur ve 12 âyettir.²⁶⁵ Mushaftaki sıralamada 66. iniş sırasına göre 107. sûredir. Hucurât Sûresi'nden sonra Teğâbûn Sûresi'nden önce nazil olmuştur. Sûre adını "Haram kılmak, haram saymak" mânasına gelen Tahrîm kelimesinden almıştır.²⁶⁶

*"Ey Peygamber! Allah'ın sana helal kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."*²⁶⁷ Âyetten anlaşıldığı üzere haram kılan Hz. Peygamber'dir (s.a.v.) ve bu sebepten Allah Teâlâ'dan uyarı almıştır.

Sûrenin üçte birlik kısmında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitap edilmiş olmasından dolayı "Peygamber Sûresi" olarak da bilinir. Ayrıca sûre "Müteharrimîn" ismiyle de bilinmektedir.²⁶⁸

²⁶⁵ Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 1/4; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/177.

²⁶⁶ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 482.

²⁶⁷ Tahrîm, 66/1.

²⁶⁸ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 482.

Sûreyi oluşturan üç pasaj arasında konu bütünlüğü bulunmasından dolayı farklı zamanlarda indiği iddiası kabul edilmemektedir. Sûre ilk tertibinde Hucurât Sûresi'nin ardına yerleştirilmiştir, bu da hicretin sekizinci veya dokuzuncu yılında inmiş olma ihtimalini güçlendirir. Kelime sayısı 240 harf sayısı bin altmıştır.²⁶⁹

Sûrenin amacı insanlık için bir model inşa etmektir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bu misyonu hatırlatılır ve dolayısıyla her davranışının ilâhi bir kontrol altında olduğu bildirilir. Sûrenin ilk beş âyetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yakın çevresi olan eşlerinin sıradan kadınlar gibi davranamayacağı anlatılmaktadır. Onların yapmış olduğu yanlış bir davranışın neticesinde gelişen olaylardan hareketle aile ilişkilerinde güvenin önemi vurgulanmaktadır. Devamında iman edenler uyarılırken inkar edenler ve iman etmiş gibi görünenlerin karşılaştıkları kötü son bildirilmektedir. Bu duruma Nuh ve Lut peygamberlerin inkarcı eşleri örnek verilmekte ve peygamber eşi de olsa kurtuluşa ermenin kişinin kendi ameliyle mümkün olduğu gözler önüne serilmektedir.²⁷⁰

3. 6. 2. 1. Talâk Sûresi ile Tahrîm Sûresi arasındaki münâsebet

Sûreler arasındaki münâsebet incelendiğinde aralarında çok güçlü bir bağ olduğu görülmektedir. Bu iki sûre birçok yönden birbirine benzemektedir.

1. Her iki sûre de "Ey Peygamber!" ifadesi ile başlamaktadır. Sûrelerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beşeri yönü ön plana çıkartılarak onun şahsında tüm İslam ümmetine aile ilişkilerinde Allah'ın koymuş olduğu hudutlar hatırlatılmaktadır. Talâk Sûresi'nde "Ey Peygamber!" ifadesinden sonra çoğul zamirler kullanılarak Mü'minlere hitap edilmiş evlilik birlikteliğine son verilmesi durumunda uyulması gereken hükümler ifade edilmiştir. Tahrîm Sûresi'nde ise özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşleriyle olan ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

2. Talâk Sûresi 1-7. âyet aralığında tarafların boşanma sürecinde sergilemeleri gereken tutum ahlaki bir biçimde sunulurken 2. âyette *"Sûrenin sonuna ulaştıklarında ya onları uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın..."* şeklinde emredilerek beklenen süreçte aralarındaki öfke diner ve yeniden bir muhabbet hasıl olur da birlikteliği devam ettirmek konusunda bir istek oluşursa birlikteliğin sürdürülebileceği fakat evliliği sürdürmek mümkün değilse çiftler

²⁶⁹ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 482.

²⁷⁰ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 483.

arasında sevgi, saygı nâmına bir şey kalmamışsa bir kurtuluş reçetesi olarak boşanma yoluna gidilebileceği anlatılmaktadır. Konuyla ilişkili olarak Tahrîm Sûresi'nde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşleri uyarılmakta Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı bir dayanışma içerisine girerlerse Allah'ın peygamberinin yanında olduğu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onları boşayabileceği ve Allah'ın peygamberine onlardan daha hayırlı eşler vermeye muktedir olduğu anlatılmaktadır.²⁷¹

3. Talâk Sûresi yedinci âyette boşanma durumunda da olsa kişinin bir zamanlar eşi olan kadına ve eğer hamileyse karnındaki çocuğa karşı malından harcaması onları mağdur etmemesi üzerinde durulmaktadır. Tahrîm Sûresi 6. âyette ise kişinin ailesini yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden koruması emredilmektedir. Talâk Sûresi'nde aile bireylerine karşı maddi sorumluluk hatırlatılırken Tahrîm Sûresi'nde aile bireylerine İslam ahlakını tavsiye ederek onları günahlardan men ederek ve ibadetlerini yerine getirmeleri sûretiyle onları ahiretteki azaptan koruması²⁷² yani aileye karşı manevi sorumluluk hatırlatılmaktadır. Aile bireylerine karşı sorumluluk her iki sûrede de birbirini tamamlayıcı nitelikte sunulmuştur.

4. Talâk Sûresi 8-10. âyet aralığında inkar edenlerin ahirette karşılaşacakları kötü son hatırlatılmaktadır. Tahrîm Sûresi'nde ise inkâr edenlere cehennemdeki durumları konusunda bahane üretmemeleri yaptıklarının sonucunda bu kötü sonu hakettikleri²⁷³ bildirilmektedir.

5. Talâk Sûresi 11. âyette dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara Allah Teâlân'ın cennetlerinde sunacağı güzel nimetlerden bahsedilmektedir. Tahrîm Sûresi 8, 11 ve 12. âyetlerde de Allah'a tövbe eden kullarının ahirette karşılaşacağı mükafatlar anlatılır. Yine Tahrîm Sûresi'nin son iki âyetinde iyi ve salih kullara Firavun'un karısı Asiye ile Hz. Meryem örnek gösterilmektedir.²⁷⁴

3. 6. 3. Bakara Sûresi'ni Takdim

Sûre adını 67-73. âyetlerde anlatılan kıssadaki "Bakara" kelimesinden almıştır. Bakara inek demektir. Sûre hicretten sonra Medine'de nazil olmaya

²⁷¹ Tahrîm, 66/4.

²⁷² Bilmen, *Türkçe Meali Alisi*, 8/3772; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 14/5998.

²⁷³ Tahrîm, 66/7.

²⁷⁴ Tahrîm, 66/11-12.

başlamıştır.²⁷⁵ İniş süreci en az 5 yıl bazı rivâyetlere göre 6 veya 8 yıl sürmüştür. Mushaftaki sıralamada 2. nüzûl sıralamasında 87. sûredir. Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun sûresi olup 286 âyettir. Muttâfîfîn Sûresi ile Enfal Sûresi arasında nâzil olmuştur.²⁷⁶ Kelime sayısı 6121, harf sayısı 25500'dür.²⁷⁷

Sûrede ağırlıklı olarak itikad, samimiyet, ibadet, nübüvvet ve Yahudileşme konuları anlatılmaktadır. Sûre, Yahudileşme alametleri karşısında doğruluğu konusunda hiçbir şüphe olmayan Kur'ân'ın takva sahibi olmak isteyenler için bir hidâyet rehberi olduğunun hatırlatılmasıyla başlamaktadır. Sûre, toplam 116 âyetinde İsrailoğulları'nın Yahudileşme serüveninden bahsetmekte ve biz Müslümanları büyük tehlikeye karşı uyarmaktadır. Sûrede Mü'minlerden bahseden 5, kafirlerden bahseden 2, münafıklardan bahseden 22 âyet bulunmaktadır. Mü'minlerin anlatıldığı kısım sûrenin ilk 5 âyetidir. Burada ğayb ve ahiret inancı, namaz, Allah yolunda harcama peşepişe sıralanarak sırat-ı müstakim üzere bir hayatın olmazsa olmazları hatırlatılmaktadır. Kafirler hakkında inen 2 âyette ise onların iman etmeyi kesinlikle reddettiği ve bunun sonucunda da kalplerinin mühürlendiği anlatılmaktadır. Ardından toplam 22 âyetlik bir pasajda münafıkların tabiatı ele alınmakta ve iki yüzlülükleri gözler önüne serilmektedir.²⁷⁸

Sonrasında insanın yaratılışı ele alınarak insanlığın babası Hz. Adem'in (a.s) kıssası anlatılır. İlerleyen kısımlarda Yahudiler konusu geniş bir şekilde ele alınır. Sûre, onların tuzakları, hileleri, sözde durmama, iki yüzlülük edip arkadan iş çevirme ve kötü huylarına karşı Müslümanları uyarmaktadır. Sûrenin üçte birlik kısmından fazlası Yahudilerden bahsetmektedir. Sûrenin diğer kısımları hukuki meseleleri ele almaktadır. Bunlar oruçla ilgili hükümler, hac ve umre ilgili hükümler, Allah yolunda cihad, evlenme, boşanma, süt emzirme, iddet, müşrik kadınlarla evlenmenin yasak oluşu ve aile hukuku ile ilgili diğer meselelerdir.²⁷⁹ Bunların yanında toplumun yapısını bozan faizden şiddetle bahsederek faizcilere Allah ve Rasûlü tarafından

²⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/152; Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 1/4; Bilmen, *Türkçe Meali Alisi*, 1/12; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 1/34; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr, Tefsirlerin Özü*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995), 1/43.

²⁷⁶ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 45.

²⁷⁷ Mecdüddîn Ebu Tahir b. Yakub el-Firuzabâdî, *Besaîr zu et-Temyiz Letâif el-Kitab el-Azîz*, (Kahire: Li Cennet İhya it-Türas el-İslamiyye, 1996), 1/133.

²⁷⁸ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 54.

²⁷⁹ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 1/43.

savaş ilân edildiğini bildirir.²⁸⁰ Devamında herkesin yaptıkları amellere göre ahirette muamele göreceği hatırlatılarak insanlar Allah'a tövbe etmeye dünyada ve ahirette saadete erebilmek için dua etmeye teşvik edilerek sûre sona erer.

Sûrenin fazileti hakkında Rasûlullah'dan (s.a.v.) şöyle bir hadîs-i şerif rivâyet edilmiştir: *"Evlerinizi kabirlere çevirmeyiniz. Şüphesiz Şeytan, Bakara Sûresi'nin okunduğu evden kaçır."*²⁸¹ Yine başka bir hadîs-i şerifte: *"Bakara Sûresi'ni okuyunuz çünkü onu okumak bereket, terk etmek ise pişmanlıktır. Sihirbazlar ona güç yetiremezler."*²⁸² buyrulmuştur.

3. 6. 3. 1. Talâk Sûresi ile Bakara Sûresi arasındaki münâsebet

Talâk Sûresi ile Bakara Sûresi arasında oldukça sıkı bir münâsebet söz konusudur. Bakara Sûresi'nde Talâk ahkâmı hususunda birçok konuya değinilmiştir. Talâk Sûresi adeta Bakara Sûresi'nde açıklanan hükümlerin bir devamı niteliğindedir.

1. Bakara Sûresi 226. âyetinde *"Kadınlardan uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir"* buyrulmuştur. Burada hem iddet meselesi hem de bir boşanma biçimi olan ilâ²⁸³ anlatılmaktadır, 227. âyetinde *"Eğer boşanmaya karar verirlerse şüphesiz Allah*

²⁸⁰ Bakara, 2/278-279.

²⁸¹ Müslim, "Müsafirîn", 212; Muhammed b. İsa b. Sevra b. Musa b. ed-Dahak et-Tirmizi Ebu İsa, *el-Camiu'l Kebir-Sünen et-Tirmizi*, nşr. Beşar Avad Maruf, (Beyrut: Daru'l Ğarabi'l-İslami, 1998), 5/7 ("Fezailu'l Kur'an" no. 2878)

²⁸² Müslim, "Müsafirîn", 252.

²⁸³ İlâ: Lügatta yemin etmek anlamına gelmektedir. İstilahî anlamı ise karısıyla cinsel ilişki kurmayacağına dair erkeğin yemin etmesi ve belirlenen sürenin geçmesiyle de boşanmaya dönüşen bir yemindir. Bunun dayanağı ise yüce Allah'ın *"Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler."* buyruğudur. Cahiliye döneminde Araplar ilâ'yı karılarına eziyet vermek amacıyla bir yıl bazen de daha fazla uzatmaktaydılar. Kur'an-ı Kerim ilâyı dört ay ile sınırlandırılmıştır. İlâ yemini eden kişi bu yeminini Allah'ın adı yahut sıfatlarından biri ile etmişse ve dört ay dolmadan eşine dönüş yaparsa yemin kefareti ödemesi gerekmektedir. Dört aydan az bir süre için yapılan yeminler ilâ sayılmamaktadır. Kişi dört ay veya daha fazla bir süre eşine yaklaşmamaya yemin eder ve bu süre zarfında eşine yaklaşmazsa öfkeli olsun yahut olmasın, Hanefî, Zâhirî ve Hanbelilere göre ilâsı gerçekleşir. İbn Kudâme *el-Muğnî*'de ilâ konusunda *"Erkeğin öfkeli olması yahut karısına zarar verme kastında olması şart koşulmamıştır."* demiştir. Malikilerin ve Caferilerin görüşüne göre ilâ yemini ancak kişinin karısına zarar verme kastı taşıdığında gerçekleşir ve koca karısından bâin bir şekilde ayrılır. İlâ yeminini düzenleyen âyetlerin zâhirine bakıldığında durumlar arasında herhangi bir ayrımın bulunmadığı görülmektedir. İlâ yapmak Hanbelilere göre haramdır. Kur'an-ı Kerim'de *"...eğer bu süre içerisinde dönerlerse şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* buyrulmaktadır. İlâ da talâk gibidir nasıl ki talâk da ricat mendup ise ilâ'dan dönüş de aynı hükme tabidir. İlâ'dan dönüş, mazereti olmayan erkekler için cima ile gerçekleşir. Hastalık, hapsolmek veya uzaklık gibi mazereti olan kimseler sözlü olarak da dönüş yapabilirler. Cessâs, *Ahkâmü'l Kur'an*, 2/484-489; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/262-264; Ebu Muhammed Muvafikedin Abdullah b. Muhammed b. Muhammed İbn Kudâme el Cemali el-Makdisi, *el-Muğnî li İbn Kudame*, (Kahire: Mektebetü'l Kahire, 1968) 7/536; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslâm*, 9/417; Bakara, 2/226.

semi'dir, alimdir" buyrulmaktadır. Burada hanımlarına yanaşmamaya yemin etmek sûretiyle bekleme mühleti olan dört ay, iddet bekleyip sonunda boşanmak niyetinde olanların durumu anlatılmaktadır.

2. Bakara Sûresi 228. âyette *"Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler. Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Eğer taraflar arayı düzeltmeyi istiyorlarsa kocaları, onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler. Kadın mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur. Allah izzet ve hikmet sahibidir."* Burada kocasıyla birlikte olduktan sonra boşanan kadınların beklemeleri gereken müddet bildirilmektedir. Bunun dışında kocası ölen yahut hamile olduğu halde boşanan kadınların beklemeleri gereken müddetler farklıdır. Bu mesele iddet bahsinde detaylıca anlatılacaktır.

3. Bakara Sûresi 229. âyette *"Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mihirden hiçbir miktarı geri almanız helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesinde²⁸⁴ bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."* Burada geri dönelebilen boşamanın iki defa olabileceği ve mehir konusu anlatılmaktadır.

4. Bakara Sûresi 230. âyette *"İkinciden sonra eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helal olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının Allah'ın kurallarına riâyet edeceklerini zannederlerse, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bunlar Allah'ın kurallarıdır, bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır."* Burada üçüncü boşanmadan sonra tekrar aynı eşle evlenebilmek için kadının bir başka erkekle

²⁸⁴ Muhâlea: Lügatta "elbiseyi çıkarmak, soyunmak, ayırmak" mânâlarına gelen "hul" kelimesi fikhî literatürde kadının belli bir miktar ücret vermesi karşılığında kocanın ayrılmayı kabul etmesi ile evlilik bağından kurtulmayı ifade eder. Karşılıklı anlaşma ile gerçekleşmesinden dolayı bu işleme muhâlea adı verilmiştir. Fahrettin Atar, " muhâlea", TDV Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/399-402.

gerçek bir evlilik gerçekleştirmesi şartı aranmaktadır. Bu konunun izahı bâin talâk bölümünde yapılacaktır.

5. Bakara Sûresi 231. âyette *"Kadınları boşadığınızda onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikah altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahsettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir."*

6. Bakara Sûresi 232. âyette *"Kadınları boşadığınızda onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında aralarında mâkul ve meşrû ölçülerde rızalaştıkları takdirde boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın. Bu söylenenler, içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere verilen öğüttür. Bunlar sizin için en iyi iç ve dış temizliği sağlayan öğütlerdir. Tam mânâsıyla bilen Allah'tır, siz ise bilmezsiniz."* Yukarıdaki iki âyetin izahı ric'i talâk bölümünde yapılacaktır.

7. Bakara Sûresi 233. âyette *"Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınamaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de babası çocuğundan dolayı zarar görsün..."* buyrulurak çocuğun bakımı, masraflarının karşılanması ve emzirilmesi gibi hususlar anlatılmaktadır. Bu hususlar "çocuğun bakımı" (hidane) bölümünde izah edilecektir.

8. Bakara Sûresi 234. âyette *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."*

9. Bakara Sûresi 235. âyette *"Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirmenizde veya içinizde saklamanızda bir sakınca yoktur. Allah bu kadarını onlara söyleyeceğinizi bilmektedir. Fakat meşrû söz söylemeniz dışında onlarla gizli sözleşme yapmayın. Bekleme emri süresine ulaşmadıkça evlenme akdi yapmaya*

kalkışmayın. Bilin ki Allah içinizde olanları bilmektedir. O'ndan sakının ve bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir."

Yukarıdaki iki âyet çalışmamızın iddet bölümünde açıklanacaktır.

10. Bakara Sûresi 236. âyette *"Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız mâli bir sorumluluğunuz yoktur. Zengin, gücü yettiği kadar, eli darda olan da gücü yettiği kadar olmak üzere onlara mâkul, gönül alıcı bir şeyler verin; iyiler için bu bir borçtur."*

11. Bakara Sûresi 237. âyette *"Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikah bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvaya daha uygundur. Aranızda lutûfkâr davranmayı unutmayın. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."*

Yukarıdaki iki âyet çalışmamızın "cinsel birleşme gerçekleşmeden boşanan kadınlar" bölümünde açıklanacaktır.

12. Bakara Sûresi 240. âyette *"İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler. Onlar çıkar giderlerse kendiliklerinden yaptıkları uygun şeylerde sizin için bir vebal yoktur. Allah izzet ve hikmet sahibidir."*

13. Bakara Sûresi 241. âyette *"Boşanmış kadınlara faydalanacakları uygun bir şeyler verilmesi Allah'ın rızasını gözetenlerin borcudur."*

14. Bakara Sûresi 242. âyette *"Aklınızı kullanasınız diye Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor."*

Yukarıdaki âyetlerde kocası ölen ve boşanan kadınların iddet meskeni ve nafaları anlatılmaktadır. Bu husus da Talâk Sûresi tefsîri "Durumlarına göre kadınların iddet meskeni ve nafakaları" bahsinde incelenecektir.

3. 6. 4. Nisâ Sûresi'ni Takdim

Nisâ Sûresi Medine'de nazil olan en uzun sûrelerden biridir. Sûrenin bir ayeti haricinde geri kalanının Medine'de nâzil olduğu hususunda ittifak vardır.²⁸⁵ Kadınlarla ilgili hükümler çokça bulunduğu için bu sûreye "kadınlar" anlamına gelen "Nisâ " adı verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de başka bir sûrede kadınlarla ilgili bu kadar fazla hüküm bulunmamaktadır. Boşanma ile ilgili hükümlerin bulunduğu Talâk Sûresi'ne "Küçük Nisâ Sûresi" bu sûreye ise "Büyük Nisâ Sûresi" denilmektedir.²⁸⁶ Âyet sayısı 176'dır. Mushaftaki sıralamada 4, iniş sıralamasında 92. sûredir.²⁸⁷ Sûrede 3745 kelime 16300 harf bulunmaktadır.²⁸⁸

Sûre, içeriğinde Müslümanların iç ve dış meselelerini düzenleyen dini hükümleri bulundurur. Bütün insanların aynı kökten geldiği, akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan hakların unutulmaması gerektiği, aile hayatının kuralları anlatılarak gerektiği durumlarda bu hükümler müeyyidelere bağlanmıştır.

Canın, aklın, malın ve neslin korunması, bu alana yapılan saldırıların cezalandırılması, adaletin temin edilmesi, yardımseverlik ve emanete riâyet edilmesi konuları ön plana çıkartılarak bu hususların kuvvetli temeller üzerine oturtulması sağlanmıştır.

Sûrenin hüküm koyucu özelliği diğer yönlerine nazaran ağır basmaktadır. Sûrede yer alan hükümlerin büyük bir kısmı kadınlarla ilgili olmakla beraber aile, devlet ve toplumla ilgili hükümleri de ihtiva etmektedir. Özellikle yetim kız çocuklarının, veli ve vasilerinin yanında büyüyen yetimlerin, miras, kazanç ve evlilikleri hususunda haklarının nasıl korunacağını çözüm yolları gösterilmektedir. Özelde yetimler genelde de tüm muhtaçların ve savaş mağdurlarının korunması emredilirken yetimlerin malına göz dikenlerin karşılaşacakları korkunç son gözler önüne serilmektedir.²⁸⁹

Sûre, kadınları hiçbir kıymetleri bulunmayan toplum yapısından sıyırmaktadır. Kadınlara değer ve şeref verilen bir ortam sunmakta ve onlara

²⁸⁵ Bilmen, *Türkçe Meali Alisi*, 2/540; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 5/1; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 2/824; Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 2/483; Suyûtî, *el-İtkan*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, 1/8-9.

²⁸⁶ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 1/484.

²⁸⁷ Kur'ân Yolu Meali, 76.

²⁸⁸ Firuzabâdî, *Besaîr zu et-Temyiz Letâif el-Kitab el-Azîz*, 1/169.

²⁸⁹ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 84.

mirastan hak vermektedir. Ayrıca mehirlerinin ödenmesi emredilerek kadınlara güzel muamelede bulunmaya davet etmektedir.²⁹⁰ Mirasa dair hükümleri adaleti temin edecek bir biçimde derinlemesine açıklamaktadır. Evlenmenin haram olduğu kadınları bildirerek kadınların kocaları, kocaların da hanımları üzerindeki haklarından bahsetmektedir. Ayrıca evliliğin maddi bir birliktelikten ibaret olmadığını eşler arasında var edilen muhabbetin de Allah'ın bir ihsanı olduğunu anlatmaktadır.

Sûrede bunlara ek olarak Mü'minlerin Yahudiler, Müşrikler ve Münafıklarla ilişkilerini düzenleyici hükümler getirilmiş ayrıca içkinin yasaklanmasına dair ilk adımlar atılmıştır.

Nisâ Sûresi'nin fazileti konusunda, rivâyete göre Ali b. Ebi Talip (r.a.) şöyle demiştir. "*Bana Kur'an'ın en sevimli gelen âyeti:*

﴿ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ﴾ Allah kendisine ortak koşulmasını elbette bağışlamaz; bundan başkasını dilediğinde bağışlar²⁹¹ mealindeki âyettir"²⁹² buyurmuştur.

3. 6. 4. 1. Talâk Sûresi ile Nisâ Sûresi arasındaki münâsebet

Nisâ Sûresi'nin konusu kadınlarla alakalı meselelerdir. Aynı şekilde Talâk Sûresi de kadınlarla ilgili hukuki prensipleri içermektedir.

Nisâ Sûresi 19. âyette "*Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için evlenme ve boşanma konusunda engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.*" Bu âyet-i kerîme cahiliyye döneminde bir gelenek haline gelmiş olan ölen akrabanın karısının da miras olarak kalması âdetinden Müslümanları men etmekte ve onların zorla alıkoyulması veya onlarla zorla evlenilmesini de yasaklamaktadır.²⁹³ Âyetin devamı kocaların hanımlarıyla iyi

²⁹⁰ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 1/483.

²⁹¹ Nisâ, 4/48.

²⁹² Abdullah Aydemir, *Hiz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'an'ın Faziletleri* (İzmir: Akyok Neşriyat, 1982), 226.

²⁹³ Bilmen, *Türkçe Meali Alisi*, 2/571; Hasan Haliloğlu, *Kur'an-ı Kerîm'de Talâk- Boşama Hükümleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020), 29.

geçinmeleri, onlara karşı sevgi duymuyorlarsa bile boşanmanın sevimsizliğine karşı onları güzellikle nikahları altında tutmalarının mendupluğuna delalet etmektedir.²⁹⁴

Nisâ Sûresi 20. ve 21. âyetlerde *"Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu, iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi geri alacaksınız? Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız?"* Bu âyetlerde bir kimsenin karısına mehir olarak çok fazla mal vermiş olsa bile bir kısmını dahi geri almasının haram olduğu belirtilmektedir. Fakat bunun istisnası şudur: Bir kimse karısıyla halvet²⁹⁵ olmadan yahut aralarında cinsel birleşme yaşanmadan boşanırsa o mehrin yarısını ödemesi yeterlidir.²⁹⁶ Sûrenin 21. âyetinde sapasağlam bir sözden maksat nikah akdidir.²⁹⁷ Çünkü nikah akdi her iki taraf için sevgiyle ve sadakatle birbirine bağlı olmayı gerektirmektedir.²⁹⁸

Nisâ Sûresi 128. âyette *"Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse bir uzlaşmaya varamadıklarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* Bu âyette eşler arasında mümkün mertebe adaletli olunmasının gerekliliğinin yanı sıra eğer herhangi bir sevgisizlik, ilgisizlik durumu varsa da ayrılmaktan ziyade anlaşmanın daha hayırlı olacağı bildirilmektedir.

Erkek, çirkinliğinden yahut yaşlılığından dolayı sevmiyor ve istemiyorsa kadının, evliliğin gerektirdiği birtakım haklarından vazgeçerek eşiyle anlaşabileceği ve evliliği sonlandırmaktansa bunun onlar hakkında daha hayırlı olacağı bildirilmektedir.

Nisâ Sûresi 129. âyette *"Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz: bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir."*

²⁹⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/46.

²⁹⁵ Halvet: Nikâh akdinden sonra ve birleşmeden önce kadın ve erkeğin baş başa kalmasını ifade eden fıkıh terimidir. Süleyman Uludağ, "Halvet", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/386-387.

²⁹⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/46.

²⁹⁷ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 1/504.

²⁹⁸ Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 2/867.

Bu âyet-i celîlede bir kimsenin elinden geldiğince eşleri arasında adaletli davranmaya gayret gösterse de bunu yapmasının mümkün olmayacağı mutlaka kalbinin birine daha fazla meyledeceği anlatılmaktadır.²⁹⁹ Bu yüzden tek eşle evlenmenin adaletten ayrılmak istemeyenler için daha hayırlı olduğu³⁰⁰ anlatılmakta ve diğer eşin ne evli ne de bekar gibi olmayıp ilgi ve alâkadan dışlanarak, maddi manevi ihtiyaç içinde bırakılması yasaklanmıştır.³⁰¹

Nisâ Sûresi 130. âyette "*Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkıdan onların ihtiyaçlarını giderir, Allah'ın lütfu geniştir ve hikmeti sonsuzdur.*" Bu âyette eşler kendileri için daha hayırlı olan anlaşma yoluna gitmez de boşanırlarsa Yüce Allah'ın onları birbirine muhtaç olmaktan kurtaracağı zikredilmektedir. Kadına lütfekar bir koca, erkeğe de muhabbet duyacağı bir hanım nasip eder.³⁰² Onları lütfu ve ihsanıyla zengin kılar. Bu âyetleri inceledikten sonra daha bariz bir şekilde anlaşılmaktadır ki Talâk Sûresi ile Nisâ Sûresi arasında derin bir münâsebet söz konusudur. Her iki sûrede de kadınlar hakkındaki hukuki prensiplerden bahsedilmekte ve özellikle boşanma durumunda kadınların haklarını koruyucu ve mağduriyetlerini giderici hükümleri içermektedir.

3. 6. 5. Ahzâb Sûresi'ni Takdim

Müşrikler, Müslümanlara karşı toplanarak birleştikleri için sûre "müttefik güçler" anlamına gelen "Ahzâb" adını almıştır.³⁰³ Bahsi geçen güçler Mekke kâfirleri, Gatafan, Beni Kurayza ve diğer Arap kabileleridir. Sûrenin 9-27. âyet aralığında bunlara atıf yapılmıştır.

Ahzâb Sûresi Medine'de nazil olmuştur.³⁰⁴ Mushaftaki sıralamada 33. nüzûl sıralamasında 90. sûredir. Sûrede 1280 kelime 5796 harf bulunmaktadır.³⁰⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in çok konulu sûrelerinden biridir. Toplumun ahlâki yönünü ele almaktadır. Müslümanların özel ve genel hayatlarında, bireysel ve sosyal ilişkilerinde hukuki süreçleri düzenleyici bir muhtevası vardır. Özellikle aile hayatı üzerinde

²⁹⁹ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 2/31.

³⁰⁰ Nisâ, 4/3.

³⁰¹ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, 2022: <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>, 2/155-156.

³⁰² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 5/408.

³⁰³ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 5/55.

³⁰⁴ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 5/55; Kur'ân Yolu Meali, 417; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 14/113.

³⁰⁵ Firuzabâdî, *Besâir zu et-Temyiz Letâif el-Kitab el-Azîz*, 1/377.

durulmaktadır. Toplumun huzur ve mutluluğunu temin edecek kanunlar koymaktadır. Evlat edinme ve zihar³⁰⁶ gibi cahiliyye adetlerini yasaklar. Bir bedende iki kalbin ve vicdanın yaratılmadığı hatırlatılarak bir insanın sadece bir annesi ve bir babası olabileceği, karısına "sen bana annem gibisin" demekle onun gerçekten annesi olmadığı veya birisini kendi nüfusuna yazdırmakla onun gerçek babası olunamayacağı bildirilir.³⁰⁷

H. Peygamber'in (s.a.v.) örnek yönü ön plana çıkartılarak O'nun eşleri üzerinden örtünme, hicab³⁰⁸ kaideleri ve benzer ahlak kaidelerinden söz edilmektedir.³⁰⁹ İlerleyen pasajlarda Hendek Savaşı geniş bir şekilde anlatılır. Bu savaşta Mü'minlere karşı güç birliği yapmış şer odaklarının durumu tasvir edilir ve Münafıkların sırları ortaya dökülür. Allah'ın melekleriyle ve rüzgar göndermek sûretiyle düşmanlarının tuzaklarını bozarak Mü'minlere nasıl lütufta bulunduğu bildirilir.³¹⁰

3. 6. 5. 1. Talâk Sûresi ile Ahzâb Sûresi arasındaki münâsebet

Ahzâb Sûresi 49. âyette *"Ey iman edenler! Mü'min kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp*

³⁰⁶ Zihar: "Sırt" anlamına gelen "zahr" kelimesinden türemiştir. Ziharın ıstılahi anlamı, kocanın karısını veya karısının bir uzvunu annesinin veya evlenmesi ebediyen haram olan bir kadının sırtına yahut bir uzvuna benzetmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de zihar konusunda şöyle buyrulmaktadır: "Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. Karılarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve Rasûlüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir." Cahiliye döneminde Araplar zihar yapmak istediklerinde hanımlarına, "Sen bana anamım sırtı gibisin." derlerdi ve bu onlar için boşama sayılırdı. Bu hususta Said b. Cübeyr şöyle demiştir: İlâ ve zihar cahiliyye döneminde yapılan boşama şekilleriydi. Hak teâlâ ilâ için dört aylık bir süre belirledi ve zihar için de kefareti tayin etti. Zihar, kefareti verilinceye kadar karı-kocanın cinsel ilişki kurmasını haram kılmaktadır, ziharın nikahı ortadan kaldırma etkisi yoktur. Zihar yapan kimse köle azat etmedikçe yahut oruç tutmadıkça eşine yaklaşamaz. Kefareti yerine getirirken kişi kendi durumuna göre tertibe riâyet etmelidir. Zihar kefaretinin cinsel ilişkiden önce yerine getirilmesi gerekmektedir. Cessâs, Ahkâmü'l Kur'ân, 8/409; Kurtubî, el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân, 17/126; İbn Kudâme, el-Muğnî, 8/13; Serahsî, el-Mebsût, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/342; Mücâdele, 58/1-4.

³⁰⁷ İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, 319; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsîri*, 4/365-366.

³⁰⁸ Hicab: İnsanın fitrî, tabii, örfî veya dinî bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi anlamındaki terimdir. H. Yunus Apaydın, "Tesettür", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/538-543.

³⁰⁹ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 5/55.

³¹⁰ Ahzâb, 33/9.

bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzelliikle boşayınız" buyrulmaktadır. Âyette bahsedilen husus kadınla birleşme veya halvet-i sahiha³¹¹ gerçekleşmediğinden nesebin karışma ihtimalinin de bulunmadığıdır. Bu sebeple kadının başka biriyle evlenmek için iddet beklemesi gerekmemektedir.³¹² Âyette geçen "güzelce bırakma" ifadesinden maksat, boşanma gerçekleşirken kadını incitmemek eğer mehir belirlendi ise yarısını kadına vermek ve ondan iyi bir şekilde ayrılmaktır.

Bu âyetten de anlaşıldığı üzere Ahzâb Sûresi talâk ve iddet ile alakası bulunan bir sûredir. Bu hususlar tezimizin ikinci bölümünde izah edilecektir.

3. 7. Sûre Üzerine Yapılan Modern Çalışmalar

Talak Sûresi, ahkâm ayetlerini barındırdığından klasik tefsirlerde ve ahkam tefsirlerinde derinlemesine ele alınmıştır. Bunun haricinde fıkıh sahasında boşama hükümleri ele alınırken Talak Suresi'nden istifade edilmiş ve "boşama" hususunda birçok çalışma yapılmıştır. Tefsir sahasında Talak Sûresi'ne dair yazılmakta olan tezler bulunmakla beraber müstakil bir eser olan Hasan Haliloğlu'nun *Kur'ân-ı Kerîm'de Talâk- Boşama Hükümleri* adlı eseri Talak Sûresi'ni ele almaktadır.

³¹¹ Halvet-i sahiha: Sahih bir nikahtan sonra karı kocanın, üçüncü bir kişinin izinsiz giremeyeceğinden emin oldukları bir yerde cinsi birleşme olmaksızın baş başa kalmalarını ifade eder.Orhan Çeker, "Halvet", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 15/384-386.

³¹² Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 5/94.

II. BÖLÜM

TALÂK SÛRESİNİN KONULU TEFSİRİ

1. SÛREYE GİRİŞ 1-3. ÂYETLER

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette aile kurumunun önemi üzerinde durmuş ve ailenin korunması için öğüt ve yasaklara yer vermiştir. Fakat aile birlikteliğini sürdürmenin mümkün olamayacağı durumlarda birlikteliği bitirmeyi de bazı hükümlere bağlayarak mübah kılmıştır. Bu hükümler öncelikle "talâk-ı sünnî" ve "talâk-ı bid'î"dir. Sünnete uygun olarak gerçekleştirilen boşama, erkeğin eşini cinsi münâsebette bulunmadan ve temiz olduğu bir zamanda boşamasıdır.³¹³

Boşama niyetinde olan kimse bunu iyice düşünmeli, acele hareket etmemelidir. Zira boşama Yüce Allah'ın en sevmediği helâldir. Zorlayıcı sebepler bulunmasaydı boşama helâl kılınmazdı. Çünkü bu bir yuvanın yıkılması ve ailenin dağılması sonucunu doğurmaktadır.³¹⁴ Bütün bu süreçlerden sonra hala boşama düşünüyorsa boşama gerçekleştirilirken iki güvenilir şahidin bulundurulması emredilmiştir. Daha sonra erkek iddeti tamam oluncaya kadar kadına el sürmemelidir.³¹⁵

Sûrede iddetin vaktinin doğru tespit edilmesi için iyice hesap edilmesi emredilmektedir. Bunun hikmeti ise iddetin uzayıp da kadının mağdur edilmesinin önüne geçmektir. Âyetlerde bu hükümlere riâyet edenlere Yüce Allah tarafından bir çıkış yolu gösterileceği ve bu kimselerin ummadıkları yerden rızıklandırılacakları da müjdelenmiştir.

1. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri

1. 1. 1. Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ

إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ

³¹³ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsîri*, 5/391; Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6/471.

³¹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kurân Dili* (Ankara: Akçağ Yayınevi, ts.), 7/372-373.

³¹⁵ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6/471.

أَمْرًا ﴿١﴾ فَإِذَا بَلَغَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ

ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

1. 1. 2. Meali

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

1. Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.

2. Sürelerinin sonlarına ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve ahiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah bir çıkış yolu gösterir.

3. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.

1. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları

Nebî: Bu kelime hemzeli olarak (نَبِئًا) okunduğunda haber anlamına gelir. Çoğulu ise enbiyadır.³¹⁶ Haber anlamıyla Kur'an'da "Bu (vahiy ile gelen) çok önemli bir haberdur."³¹⁷ "Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını tadanların haberi size

³¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 2/135; Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevheri el-Farabi, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, Dârul Marife, Lübnan/Beyrut, 2012, 1/5061; Ahmed b. Faris b. Zekerîyya el- Gaznevi er- Râzî el- Hüseyin, *Mücmelü'l-Lügâ li İbn Faris*,(Beyrut: Müessesetür-Risale, 1986), 1/853; Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), "N-b-e", 1030-1031.

³¹⁷ Sad, 38/67.

ulaşmadı mı? Onlar için elem verici bir azap daha vardır.³¹⁸ vb. âyetlerde geçmektedir. Nübüvvet ise Yüce Allah ile kulları arasında elçilik yaparak insanları hakka davet etmektir. Nübüvvet kelimesinden türeyen nebî kelimesi hemzesiz olarak okunduğunda yol anlamına gelir. Nebî kelimesinin hemzesiz okunuşunu kabul edenler, nebîler vasıtasıyla insanların doğruya ulaşması sebebiyle onların yola benzediğini söyleyerek rasullere nebî denilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu kelime hemzesiz okunduğunda yükselmek anlamına da gelmektedir. Zira peygamberlerin makamı yüce ve yüksektir.³¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de "*Onu üstün bir makama **yücelttik**.*"³²⁰ buyrulmaktadır.

Peygamberler için kullanılan rasul ve nebî sıfatlarının her birinin kullanılmasının uygun olduğu bir yer vardır. Elçi anlamına gelen rasul kelimesi herkes için kullanılırken nebî kelimesi yalnızca peygamberler için kullanılır.³²¹

Ehsu: (أَحْصُو) Sayı ile elde edilen bilgiye denir.³²² Kur'ân-ı Kerîm'de saymak, hesaplamak, hesap etmek anlamlarında geçmektedir. Yüce Allah Talâk Sûresi'nde "*Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice **hesap edin**.*"³²³ buyurmuştur. Bu âyet bazı tefsîrler de "iddeti sayın", bazı tefsîrlerde "iddeti hesap edin" şeklinde tercüme edilmiştir.³²⁴

Fahiş: (فَاحِشَة) kelimesinin kökü olan (فَحَش) çok fazla kötü olan fiil ve söz demektir. Sınırını aşan her şey için fahiş kelimesi kullanılmaktadır.³²⁵ Fehşâ (فَحْشَا) ise bu kötülüğün en çirkin çeşididir. Bu büyük günahlardan olup yüz kızartıcı sayılan şeylerdendir.³²⁶ "*Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir **hayasızlık** yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir.*"³²⁷

³¹⁸ Teğâbûn, 64/5.

³¹⁹ Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "N-b-e", 1031; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 2/135; İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 15/302.

³²⁰ Meryem, 19/57.

³²¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 2/114.

³²² Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-s-y", 289-290.

³²³ Talâk, 65/1.

³²⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 17/421; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 22/532.

³²⁵ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevherî*, 1/3827; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/712; İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 6/325.

³²⁶ Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "F-h-ş", 782-783; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 4/201.

³²⁷ Ahzâb, 33/30.

Fâhişe (فَاحِشَة) ise haysızlıkta bulunma, zina, hırsızlık, akrabalara karşı ağza alınmayacak sözler söylemek gibi her türlü kötülüğü yapana denir. İbn Arâbi, Mukatil ve bazı müfessirler "fahişe" kelimesiyle zina edenlerin kastedildiğini belirtmişlerdir.³²⁸ Ayette de aynı anlamda kullanılmıştır, "*Kadınlarınızdan **çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin.***"³²⁹

Mübeyyinât: Beyân (بَيَان) kelimesi bir şeyi açıklamak, ortaya koymak anlamına gelir.³³⁰ Kur'an'ı Kerîm'de "...Gerçekten size delilleri **açıklamışsızdır, eğer düşünüyorsanız!**"³³¹ şeklinde geçer. Mübeyyinât ise Allah'ın açıkladığı âyetler demektir. ى harfi esreli olarak okunduğunda ise sizin gerekli duyduğunuz hükümleri size açıklayan anlamına gelmektedir.³³² "*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye size Allah'ın **apaçık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi.***"³³³

Hudûdullah: Hâd (حَد) iki şeyi birbirlerine karışmalarını önleyecek biçimde ayıran engel demektir.³³⁴ Çoğulu hudud'tur. Kur'an-ı Kerîm'de "*Allah'ın Rasûlüne indirdiklerinin **sınırlarını** tanımamaya daha yatkındırlar.*"³³⁵

﴿وَلَكُمْ حُدُودُ اللَّهِ﴾ "*Bunlar Allah'ın koyduğu **sınırlardır.***"³³⁶ şeklinde geçmektedir.

Hudûdulah (حدودالله) ise Allah'ın sınırları demek olup dört kategoride ele alınmışlardır.

1. Kesinlik ifade eden ve herhangi bir fazlalık yahut eksiklik yapılamayan hudutlar. Örneğin farz namazların rekat sayıları.

2. Fazlası kabul edilen fakat eksiltme yapılması kabul edilemeyen hudutlar.

Örneğin zekat miktarı.

³²⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 2/447; 17/425; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsîr-i Kebîr, Mefâtihu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, Lutfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru (İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.), 21/534; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Coşkun vd., 6/770.

³²⁹ Nisâ, 4/15.

³³⁰ Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "B-y-n", 183-184.

³³¹ Ali imran, 3/118.

³³² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 17/450.

³³³ Talâk, 65/11.

³³⁴ Cevheri, *Müntehab min Sıhâh el-Cevheri*, 1/939; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lügâ*, 1/210; Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-d-d", 267.

³³⁵ Tevbe, 9/97.

³³⁶ Talâk, 65/1.

3. Azaltma yapılması kabul edilen fakat çoğaltma sayısı sınırlandırılmış hudutlar.

Örneğin erkeklerde dört eşe kadar evlilik.

4. Hem azaltma hem çoğaltma yapılabilen hudutlar.

Örneğin nafile ibadetler.³³⁷

Lealle: (لعل) Umut beklenti ve belki anlamlarına gelmektedir. Bir olasılık ve ihtimal kelimesidir.³³⁸ Yüce Allah için kullanıldığında ise zorunluluk anlamındadır. Zira yüce Allah'ın umut ve beklentiye girmesi düşünülemez. Âyetlerde bazen üçüncü şahısların umut etmeleri anlamında kullanılmıştır. "*Sihirbazlar üstün gelirlerse -ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz.*"³³⁹, " *...Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.*"³⁴⁰

İhdas: (حدوث) Bir şeyin başta yok iken sonradan ortaya çıkması bir şeyi icat etmek, Yüce Allah'ın yeni bir şey ortaya çıkarmasıdır.³⁴¹ Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de "*...Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.*"³⁴² buyurmuştur.

Duyma yoluyla yahut vahiy yoluyla insana gelen her türlü söze de hadîs adı verilmiştir.³⁴³ "*Hani Peygamber, eşlerinden birine gizli bir şey söylemişti.*"³⁴⁴ Vahiy anlamında ise şu şekilde geçmektedir. "*Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler.*"³⁴⁵

Bülûğ: (بُلُوغ) kelimesi herhangi bir amacın sonuna ulaşmak demektir. Bu bir iş yahut bir zaman olabilir. Bazen bu kelime tam olarak sona ulaşılmış olmasa da sona yaklaşıldığını ifade etmek için kullanılmıştır.³⁴⁶ Kur'an-ı Kerîm'de "*Kadınları*

³³⁷ Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-d-d", 267-268.

³³⁸ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/4690; İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 11/683.

³³⁹ Şuara, 26/40.

³⁴⁰ Talâk, 65/1.

³⁴¹ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/937; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/223; İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 2/131.

³⁴² Talâk, 65/1.

³⁴³ Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-d-s", 268-269.

³⁴⁴ Tahrîm, 66/3.

³⁴⁵ Tur, 52/34.

³⁴⁶ ³⁴⁶ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/401; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/135; İbn Manzûr 8, 419; Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "B-l-ğ", 167.

boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini **tamamladıklarında**,...³⁴⁷, "Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak **yaşa gelince**..."³⁴⁸ şeklinde geçmektedir.

Ecel: (أجل) herhangi bir şey için tayin edilmiş vakte denir.³⁴⁹ "Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme **sürelerini** doldurdıklarında..."³⁵⁰ İnsan hayatı için belirlenmiş süreye de ecel denmiştir.³⁵¹ "Eceli yaklaştı" deyimini ile o kişinin ölüm vakti kastedilmiştir.³⁵² Kur'an-ı Kerîm'de "Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra **ölüm zamanını** takdir eden ancak O'dur."³⁵³ şeklinde geçer.

Ölüm ile başlayan ahiret hayatına da ecel denmiştir. Dehhâk'ın bildirdiğine göre kıyamet günü için belirlenen vadeye de ecel denilmiştir.³⁵⁴

İmsakün bi'l-ma'ruf: (امساك بالمعروف) "İmsakun şey" bir şeye yapışmak onu korumak ve cimri anlamlarına gelmektedir.³⁵⁵ "İmsakün ani-l kelim" susmak anlamına gelmektedir.³⁵⁶ Bir diğer anlamı ise tutmak olup salıvermenin zıddıdır.³⁵⁷ "İmsakün bil-ma'ruf" ise iyilik ile tutmak demektir. Bu hususta Yüce Allah kelimasında "**Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir.**"³⁵⁸ buyurmaktadır.³⁵⁹

Müferakatün bi'l-ma'ruf: (مفارقة بالمعروف) Akıl ve şariatle iyi ve güzel olduğu bilinen her fiile ma'ruf denir. Yüce Allah kelimasında "**İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.**"³⁶⁰, Bunlar, **güzel işlerin** peşinde olanlara hidâyet ve rahmet kaynağı olan hikmetli kitabın âyetleridir."³⁶¹ buyurmuştur. Cömertlik açısından iktisadi

³⁴⁷ Bakara, 2/232.

³⁴⁸ Saffat, 37/102.

³⁴⁹ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/34; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/88.

³⁵⁰ Bakara, 2/231.

³⁵¹ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 11/11; Isfahânî, *el-Müfredât*, "E-c-l", 69-70; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 6/323.

³⁵² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 6/535.

³⁵³ Enâm, 6/2.

³⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 6/535.

³⁵⁵ İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/830.

³⁵⁶ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/4893.

³⁵⁷ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/489; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 10/488.

³⁵⁸ Bakara, 2/229.

³⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/292; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 5/207.

³⁶⁰ Ali imran, 3/104.

³⁶¹ Lokman, 31/3.

davranmak, orta yolu tutmak da ma'ruf olarak adlandırılmıştır.³⁶² Bu anlamda Kur'an-ı Kerîm'de "*Boşanmış kadınlara faydalanacakları **uygun bir şeyler** verilmesi, Allah'ın rızasını gözetenlerin borcudur.*"³⁶³ şeklinde geçer.

Ferk, (فرق) ayrı olan, parça, bölüm anlamlarına gelir. Aynı zamanda "koyun sürüsü" kelimesi için de kullanılır³⁶⁴ Firak (فراق) kelimesi daha çok bedensel ayrılık anlamında kullanılır.³⁶⁵ Kur'an-ı Kerîm'de "(Hasta) bunun beklenen **ayrılış** olduğunu anladığında,"³⁶⁶ "Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan **uygun biçimde ayrılın**;"³⁶⁷ şeklinde geçer. Bu âyette "müferakatün bi'l maruf" kelimesi güzellikle boşamak anlamına gelmektedir.³⁶⁸

İşhad: (اشهاد) Şehadet (شهادة) kelimesi, göz veya basiretle görerek hazır olmak anlamına gelir.³⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir. "*İşte O, duyular ve akılla idrak edilemeyen de edileni de **bilmektedir**...*"³⁷⁰ Şehid (شهد) kelimesi şehadette bulunan kimsenin şahitlik etmesinin onun adaletli oluşuna bir işaret olması anlamına gelmektedir.³⁷¹ "Eş-şehid aynı zamanda Allah'ın isimlerindendir."³⁷² İşhad ise şahitlik yapma talebidir. "...içinizden adaletli iki kişiyi **şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin.**"³⁷³ âyetinde işhad kelimesi şahit tutmanın talep edilmesi anlamında kullanılmıştır.³⁷⁴

Mahrec: (مخرج) Harace (خَرَج) fiili bulunulan yerden yahut durumdan çıkmak demektir. Bu çıkışın herhangi bir yer veya psikolojik bir durum olması arasında fark yoktur. "*Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan **ayrıldı.***"³⁷⁵ şeklinde ayette geçmektedir.

³⁶² Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "A-r-f", 693-694.

³⁶³ Bakara, 2/241.

³⁶⁴ İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/718.

³⁶⁵ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/3886; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 10/299; Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "F-r-k", 791-792.

³⁶⁶ Kıyamet, 75/28.

³⁶⁷ Talâk, 65/2.

³⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 17/427.

³⁶⁹ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/2715; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/514.

³⁷⁰ Secde, 32/6.

³⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 4/24.

³⁷² İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 3/238.

³⁷³ Talâk, 65/2.

³⁷⁴ Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "Ş-h-d", 564-568.

³⁷⁵ Kasas, 28/21.

Mahrec kelimesi ise çıkış yeri, çıkış yolu anlamlarına gelmektedir. "...Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir **çıkış yolu** gösterir."³⁷⁶ Bu âyeti müfessirler bulunulan sıkıntılı durumdan bir çıkış yolu olarak yorumlamışlardır.³⁷⁷

Kadr: (قدر) Kadr, bir şeyin miktarı anlamına gelir.³⁷⁸ Kudret, bir insan için kullanıldığında kişinin yapmaya güç yetirdiği bir iş kastedilir. Allah Teâlâ için kullanıldığında ondan acziyeti kaldırmak anlamına gelir. Allah'tan başkası için mutlak kudret sahibi denmesi imkansızdır. Zira her şeye kadir olan yalnızca yüce Allah'dır.³⁷⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de "*Şimşek gözlerini kör edercesine çakar, onların çevresini aydınlatınca orada yürürler, karartınca da kalakalırlar. Allah dileyeydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye **kâdirdir***."³⁸⁰ buyrulmaktadır. Bu âyet Allah'ın her şeye güç yetirebilirliğinin bir delilidir.³⁸¹ Her şeye güç yetiren anlamındaki muktedir kelimesi de aynı kökten gelmiştir.³⁸²

1. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar

1. **ومن يتعداها** "Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır" ifadesinden sonra **﴿وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ﴾** "Kim onları aşarsa" şeklinde zamir yerine **﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ﴾** "Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa" şeklinde açık olarak Allah'ın isminin getirilmesi korkutmak içindir.
2. **﴿لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾** "Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarırverir." âyetinde konuya daha fazla önem verildiği için iltifat sanatı³⁸³ yapılmış ve âyet hitap üslûbuyla gelmiştir. Zira burada aslolan 3. şahıs yani "لا يدري bilmez" şeklinde gelmesidir.

³⁷⁶ Talâk, 65/2.

³⁷⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-r-c", 335.

³⁷⁸ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/4072; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lügâ*, 1/745.

³⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 5/74.

³⁸⁰ Bakara, 2/20.

³⁸¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 2/72.

³⁸² İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 5/74; İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "K-d-r", 825-827.

³⁸³ Lügatta "insanın yüzünü etrafa çevirmesi" anlamına gelen iltifât kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de de bu anlamda geçmektedir. (Hûd, 11/81; Hicr, 15/65) Belâgat âlimlerinin mânâyâ güzellik veren edebî sanatlardan kabul ettiği iltifât kelimesi, bir beyitte veya kısa bir metinde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmak demektir. Bu değişiklikler monotonluğu kaldırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek amacıyla yapılmaktadır. İsmâil Durmuş, "İltifât", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153

3. "أَمْسِكُوهُنَّ" *Onları tutun*" ifadesi ile "فَارْقُوهُنَّ" *Onlardan ayrılın*" ifadeleri arasında tıbâk³⁸⁴ sanatı vardır.³⁸⁵

1. 4. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlleri

Birinci âyet-i kerîmenin muhatabı öncelikle Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun şahsında tüm İslam ümmetidir. Bu âyetin iniş sebebi olarak klasik tefsîr kitaplarında birkaç rivâyet bulunmaktadır.

a. İbn Mace'nin *Sünen*'inde bildirdiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) Ömer b. Hattab'ın kızı Hafsa'yı (r.a.) boşamış sonra da ona dönüş yapmıştır.³⁸⁶ Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Hafsa'ya bir sır söylemiş ve bunu kimseye anlatmamasını tembihlemiştir. Hz. Hafsa'nın bu sırrı Hz. Aişe'ye anlatması üzerine Efendimiz kızmış ve Hz. Hafsa'yı boşamıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın..."³⁸⁷ buyruğunu indirmiştir. Rabbi tarafından O'na "Hafsa'ya dönüş yap çünkü o çok namaz kılan çok oruç tutan birisidir ve o senin cennetteki hanımlarındandır." denilmiştir.³⁸⁸ Hz. Hafsa'nın evden ayrılması üzerine de "Evlerinden onları çıkarmayın..."³⁸⁹ buyruğu indirilmiştir.

b. Bir diğer rivâyete göre bu âyetin iniş sebebi Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın hanımını ay halinde iken boşamasıdır. Hz. Ömer'in Rasûlullah'a oğlunun karısını adet döneminde boşadığını bildirmesi üzerine Allah Rasûlü ona: "Ona emret, karısına geri dönsün sonra da temizleninceye ve tekrar ay hali oluncaya sonra tekrar temizleninceye kadar nikahı altında tutsun, eğer yine onu boşamak isterse ona

³⁸⁴ Lügatta "zıt, aykırı, ters; eş, benzer, denk" anlamlarındaki zıdd kökünden türeyen tezâdd "iki şeyin birbirine zıt olması" demektir. Günümüzde tezat için karşıtlık kelimesi kullanılmaktadır. Kadim belâgat müellifleri söz konusu sanatı daha çok mutâbakat ve tıbâk adıyla ele almışlardır. En kısa tanımıyla tıbâk, birbirine karşıt iki ögenin bir sözde, bir dizide veya beyitte bir araya getirilmesi anlamında kullanılan bir bedî' terimidir. İsmâil Durmuş, "Tezâdd", TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/58-60.

³⁸⁵ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6/482.

³⁸⁶ İbn Mace, 1/650 ("Talâk" No.2016); Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hakim en-Nisaburi, el-Müstedrek ala el-Sahihayn, nşr. Mustafa Abdulkadir Aden, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990) 2/215 ("Talâk" No. 2796); Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasanî en-Nesai, el Müctebî mine's-Sünen=Süneni Sağir li Nesai, nşr. Abdulfettah Ebu Ğudde, (Halep: Mektebetü'l Matbuat el-İslamiyye, 1986) 6/213 ("Talâk" No. 3560)

³⁸⁷ Talâk, 65/1.

³⁸⁸ İbn Kesir, *Tefsîrul-Kur'ân'il-Azîm*, 8/378; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/148; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/532.

³⁸⁹ Talâk, 65/1.

yaklaşmaksızın temizleneceği vakit onu boşasın. İşte Allah'ın hanımların süresi içerisinde boşamalarını emretmiş olduğu iddet budur." buyurmuştur.³⁹⁰

c. Farklı bir rivâyet ise bu âyetin ensardan Yezid b. es-Seken'in kızı Esmâ hakkında indiği yönündedir. Ebu Davud'un *Sünen*'inde belirtildiğine göre Esmâ Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde boşandı. Henüz boşanan kadının iddeti hakkında bir hüküm bulunmamaktaydı. Yüce Allah, Esmâ boşandıktan sonra iddet hükmünü indirdi.³⁹¹

Talâk Sûresi, 3. âyet: *"Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur"* bu âyetin iniş sebebi olarak İbn Abbas'dan rivâyet olunduğuna göre şu hadîs-i şerif zikredilmektedir: *"Avf İbn-i Mâlikî'l Eşceî'nin oğlu Salim'i müşrikler esir almışlar, o da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gitmiştir. Oğlunun esir alındığını, üzüntü içinde bulunduğunu söylemiş fakirliğinden şikâyetle bulunarak, Ya Rasulallah! Bize ne emredersin demiştir. Hz. Peygamber de "Sana ve eşine emrederim ki: Allah'tan korkun ve 'Lâ havle velâ kuvvete illâ'billâhil azîm'i çokça okuyun."* Onlar da bu zikri devamlı okumaya başlamışlardı. Bir gün evlerinde bulundukları bir sırada oğlu gelip kapıya vurmuş, bir de bakmış ki oğlu düşmanlarının gafletinden yararlanarak yüz deve veya koyun ile gelivermiş, büyük bir kederden kurtulmuşlar. Onlara Allah'a tevekkülün ve ona sığınmanın mükâfâtı verilmiş."³⁹²

1. 5. Âyetlerin Tefsîri

1. 5. 1. İslam'da Evliliğe Verilen Önem

Evlilik Kur'ân-ı Kerîm'in tavsiye ettiği bir kurum olup tüm semavi dinlerin kabul ettiği bir değerdir. Kur'ân'da *"Aranızdan evli olmayanları, köle ve cariyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile*

³⁹⁰ Buhari, "Talâk", 525; Müslim, "Talâk", 1903; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Abdussamed ed-Daremi, Müsned ed-Daremi=Sünen ed-Daremi, nşr.Hüseyin Esed Selim ed-Darâni, (Suud: Daru'l Mağni li'neşr ve et-tevziğ, 2000), ("Talâk", No. 2309); Ebu Davud, 2/255 ("Talâk" No. 2179).

³⁹¹ Ebu Davud, "Talâk", 2281; Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdi el-Husrani, Ebu Bekir El-Beyhaki, *es-Sünen el-Kübra*, nşr.Muhammed Abdulkadir Aden, (Lübnan-Beyrut: Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, 2003) 7/680 ("İddet", No. 15378).

³⁹² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/160; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/539; Bilmen, *Türkçe Meali Alisi*, 8/3755; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/537.

onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir."³⁹³ buyrulmakta ve evlenme imkanı olanların evlenmesi öğütlenmektedir. İmkânı bulunmayanların ise evlenmek istemesi durumunda Allah'ın kendilerine yardım edeceği bildirilmektedir. Yine başka bir âyette "*...Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz*"³⁹⁴ buyrulurak teşbih yapılmış ve eşlerin birbirini, elbisenin bedeni koruduğu gibi haramdan koruduğuna dikkat çekilmiştir. Eşlerin birbirlerini hem sevgi ve âidiyet duygularının karşılanması hem de şehve arzuların tatmini açısından tamamladıkları bir gerçektir. Kur'ân eşleri birbirine huzur ve sukûnet veren kimseler olarak tanımlamıştır.³⁹⁵ Yüce Allah evliliği bazı âyetlerde emrederek bazı âyetlerde ise tavsiye ederek teşvik etmiştir.³⁹⁶

Evlilik Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en önemli sünnetlerinden biridir. Efendimiz evliliğe büyük önem vermiş ve bu hususta "*Kişi evlendiği zaman dininin yarısını tamamlamış olur. Geri kalan yarısı için de Allah'tan korksun*"³⁹⁷, "*Evlenin, çoğalırsınız. Çünkü ben kıyamet günü sizinle diğer ümmetlere karşı övüneceğim*"³⁹⁸ buyurmuş ve aileye verdiği önemi sünnetiyle göstermiştir.

İslam dininin kaidelerini belirtmiş olduğu aile, fertlerin birbirine sevgi bağları ile bağlı olduğu, mutlu ve sağlıklı bireylerin yetiştirildiği bir kurumdur. Toplumun çekirdeğini oluşturan bu kurumda yetişen bireylerin karakterleri ana-babanın vermiş olduğu eğitimle şekillenmeye başlar. Çocukların ruh ve beden sağlığı yanında dini ve ahlaki eğitimleri de ailede temin edilir. Sağlıklı aile ortamında yetiştirilmiş bireyler sağlam temeller üzerine inşa edilmiş binalara benzemektedir. Nasıl ki sağlam binaları ufak çaplı afetler yıkamazsa aileden dini-ahlaki eğitimini iyi almış bireyler de karşılaştıkları sıkıntılar karşısında sapaş sağlam duran hiçbir koşulda inancından ve değerlerinden taviz vermeyen sağlam itikadlı ve sağlam duruşlu bireyler olacaklardır.

İslam aile birlikteliğinin sürdürülmesinden yanadır. Ne varki büyük hayallerle kurulmuş yuvalar yıkılmakta her yıl milyonlarca çift boşanma yoluna gitmektedir. İslam dini aşılması mümkün olmayan problemler söz konusu olduğunda hoş

³⁹³ Nûr, 24/32.

³⁹⁴ Bakara, 2/187.

³⁹⁵ Rum, 30/21.

³⁹⁶ Sevim Asimgül, *Fert ve Ailede Mutluluk Yolu* (İstanbul: Timaş yayınları, 1990), 10.

³⁹⁷ Taberani, "Harf-u mim", 7647.

³⁹⁸ Ebu Davud, "Nikah" 2050.

karşılanmamakla beraber boşanmaya izin vermiş Yahudilik ve Katolik Hristiyanlıkta olduğu gibi adeta bir eziyet haline gelmiş evlilikleri sürdürmeyi zorunlu tutmamıştır.

1. 5. 2. Talâk Kavramının Lügat ve İstilah Mânâsı

(طلق) "talâk" kelimesi lügatta bağdan kurtulmak, özgür kalmak, serbest olup hürriyyetine kavuşmak, boşaltmak, tahliye etmek mânâlarına gelir.³⁹⁹ Merada serbest bırakılmış, bağlanmamış, başında çobanı bulunmayan koyun ve develer hakkında "talûk" tabiri kullanılır. Helal olan şeye "talkun" denir. Yani mutlaktır, serbesttir, onda bir sakınca yoktur anlamına gelmektedir. Cömertlik ve güler yüzlü anlamında "talku" ifadesiyle de kullanılmaktadır.⁴⁰⁰ Kelimenin aslı, "gitmek" anlamına gelen intilak (الإنطلاق) masterındandır. Çoğulu etlak (أطلاق) kelimesidir.⁴⁰¹

Talâk (طلق) kelimesinin ıstilah mânâsı, nikah akdinin çözülmesi, geçerli evlilik bağı boşama anlamı taşıyan bir sözle derhal veya daha sonra çözmektir.⁴⁰² İslam hukukunda boşama anlamında kullanımı yaygındır. Mutalleka (المطأقه) ise boşanmış (ayrılmış) kişi anlamına gelmektedir.⁴⁰³

1. 5. 3. Talâkın Hükümü

Alimlerin büyük çoğunluğuna göre boşamak mübahtır. Kitaba, sünnete ve icmaya göre boşamanın meşru olmasının önünde bir engel bulunmamaktadır.⁴⁰⁴ Kur'an'da "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir..."⁴⁰⁵ ve "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin..."⁴⁰⁶ âyetleri boşamanın caiz oluşunun delilleridir.

³⁹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 639-640; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 10/226.

⁴⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/111.

⁴⁰¹ Cevheri, *Müntehab min Sîhâh el-Cevheri*, 1/3143.

Abdulkerîm Zeydân, *el-Mufasssal, Mezheplere Göre Bütün Yönleriyle Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Erdiñç Ahatlı, Osman Güman, Soner Duman, Hayati Yılmaz, Şükrü Şirin (İstanbul: Asalet Yayınları, 2019), 9/284; Cevheri, *Müntehab min Sîhâh el-Cevheri*, 1/3143; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî, *Muğni'l Muhtâc*, (yy. Daru'l Kütüb el-İlmiyye, 1994), 5/79; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/269.

⁴⁰³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/111; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 10/226.

⁴⁰⁴ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdiñç Ahatlı vd., 9/284; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahîm Ural, Yunus Vehbî Yavuz, Nurettin Yıldız (İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994), 9/283.

⁴⁰⁵ Bakara, 2/229.

⁴⁰⁶ Talâk, 65/1.

Rasûlullah'ın sünnetine bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşi Hafsa'yı boşadığına dair rivâyeti daha önce zikretmiştik. Boşama her ne kadar caiz olsa da Allah katında helallerin en sevimsizidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'a bu denli sevimsiz gelen bir fiili gönüllü olarak işlemesi düşünölemeyeceğine göre bunu ihtiyaçtan dolayı yaptığı şeklinde yorumlamak daha uygundur.⁴⁰⁷ Bazı durum ve şartlarda boşanmanın bir kurtuluş oluşu boşamanın mübah oluşundaki hikmetin bir göstergesidir.

Müslümanların boşamanın caiz olduğu noktasında görüş birliği içinde olması talâkın caizliğinin icmadan delildir. Boşanma esasen mübahtır görüşünü destekleyenlerden İmam Kurtubî tefsîrinde kitâb, sünnet ve ümmetin icmaı talâkın mübah olduğuna delildir demiştir.⁴⁰⁸ Serahsî bu hususta *"Alimlerin geneline göre istenilmeyen bir şey olsa da talâk vermek mübahtır."* demiştir.⁴⁰⁹ Yine aynı hususta Bilmen, talâkın yapılması icab eden, hoş ve güzel karşılanan bir şey olmasa da mübah olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁰ Fakat bazı alimler zorunluluk halleri dışında boşanmanın helâl olmayacağını söylemişlerdir.⁴¹¹ Bunlar Rasûlullah'ın şu sözlerini görüşlerine delil olarak göstermişlerdir. *"Zevkine düşkün, aşırı kadın boşayanlara Allah lanet etsin."*, *"Evleniniz fakat boşanmayınız. Çünkü boşanmaktan dolayı hiç şüphesiz arz sarsılır"*⁴¹² ve *"Allah talâktan daha çok buğzettiği bir şeyi helal kılmamıştır. Bundan dolayı kim talâk verir ve istisna yaparsa (inşallah derse) onun istisna yapması lehine olmak üzere geçerlidir."*⁴¹³

Bilindiği üzere her fiilin mükellefin yapıp yapmaması açısından dini bir hükmü vardır. Boşanmanın da vacip, mendup, haram, mekruh veya mübah olması söz konusudur. İbn Kudame boşamanın beş hükmünün bulunduğunu, çeşitli durumlarda

⁴⁰⁷ Eşref Alî et-Tehânevî & Zafer Ahmed el-Osman et- Tehânevî, *İ'lâ'ü's-sünen, Hadîslerde Hanefî Fıkhi*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Misvak Neşriyat, 2009), 9/4.

⁴⁰⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/122; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/126.

⁴⁰⁹ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım, Abdusselam Arı, Soner Duman, Hüseyin Kayapınar, İhsan Kahveci, Osman Güman (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 6/1.

⁴¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts.), 2/210.

⁴¹¹ Serahsî, *el- Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/1.

⁴¹² Şirure b. Şehredar b. Şiruyeb. Fenahseru Ebu Şeca' el-Deylemi el-Hemzani, *el-Firdevs bi Müesser el-Hitap*, nşr. Said b. Bisüeyni Ze'ğul, (Beyrut: Daru'l Kütüb el-İlmiyye, 1986) 2/51 ("Harf ث", no. 2292); Ali b. Zeynel Abidin el- Haddadi el-Münavi el-Kahiri, *Feydu'l Kadir Şerh'u Camiu's sağir*, nşr. Yok, (Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, 1356) III/ 243, ("Harf ث" no. 3289).

⁴¹³ Ebu el-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Mühdi b. Mesud b. el-Nu'man b. Dinar el-Bağdadi el-Darekutni, *Sünen-i Darekutni*, nşr. Şuayb el-Evnuved, (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 2004) "Hulu ve Talak", 5/64 ("Talak", no. 15120)

farz, mekruh, mübah, mendup ve haram olabileceğini bildirmiştir. Bu hüküm evlilik/nikah hakkında da geçerlidir.⁴¹⁴

Şâfiî fıkıhçılar, ilâ yemini eden kocanın boşaması ve şiddetli geçimsizliği dolayısıyla hakemlerin boşamaya karar verdiği çiftlerin boşanması farzdır demişlerdir. Hanefiler ise kadın kocasına sıkıntı veriyor veya namazlarını kılmıyorsa boşama müstehap olur demişlerdir.⁴¹⁵

1. 5. 4. Sonuçları Bakımından Talâk Çeşitleri

1. 5. 4. 1. Ric'i talâk

Kocanın boşadığı hanımını iddet süresi içinde yeni bir nikah akdine ihtiyaç duymaksızın aile hayatına kabul etme hakkına sahip olduğu talâktır.⁴¹⁶ Burada kadının rızasına bakılmaz tamamen kocanın isteği önemlidir.

Ric'i talâkın gerçekleşmesi dört şarta bağlanmıştır. Bunlar:

1. Kadınla fiili olarak zifafa girilmiş olmalıdır.
2. Boşama ric'i talâk ifade eden sözlerle yapılmış olmalıdır.
3. Boşama bir bedel karşılığında yapılmış olmamalıdır.
4. Boşama üçe ulaşmamış olmalıdır.⁴¹⁷

Boşamada aslolan ric'i olmasıdır. Çünkü boşama aslen yasak olmakla birlikte ihtiyaç dolayısıyla meşru kılınmıştır. Bu ihtiyaç ise ric'i boşama ile karşılanır. Bunun birinci delili, *"Boşanan kadınların kendileri üç adet görünceye kadar beklerler. Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal olmaz. Eğer taraflar arayı düzeltmeyi istiyorlarsa kocaları, onları geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler."*⁴¹⁸ Bu âyette *"kocaları...onları geri çevirmeye daha ziyade hak sahibidirler."* buyruğundan maksat, koca iddet devam ettiği ve boşama haklarının tamamını kullanmadığı sürece karısını geri almaya diğer kimselerden daha fazla hak sahibi olduğudur. Müellifimiz Kurtubî, *"Alimlerin icmâına göre hür bir kimse hür olan karısını boşadığı takdirde*

⁴¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/363.

⁴¹⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, 9/288.

⁴¹⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, 9/341; Zeydân, *el- Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 9/491; Ömer Nasuhi Bimen, *Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, 2/175.

⁴¹⁷ Zeydân, *el- Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 9/495-497; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/342.

⁴¹⁸ Bakara, 2/228.

eğer onunla zıfafta bulunmuş ise iddeti bitmediği sürece kadın istemese dahi kocası onu geri almaya daha fazla hak sahibidir." demiştir.⁴¹⁹ Cessâs da bu hükmün üçten az sayıda boşanılmış kadınlara has bir hüküm olduğunu söylemiştir.⁴²⁰

Selef ulemâsı "kur" kelimesinin hayız mânâsına mı yoksa temizlik mânâsına mı geldiği konusunda ihtilaf içerisinde bulunsalar da iddet beklemekte olan kadının üçüncü hayzının başlangıcı veya diğer rivâyetlere göre üçüncü hayzının sonuna kadar kocası evlilik hayatını sürdürme hususunda başkalarına göre daha fazla hak sahibidir, demişlerdir.⁴²¹

Boşamada aslolanın ric'i boşama oluşunun ikinci delili, "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir..."⁴²² âyetidir. Müellifimiz Cessâs bu âyetin üç mânâyâ gelebileceğini belirtmiştir. Bunlardan birincisi erkeğin karısına dönüş yapabileceği talâk sayısı açıklanmaktadır şeklindeyken ikinci yorumunda tavsiye edilen, sünnete uygun boşama şekli açıklanmıştır, demiştir. Üçüncü yorumunda ise karısını boşamak isteyen erkeğin boşamaları ayrı ayrı zamanlarda yapması gerektiği ve iki boşamadan sonra üçüncü boşamayı da tamamlaması emredilmiştir, demiştir. Bu âyetten yola çıkarak ric'i talâkın hükmünü açıklayan müellif erkeğin karısına dönüş yapabileceği boşamanın mübah, bundan başka türlüünün ise mahzurlu olduğunu bildirmiştir.⁴²³ Müellifimiz Kurtubî'nin görüşü ve İslam fıkıhçılarının icmâına göre karısını bir veya iki defa boşayan bir kimsenin hanımına ricat yapma (dönme) hakkı vardır. Üçüncü defa onu boşadığı takdirde ondan başka bir koca ile nikahlanmadıkça birinci kocasına dönmesi helal olmaz. Bu durum te'vilinde ihtilaf olmayan Kur'ân-ı Kerîm'in muhkem hükümleri arasındadır.⁴²⁴ "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir..." âyetinde iddetin devam ettiği zaman zarfı içerisinde yeni bir mehir ve nikah akdine gerek olmaksızın kocanın geri dönüş yapabileceği boşama sayısı açıklanmaktadır. Buna göre koca karısını ikinci defa boşadığında ona düşen ya karısıyla arasını düzeltmek ve aralarındaki soğukluğu gidermek şartıyla ona dönüş

⁴¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/120.

⁴²⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/67.

⁴²¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/55.

⁴²² Bakara, 2/229.

⁴²³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/80.

⁴²⁴ Kurtubî *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/125.

yapmak ya da onu güzellikle bırakmaktır. Yani ona zarar vermek niyeti ile iddetini uzatmak ve nikahından çıkmasına imkan vermeyerek ona zulmetmek niyetinde olmamalıdır. Kocanın karısına ricatta bulunması teşvik edilmiştir, menduptur. Fakat koca ona zulmetmek niyetinde ise dönüş yapması haram olur.⁴²⁵

Boşamada aslolanın ric'i boşama oluşunun üçüncü delili, *"Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine haksızlık etmiştir..."*⁴²⁶ âyetidir. Bu âyette *"iddetlerini doldurduklarında"* ifadesinden maksat iddetlerinin sonuna yaklaştıklarında anlamındadır. Zira iddetin tamamlanmasından sonra kadının nikahta kalması konusunda muhayyerlik söz konusu olmayıp evlilik sonlanmaktadır.⁴²⁷ *"Onları iyilikle tutun"* ifadesi iddet sona ermeden karınıza dönüş yapın anlamındadır. *"Ya da onları iyilikle bırakın"* emri boşanan kadının, iddet tamamlanıncaya kadar kendi haline bırakılması mânâsındadır. Allah Teâlâ iddeti sona ermemiş kadını dönüş yaparak iyilikle tutmayı mübah kılmıştır. Müellifimiz Cessâs'a göre iyilikle tutmak, kadının hakkına riâyet ederek onu nikahta tutmaya devam etmektir. İddetini uzatarak kadına zarar vermeksizin uygun biçimde iyilikle bırakılması da mübah kılınmıştır.⁴²⁸ Cahiliyye döneminde karılarını boşayıp daha sonra onlara zulüm olsun diye tekrar dönüş yapıldı. Bakara Sûresi 229. ve 231. âyet bu uygulamanın önüne geçmek için boşamayı iki ile sınırlandırmıştır.⁴²⁹

1. 5. 4. 1. 1. Ric'at

Şirbînî, ricatı, *"Bain olmayan boşamada kadını iddet devam ederken özel bir şekilde geri almaktır"* şeklinde tanımlamıştır.⁴³⁰ Hanbeliler ise *"Ric'i boşama ile boşanan kadını yeni bir akit yapmaksızın eski durumuna döndürmektir"* şeklinde tanımlamışlardır.⁴³¹ Ricatın meşruiyeti konusunda icma vardır. Yukarıda zikredilen âyetler dışında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu sözleri de buna delil olarak gösterilebilir.

⁴²⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/126.

⁴²⁶ Bakara, 2/231.

⁴²⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/155; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/97.

⁴²⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/98.

⁴²⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/126.

⁴³⁰ Şirbînî, *Muğni'l Muhtâc*, 5/88.

⁴³¹ Mansur b. Yunus b. Selahaddîn ibn Hasan b. İdris el-Buhûtî el Hanbeli, *Keşşafu'l Kınâ* (yy. Daru'l Kütüb el-İlmiyye, ts.), 5/231.

Rasûlullah, (s.a.v) "*Cebrail bana gelerek 'Hafsa'ya dön! Çünkü o çok oruç tutan, çok namaz kılan biridir. O senin cennette de eşindir.'*" dedi.⁴³² buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber, (s.a.v.) Hz. Ömer'in oğlu hakkında "*Ona söyle karısını nikahına geri alsın*"⁴³³ buyurmuştur. Zühaylî bain talâktan sonraki birleşmeyi de ric'at olarak tanımlamıştır ona göre ric'at iki şekilde gerçekleşir. Birincisi ric'i talâkla boşanan kadını iddet süresi içerisinde mehir ve velinin bulunma şartı aranmaksızın geri almak yani hanımın veya bir başkasının iznine bağlı olmayan ric'attır. İkincisi ric'i talâkla boşanan kadının iddetinin geçmesinden sonra yapılan ricâttır. Burada kadın ondan kesin olarak ayrılmıştır bu yüzden kocanın dönüş hakkı yoktur ancak kadının rızası ile tekrar nikâh yapılabilir.⁴³⁴ Koca kadına talip olan diğer erkeklerden biri gibi olmuştur. Bunun dönüşü bâin talâkın dönüşüdür. Burada evliliğin ilk kuruluşu esnasında lazım gelen, kadının rızası, mehir gibi hususların yerine getirilmesi gereklidir.⁴³⁵

1. 5. 4. 1. 2. Ric'at yaparken yahut ayrılırken şahit tutmak

"*Sürelerinin sonlarına ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin...*"⁴³⁶ Yüce Allah bu âyet-i celilesi ile geri dönüş yaptığına veya ayrıldığına dâir şahit bulundurulmasını emretmiştir. Karısını boşayan kişi şâyet şahit tutmadan ricat yapacak olursa bu ricatının sahih olup olmayacağı hususunda alimlerden iki görüş gelmiştir. Ebu Hanife'ye göre ricat yaparken şahit bulundurmak menduptur. Bu Allah'ın "*Alışveriş yaptığınızda şahit tutun*"⁴³⁷ buyruğunda olduğu gibidir. Şâfi'i'ye göre ise ricat yaparken şahit tutmak vacip, ayrılık halinde ise menduptur.⁴³⁸ Bu hususta Müellifimiz Cessâs şöyle demiştir: "*Karısını boşayan erkeğe, geri dönüp onu nikahında tutma ya da ondan ayrılma hakkı tanındıktan sonra şahit bulundurması emredildiğine göre, geri dönüş yaptığında ric'atın gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonra şahit*

⁴³² Süleyman Ahmed b. Eyyüp b. Madir lil'Hami el-Şâmi Ebu el-Kasım et-Taberânî, *el- Mu'cemül'l-kebîr*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994) "ع" 934.

⁴³³ Buhari "Talâk", 5251.

⁴³⁴ Serahsî, *el- Mabsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/30.

⁴³⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/363.

⁴³⁶ Talâk, 65/2.

⁴³⁷ Bakara, 2/182.

⁴³⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/158; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/770.

bulundurması caiz olur."⁴³⁹ Hanbeliler'den şahit bulundurma hususunda iki görüş gelmiştir. Birinci görüş ricatta şahit bulundurmanın vacip olduğu ikinci görüş ise mendup olduğu yönündedir.⁴⁴⁰ Malikilerin görüşü de bunun müstehap olduğudur.

Sonuç olarak ric'at yapılırken şahit bulundurma hususunda iki görüş vardır. Cumhur-u ulemâya göre ric'atta şahit bulundurmak menduptur. Şâfiilere göre ise şahit bulundurmak vaciptir.⁴⁴¹

Şahit tutmanın faydası ise kadının da erkeğin de inkar etmemeleri yahut adamın kadını zorla nikahı altında tuttuğunun iddia edilmemesi veya onlardan biri vefat ettiğinde diğerinin mirastan pay almak için boşandıkları halde hala evliliklerinin devam ettiğini söylememesi içindir.⁴⁴² "*Aranızdan adalet sahibi iki kişi*" buyruğu ile el-Hasen'e göre Müslümanlardan iki kişi kastedilmiştir, Katade ise hür olanlardan iki kişi kastedilmiştir, demiştir.⁴⁴³

1. 5. 4. 1. 2. 1. Allah için şahitlik yapmak

*"...şahitliği Allah için özenle yerine getirin."*⁴⁴⁴ Burada tamamen Allah'ın rızasını gözeterek şahitlik etmek yani lehine yahut aleyhine şahitlik edilen kişiler için değil hakkı yerine getirmek için haksızlığı bertaraf etmek için şahitlik etmek kastedilmiştir. "*İşte bu Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere verilen bir öğüttür.*"⁴⁴⁵ Müellifimiz Kurtubî, Allah'a iman eden kimselerin bu öğüdü hoşnutlukla kabul edeceğini iman etmeyen kimselerin ise bu öğütlerden faydalanamayacağını söylemiştir.⁴⁴⁶ "*Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder.*"⁴⁴⁷ Burada "*kim Allah'dan korkarsa*" ifadesi ile talâk verirken kişi sünnete uygun hareket ederse sonunda pişmanlık duymaz yani Allah'ın emrine uygun davranır, kadına zarar vermeye kalkışmaz, onu meskeninden çıkarmaz, ihtiyatlı davranıp şahit tutarsa Allah

⁴³⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/350.

⁴⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/566.

⁴⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18; 157-158; Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 9/526-532; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/150; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî; İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid*, (Kahire: Daru'l Hadis, 2004), 3/104.

⁴⁴² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/350; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/158, Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/771-772.

⁴⁴³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/159; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/772.

⁴⁴⁴ *Talâk*, 65/2.

⁴⁴⁵ *Talâk*, 65/2.

⁴⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/159.

⁴⁴⁷ *Talâk*, 65/2.

da onun eşleri ile alakalı sıkıntılarını giderir ve ona ferahlık verir anlamındadır. "Ve ona ummadığı yerden rızık verir."⁴⁴⁸ Yani engin keremi ile aklına dahi gelmeyecek şekilde onu nimetlendirir.⁴⁴⁹

Ömer b. Osman b. Sadafî: "Kim Allah'ın hudutlarını aşmayıp ona isyan olan hususlardan uzak durursa haramdan helale doğru, darlıktan bolluğa doğru, ateşten cennet'e doğru Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve ona hiç ummadığı bir yerden rızık verir." demiştir.⁴⁵⁰ Kelbî, "Kim musibetlere sabrederse Allah ona cehennemden kurtulup cennete ulaştıran bir çıkış yolu ihsan eder." mânâsını vermiştir.⁴⁵¹ İbn Abbas'ın bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah bir çıkış yolu gösterir."⁴⁵² âyetini okuyup "Dünya şüphelerinden, ölümün dehşetinden, kıyamet gününün şiddetinden bir çıkış yolu gösterir."⁴⁵³ demiştir.

"Allah her şey için bir kader tayin etmiştir."⁴⁵⁴ Yani darlık ve sıkıntının da rahatlık ve bolluğun da bir sonu vardır. Fakat "kim Allah'a tevekkül ederse o kendine yeter." Kim Allah'a tevekkül ederse Allah da onu başkalarına muhtaç olmaktan kurtarır. Kim ona iman ederse onu hidâyete eriştirir, kim ona borç verecek olursa Allah ona misliyle karşılık verir, kim ona güvenirse Allah onu düştüğü sıkıntılardan kurtarır, kim ona dua ederse Allah onun duasını kabul eder.⁴⁵⁵

1. 5. 4. 2. Bâin talâk

Kocanın boşadığı karısına geri dönme hakkına sahip olmadığı boşamaya bâin talâk denir.⁴⁵⁶ Bâin talâk iki çeşittir. Beynûnet-i suğrâ (küçük ayrılık), beynûnet-i kübra (büyük ayrılık).

⁴⁴⁸ Talâk, 65/3.

⁴⁴⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/538; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/772.

⁴⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/160.

⁴⁵¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/537.

⁴⁵² Talâk, 65/2.

⁴⁵³ Deylemi, *Firdevs*, 1/428.

⁴⁵⁴ Talâk, 65/3.

⁴⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 18/161; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/538.

⁴⁵⁶ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/25; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/104; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/341.

1. 5. 4. 2. 1. Beynûnet-i suğrâ şeklindeki talâk

Kocanın ancak yeni bir nikahla ve mehir tespit ederek boşadığı hanımına dönebileceği talâktır. Boşamanın bâin beynûnet-i suğrâ şeklinde gerçekleştiği durumlar şu şekildedir:

1. Boşama zifaktan önce gerçekleşirse⁴⁵⁷
2. Boşama "halvet-i sahiha"dan sonra gerçekleşirse
3. Boşama bir bedel karşılığında gerçekleşirse (muhalea)⁴⁵⁸
4. Boşama eşlerden birinde bir kusur bulunduğu için gerçekleşirse
5. Boşama eşlerden birinin diğerine zarar vermesi durumunda gerçekleşirse⁴⁵⁹
6. Boşama ilâ yoluyla gerçekleşirse

Beynûnet-i suğrâ şeklindeki talâkın hükmü:

1. Nikah bağını ortadan kaldırır, bu talâk ile evlilik bağı kesilir. Eşlerin birbirleri üzerindeki hakları biter. Kadın hamile ise nafaka hakkı devam eder. Hamile değilse nafaka alıp alamayacağı alimler arasında ihtilaflıdır. Bâin beynûnet-i suğra ile boşama kocanın boşadığı karısıyla tekrar evlenmesine mâni değildir. Bu şekilde boşanan kadının eski kocasıyla yeniden evlenebilmek için başka bir kocayla evlenmesi gerekmemektedir. Kocanın karısını geri alması yeni bir nikah ve mehirle mümkündür.⁴⁶⁰
2. Boşayan koca (ric'i talâktaki gibi) dönme hakkına sahip değildir. Dönüş yapabilmesi kadının rızası, yeni bir nikah ve mehirle mümkün olabilir.
3. Ödeme süresi belirlenmemiş olan mehrin (mehr-i müeccel) peşin ödenmesini gerektirir.
4. Kocanın boşadığı karısına ilâ ve zihar yapması sahih olmaz. Koca eski karısını zina ile suçladığında aralarında liân⁴⁶¹ gerçekleşmez. Bu boşama dolayısıyla bâin

⁴⁵⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/83.

⁴⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/83.

⁴⁵⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/415.

⁴⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/155.

⁴⁶¹ Liân: Lügatta liân ve mülâane, karşılıklı lanetleşme demektir. Fıkhi literatürde liân, kocanın karısına zina ettiği yahut doğan-doğacak olan çocuğun da zinâ mahsûlü olduğu iddiasını hakim huzurunda yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söyleyerek kendisine iftira attığını kendisinin mâsum olduğunu söyleyip yemin etmesidir. Bir kimsenin zina ettiğini iddia eden kişi bunu dört şahitle kanıtlamalıdır. Eğer şahit getiremezse zina ifTürâsı (kazf) suçu işlemiş olur. Mehmet Akif Aydın, "liân", TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/172-173.

beynûnet-i suğra gerçekleştiği için eşlerden biri vefat ettiğinde aralarında mirasçılık cereyan etmez.⁴⁶²

1. 5. 4. 2. 2. Beynûnet-i kübrâ şeklindeki talâk

Büyük ayrılık şeklinde verilen bâin talâk, kocanın boşadığı karısına ne iddet devam ederken ne de iddet bittikten sonra dönme hakkının bulunmadığı; ancak kadının başka biriyle nikahlanıp zifafa girdikten sonra kocasının ölümü ya da boşaması sonucu yeni bir nikah akdi ve yeni bir mehirle ilk kocasına dönebildiği boşamadır.⁴⁶³

Cenâb-ı hak, *"Boşama iki defadır, her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riâyet edecekleri kanaatine varırlarsa, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bunlar Allah'ın kurallarıdır, bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır."*⁴⁶⁴ buyurmaktadır. Bir kimsenin karısını üç kere ayrı ayrı zamanlarda boşamasıyla karısının kendisinden kesin olarak boş olduğu noktasında alimler ittifak halindedir fakat üç talâkı da bir kerede veren kimsenin durumu konusunda ihtilaf vardır.⁴⁶⁵ Bu mesele ileride detaylıca anlatılacaktır.

Cessâs ve Kurtubî tefsîrlerinde geçtiğine göre üç talâkla boşanan kadın kendisini boşayan erkeğe haram olur. Bu haramlığın ortadan kalkması için kadının başka bir erkekle nikahlanıp cinsi münâsebette bulunması şarttır.⁴⁶⁶ Bu hususta Zührî'den rivâyet edilen hadîs-i şerif durumu izah etmektedir. Urve, Hz. Aîşe'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Rufaa el-Kurezi, karısını üç talâkla boşadı. Karısı da gidip Abdurrahman b. Zübeyr ile evlendi. Sonra bu kadın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna çıkıp söyle dedi: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ben Rufaa ile evliydim. Beni üç talâkın sonunda salıverdi. Ben de ondan sonra Abdurrahman b. Zübeyr ile evlendim. Ancak ey Allah'ın Resûlü! Abdurrahman'ın şeyi elbisenin saçağı gibi sarkmış*

⁴⁶² Zeydân, *el- Mufasssal*, çev. Erdiç Ahatlı vd., 10/41-42.

⁴⁶³ İmam Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân, Hadislerde Ahkâm Tefsiri*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012), 3/443-444.

⁴⁶⁴ Bakara, 2/229-320.

⁴⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/84.

⁴⁶⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/83; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/128.

*durumdadır.' Kadının böyle söylemesi üzerine Rasûlullah (s.a.v) güldü ve şöyle buyurdu: "Her halde sen Rufaa'ya geri dönmek istiyorsun. Hayır, Abdurrahman'ın balcığını tatmadıkça, o da senin balcığını tatmadıkça (cinsel ilişki de bulunmadan) bu olmaz."*⁴⁶⁷ Alimlerin çoğuna göre bu evlilikte cinsel ilişki koşulu bulunmaktadır. Fakihler bunda görüş birliği içindedir ve bu rivâyet mütevatir konumdadır. Bundan farklı olarak sadece Said b. Müseyyeb şöyle demiştir: *"Üç talâkla boşanan kadın ikinci bir kocayla nikahlandıktan sonra onunla cinsel ilişkide bulunmasa bile ilk kocasına helal olur."* Cessâs'a göre bu görüş muteber değildir. Çünkü cinsel ilişki koşulu meşhur haberle sabit olmuştur.⁴⁶⁸

Beynûnet-i kübrâ şeklindeki talâkın hükmü, beynûnet-i suğra gibidir. Ancak iki hususta farklılık gösterir. Beynûnet-i kübrâ şeklindeki talâkın verilmesinden sonra kişinin başka bir boşama hakkı kalmaz ve kadın, bir başka koca ile gerçek bir evlilik gerçekleştirip bundan sonra ikinci kocanın ölümü, boşaması vb. sebeplerden biriyle ayrıldıktan sonra iddetini tamamlayıncaya kadar birinci kocasına helal olmaz. Ancak kadının rızası olursa birinci koca onunla yeni bir evlilik sözleşmesi yapabilir.⁴⁶⁹

1. 5. 5. Niteliği Bakımından Talâk Çeşitleri

1. 5. 5. 1. Sünni talâk

Kurtubî tefsirinde bildirildiğine göre sünni talak, sünnet üzere boşama demektir. Şeriatın mendup olarak belirttiği hususlara riâyet ederek yapılan boşama şeklidir.⁴⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin."*⁴⁷¹ buyrulmaktadır. Burada bahsedilen talâk karısını boşamak isteyen kimsenin karısı adetten temizlendikten sonra ve onunla cinsi ilişki kurmadan bir defa boşamasıdır.⁴⁷² Bu boşama, kuralları Allah tarafından koyulmuş boşamadır. Bunun sünnete nispet edilerek anılması, sünnetin Kur'ân'ın anlamlarını açıklaması, mücmelini tafsîl

⁴⁶⁷ Müslim "Nikah", 1433.

⁴⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/89; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/13; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/85.

⁴⁶⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/347.

⁴⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/132.

⁴⁷¹ Talâk, 65/1.

⁴⁷² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/363.

etmesi, hükümlerini pekiştirmesi ve Kur'ân'da açık lafızlarla konmamış hükümleri koyması alakasından dolayıdır.

Niteliği açısından talâk, sünni boşama ve bid'i boşama olarak ikiye ayrılır. Sünnete uygun boşanma da zaman bakımından ve sayısı bakımından olmak üzere iki türlüdür.⁴⁷³ Zaman açısından sünnete uygun boşama ile ilgili naslar incelendiğinde ilk olarak *"Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin."*⁴⁷⁴ âyeti karşımıza çıkmaktadır. Âyetin tefsirinde *"iddetlerini gözeterek boşayın"* ifadesinden maksat kocanın karısını kendisiyle cinsel ilişkiye girmediği bir temizlik döneminde ya da hamile ise hamileliği belirgin hale geldiği zaman boşamasıdır. Müfessirlerimiz Cessâs ve Kurtubî bunda hemfikirdir.⁴⁷⁵ Buhari ve Müslim, Abdullah b. Ömer'den (r.a.) şu hadîs-i şerifi rivâyet etmişlerdir. Abdullah b. Ömer Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde eşini adet halinde iken boşamıştı. Hz. Ömer bunu Allah Rasûlüne sordu. Allah Rasûlü: *"Ona söyle eşine geri dönsün. Temizlenip adet görünceye, sonra tekrar temizleninceye kadar onu nikahında tutsun. Sonra dilerse tutar, dilerse onunla cinsel ilişkiye girmeden boşar. Allah'ın kadınları boşarken gözetmenizi emrettiği iddet işte budur."*⁴⁷⁶ buyurdu. Bu hadîs-i şerif aynı temizlik döneminde kadını iki talâkla boşamanın sünnete aykırı bir davranış olduğuna delildir.

Sünnete uygun biçimde boşanacak kadın adet gören kadınlardan ise boşama cinsel ilişkiye girilmeyen bir temizlik döneminde yapılmalıdır. Kadını adet döneminde iken boşanmak caiz değildir. Dârakutnî'nin rivâyet ettiği bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulmaktadır. *"Talâk dört şekildedir. İkisi helal ikisi haramdır. Helal şekilde yapılan boşamalar, kocanın hanımını cimânın söz konusu olmadığı bir temizlik döneminde ve hamileliği açıkça belli olduğu halinde boşamasıdır. Haram boşanmalar ise hanımı ay halinde iken ve onunla cima etmeyi sürdürürken rahminde çocuk var mı, yok mu belli değilken boşamasıdır."*⁴⁷⁷

Sünnete uygun boşamanın şartlarından bir diğeri ise kocanın karısını kendisi ile ilişkiye girmediği bir temizlik döneminde boşaması ve bu temizlik döneminin

⁴⁷³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/347; Alaaddin Ebu Bekir b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi'sh-Şerâi*, (yy.: Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 3/93.

⁴⁷⁴ Talâk, 65/1.

⁴⁷⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/348; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/153.

⁴⁷⁶ Buhari, *Ahkâm*, 13; Müslim, *Talâk* 1,1471.

⁴⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 8/150.

öncesindeki adet döneminde boşamamış olmasıdır. İbn Ömer, karısını adet döneminde boşayınca Hz. Peygamber (s.a.v.) geri dönüş yapmasını emretmişti. Yukarıdaki hadîs-i şerif bu şartın delilidir. Hanbelilerin ve Hanefilerin yaygın görüşüne göre önceki adet döneminde boşamanın gerçekleştiği durumlarda geri dönüşten hemen sonraki temizlik döneminde de boşama yapılması bid'at sayılmıştır. Bu hususta alimler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.⁴⁷⁸

Sünnete uygun boşamanın bir diğer şartı ise karı-kocanın ortak kararı ile olmamasıdır. Çünkü böyle bir durumda muhâleada olduğu gibi bâin talâk meydana gelir. Bâin talâkta ise geri dönüş yoktur.⁴⁷⁹

Sayısı bakımından sünnete uygun boşama, kadını temizlik döneminde kendisi ile cimada bulunmadan önce bir defa boşamak ve iddeti sona erinceye kadar terk etmektir. Ahmed b. Hanbel'e göre kocanın bu durumdan sonra başka bir boşama yapması gerekmez. Eğer erkek kadını üç temizlik döneminde üç defa boşayacak olursa o vakit bunun hükmü tek bir temizlik döneminde üç talâkı birden vermenin hükmü gibi olur. Ahmed b. Hanbel sünnete uygun olan boşamanın tek boşama olduğunu savunur. Bundan sonra kadın üç defa adet dönemi geçirdikten sonra erkek onu bırakır demiştir. Aynı görüşü İmam Malik, İmam Şâfiî ve Evzâî de savunmuştur.⁴⁸⁰ Koca sünni talâkla eşini boşadığında pişman olursa geri dönüş hakkı bulunur bu durum da ancak üç talâkı vermemiş kimsenin yapabileceği bir şeydir.

Hanefiler sünnete uygun boşamayı ahsen talâk ve hasen talâk olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bunlar:

Ahsen talâk: Kadını temizlik döneminde iken bir kere boşayıp iddet tamam oluncaya kadar bir daha boşamamak şeklinde gerçekleşir. Bu boşama sahabenin de uygun bulduğu ve üç talâktan üstün tuttıkları boşanma şeklidir.

Hasen talâk: Kadını üç temizlik süresi içinde her defasında bir boşama olacak şekilde üç kez boşamaktır.⁴⁸¹

Müellifimiz Cessâs'a göre zifafa girilmemiş kadınların sünnete uygun bir biçimde boşanması bir defa boşama ile olur. Bunun adet döneminde yahut temizlik

⁴⁷⁸ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdiñç Ahatlı vd., 10/96.

⁴⁷⁹ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdiñç Ahatlı vd., 10/99.

⁴⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/368.

⁴⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/376; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/152; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/4.

döneminde yapılması arasında fark yoktur. Her ikisi de mübahtır.⁴⁸² Hamile kadınlarda sünnete uygun boşama, bir defa boşama yapıldıktan sonra iddeti sona erinceye kadar bırakmaktır. Bu durumda kadınla zifafa gerildikten sonra da boşama gerçekleştirilebilir.⁴⁸³ Adet görmeyen kadınların sünnete uygun biçimde boşanması hususunda Kur'ân-ı Kerîm'de *"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır..."*⁴⁸⁴ buyrulmuştur. Kadın yaşının küçüklüğünden yahut yaşlılığından dolayı adet görmüyor olabilir. Kişi bu durumda olan zevcesini boşamak istediğinde bir defa boşar, bir ay geçtikten sonra tekrar boşar.⁴⁸⁵ Bu Hanefîlerin hasen boşanma olarak adlandırdıkları üç temizlik süresi içerisinde üç defa gerçekleştirilen boşamadır. Bu kadınlarda adet dönemi bulunmadığından bu üç ay zarfında gerçekleştirilir. Boşamak isteyen koca daha makbul görülen ahsen boşama ile de boşama yapabilir. Bu durumda bir defa boşar ve üç ay dolana kadar bir daha dönüş yapmaz.⁴⁸⁶

1. 5. 5. 2. Bid'i talâk

Sünni boşamaya uygun olmayan boşanmadır. Bu boşama erkeğin hanımını adet döneminde iken yahut cinsel ilişki kurduğu temizlik süresi içinde boşamasıdır. İlim ehlinin genelinin görüşü bu boşamanın gerçekleşeceği yönündedir. Ancak bunun kaç boşama sayılacağı ihtilaflı bir meseledir.⁴⁸⁷ Hanefîler bid'at boşanmaya *"bir sözle üç defa boşamak veya aynı temizlik döneminde üç defa boşamak"* tanımını da dahil etmişlerdir.⁴⁸⁸ Bir sözle üç defa boşamanın bid'at boşama olduğunu Şâfiîler dışında üç mezhep imamı kabul ederler. Şâfiîlere göre ise bir sözle üç defa boşamak caiz görülmüştür. Onlar bu görüşlerine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda Uveymir el-Aclâni karısıyla liân yaptığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ona karısının liân yoluyla bâin olduğunu söylemeden önce karısını üç kere boşamasını delil gösterirler. Eğer bu şekilde boşamak haram olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu orada beyan ederdi derler.⁴⁸⁹ Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre üç talâk aynı temizlik

⁴⁸² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/347; Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/111.

⁴⁸³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/347.

⁴⁸⁴ Talâk, 65/4.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (yy.: Daru'l fikr ts.), 3/475.

⁴⁸⁶ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/112.

⁴⁸⁷ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/176; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/364; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/132.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/468.

⁴⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 12/186; Şirbînî, *Muğnî'l Muhtâc*, 5/75.

döneminde vermek bid'attır ve haramdır. İbn Rüşd *Bidâyetü'l-Müctehid* adlı eserinde İmam Malik ve Ebu Hanife arasındaki görüş ayrılığına değinmiş ve şöyle demiştir: "Üç boşamayı temizlik dönemlerine yaymak sûretiyle her bir temizlik döneminde bir defa boşama konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. İmam Malik'in görüşüne göre boşamanın sünnete uygun olabilmesi için iddet süresi içinde tekrar boşama yapılmamalıdır demiştir. Ebu Hanife ise her bir temizlik döneminde bir defa boşarsa sünnete uygun boşamış olacağını söylemiştir."⁴⁹⁰ Hanbeliler de Malikilerin görüşüne katılmaktadırlar.

Adet döneminde boşamanın ve cimanın söz konusu olduğu temizlik döneminde boşamanın bid'at boşama olduğu konusunda alimler arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Lohusa iken boşamak da hayız halinde boşamak gibi kabul edilir ve lohusa iken boşamak da bid'attır.

1. 5. 5. 2. 1. Tek seferde üç talâkın verilmesi

Bir temizlik döneminde üç boşamanın "sen üç talâkla boşsun" diyerek ya da aynı anda üç talağı "boş ol, boş ol, boş ol" diyerek vermenin hükmünün ne olacağı konusunda fıkıh kaynaklarında ve alimler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu hususta hükmün ne olacağı konusunda önceki alimler ve sonraki alimler dört görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları zifafa girilmiş kadın ile girilmemiş kadının hükmünün birbirinden farklı olacağını belirtmişlerdir.

Birinci görüş: Bununla üç boşama gerçekleşir ve tek seferde üç talâkın verilmesi ile koca karısından bâin olur. Bu görüş, dört mezhep imamının, sahabenin pek çoğunun, tâbiînin çoğunluğunun ve müelliflerimiz Cessâs ve Kurtubî'nin de görüşüdür.⁴⁹¹ Bu konuda Ahmed b. Hanbel'den iki görüş gelmiştir. Onun görüşlerinden biri tek seferde üç talâk verilmesinin geçerli ve caiz olduğu yönündedir. Onun bir diğer görüşü ise üç talağın tek seferde verilmesinin bid'at ve haram olduğudur.⁴⁹²

Birinci görüşün delilleri:

⁴⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/88.

⁴⁹¹ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/46; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/152; Şirbînî, *Muğni'l Muhtâc*, 4/493; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/321.

⁴⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/370.

1. Delil: "(Dönüş yapılabilecek)boşama iki defadır, her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir."⁴⁹³ Âyeti, yasaklanmış olmakla birlikte bir kerede üç talâkla boşamanın geçerli olduğuna delalet etmektedir. Cessâs tefsîrinde bildirildiğine göre âyette bahsedilen "boşama iki defadır" ifadesi bir kimsenin aynı temizlik sürecinde karısını iki defa boşamasının hükmünü açıklamaktadır. Bu sünnete aykırı bir uygulama olmakla beraber geçerli bir boşamadır.⁴⁹⁴

2. Delil: Buhari'de geçtiğine göre Uveymir el-Aclâni karısına zina isnadında bulunmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda lanetleşmeleri ile ilgili haberi rivâyet etmiştir. Bu ikisi lanetleştikten sonra Uveymir, "*Ey Allah'ın Rasûlü onu nikahımda tutmaya devam edersem ona karşı iftira ettiğim anlamına gelir.*" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona emretmeden önce karısını üç kere boşadı. Bu haber şu açıdan delil sayılır, bu durum yasak olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) buna karşı çıkardı.⁴⁹⁵

3. Delil: Muhammed b. Bekir'in bildirdiğine göre Abdullah b. Ali b. Yezid b. Rukâne dedesinin şöyle dediğini rivâyet etmiştir. Rukâne sözlerine elbette lafzını ekleyerek karısını boşadı sonra pişman oldu ve bir çare bulmak için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna çıktı. Allah Rasûlü'nün ona elbette lafzıyla ne kastettiğini sorması üzerine o da bir talâkla boşanmayı kastettiğini söyledi Rasûlullah da ondan yemin vermesini istedi Rukâne yemin edince Hz. Peygamber (s.a.v.) hanımını ona geri vermiştir.⁴⁹⁶ Bu hadîs-i şerif üç boşamayı birlikte yapmakla üç boşamanın da gerçekleşeceğine delil teşkil etmektedir. Kurtubî tefsîrinde bu hadîsin muzdarib⁴⁹⁷ ve munkatı⁴⁹⁸ bir hadîs olduğunu söylemiş sağlam bir senetle nakledilmiş olmadığından delil olarak kullanılamayacağından bahsetmiştir.⁴⁹⁹

⁴⁹³ Bakara, 2/229.

⁴⁹⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/83.

⁴⁹⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/80; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/368..

⁴⁹⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/85; Ebu Davud, "Talâk", 2206; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/131.

⁴⁹⁷ Muzdarib hadis: Râviler tarafından birbirine muhalif olarak rivayet edilen, biri ötekine tercih veya birbirleriyle telif edilemeyen rivayetlerdir. Râvisinin hâfıza kusurundan kaynaklanan ıztırâb metne göre senedde daha çok görülür ve hadisin zayıf sayılmasına yol açar. M. Yaşar Kandemir, "Hadîs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/38.

⁴⁹⁸ Münkâtı hadis: Senedinden en az bir veya ardarda olmamak şartıyla birden çok râvi eksik olan veya sadece tâbiî râvisi düşen yahut senedinde bilinmeyen bir râvi bulunan hadistir. M. Yaşar Kandemir, "Hadîs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/38.

⁴⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/132.

4. Delil: *"Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah bir çıkış yolu gösterir."*⁵⁰⁰ Kişi karısını Allah'ın emrine uygun bir şekilde boşayacak olursa ve bundan pişmanlık duyarsa Allah da ona bir çıkış yolu gösterir. Bu çıkış yolu ise ricat/karısına dönüş yapmasıdır. İbn Abbas bu âyeti bu şekilde te'vil etmiştir. Bir adam İbn Abbas'ın yanına gelerek karısını üç talâkla boşadığını söylemişti, karısına dönüş yapmak için İbn Abbas'ın bir çıkış yolu bulmasını beklemiştir. İbn Abbas bu adama, *"Biriniz ahmaklık yapar sonra da Ey İbn Abbas! Ey İbn Abbas! (bana bir çözüm bul) der. Yüce Allah 'Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah bir çıkış yolu gösterir."*⁵⁰¹ buyurmuştur. *Sen Allah'a karşı gelmekten sakınmadın. Bu sebeple senin için bir çıkış yolu bulamadım. Rabbine asi oldun karın da senden bâin olarak boşanmış oldu."*⁵⁰² şeklinde cevap vermiştir.

5. Delil: Rivâyete göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bir adamın karısını bir defada üç kere boşadığı bildirildiğinde Rasûlullah çok sinirlenmiş ve *"Ben aranızda iken Allah'ın kitabı ile mi oynanıyor."* buyurmuştur. Bunun üzerine bir adam kalkarak *"Ey Allah'ın elçisi onu öldüreyim mi"* diye sormuştur. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu durumda yalnız bir boşama gerçekleşmiştir dememesi ve sinirlenmesi üç boşamanın gerçekleştiği anlamına gelmektedir.⁵⁰³

İkinci Görüş: "Bununla bir ric'i boşama meydana gelir." Bu görüşü Ebu Davud, İbn Abbas'tan nakletmiştir. Bu görüş İbn İshak, Tavus, İkrime ve İbn Teymiyye'nin de tercih ettikleri görüştür.⁵⁰⁴

İkinci görüşün delilleri:

1. Delil: Müslim'in *Sahih*'inde İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre Ebu Sahbâ İbn Abbas'a şöyle sormuştu, *"Ey İbn Abbas! Rasûlullah'ın (s.a.v.), Ebu Bekir'in (r.a.) zamanlarında ve Ömer'in (r.a.) halifeliğinin ilk iki yılında bir defada üç talâkla boşanmalarda bunlardan sadece bir talâkın geçerli sayıldığını biliyor musun? deyince İbn Abbas onun bu sorusuna 'Evet' cevabını vermiştir. Hz. Ömer'in dediğine*

⁵⁰⁰ Talâk, 65/2.

⁵⁰¹ Talâk, 65/2.

⁵⁰² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 8/159; Azimâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd*, (Beyrut: Daru'l Kütüb'l-İlmiyye, h. 1415), 6/203; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/79.

⁵⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/368; Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/52; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/324; Nesai, "Talâk", 3401.

⁵⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/130; Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/46.

göre lehlerine ağırca hareket etmeleri mümkün olan bir meselede insanlar bu işi aceleye getirdiler. Biz de onların aleyhine olarak bu acelelerini geçerli kıldık."⁵⁰⁵

2. Delil: Rukâne b. Abdülyezid karısını bir yerde üç talâkla boşadı. Sonra bu durumdan dolayı çok üzüldü. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona "Karını nasıl boşadın" diye sordu. O da "Üç talâkla boşadım" dedi. Rasûlullah (s.a.v.) bu defa "Bir mecliste mi" diye sordu. Rukâne "Evet" deyince Rasûlullah "Bu yalnızca bir boşamadır karını dilersen nikahına geri al" buyurdu. Rukâne de karısını geri aldı.⁵⁰⁶

3. Delil: Kurtubî tefsîrinde İbn Abbas'dan gelen delillerden biri de şudur: Yüce Allah kitabında "Boşama iki defadır, her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir."⁵⁰⁷ buyurmuştur. O burada kendisinden sonra iyilikle tutmanın söz konusu olduğu talâk sayısını kastetmiştir. İyilikle tutmak iddet süresi içinde dönüş yapmaktır. Yüce Allah'ın devamında "Güzellikle salmak" buyruğundaki maksadı ise iddet bitinceye kadar dönüş yapmaksızın hanımı terk etmektir. Olur da pişmanlık duyarsa diye başka bir âyette "...bilemezsin ki, belki Allah bundan sonra yeni bir durum çıkarır." ⁵⁰⁸ buyruğu ile ayrılan erkeğin pişmanlık duyması ve dönüş yapma isteği içinde bulunmasını ifade etmektedir. Bu durumun oluşması muhtemeldir. Bu sebeptendir ki üç talâkın peş peşe verilmesi hoş karşılanmamaktadır. Çünkü bu Allah'ın genişlik verdiği bir ruhsatı terk etmektir. Yüce Allah, "Boşama iki defadır."⁵⁰⁹ demiştir, burada iki defa ile talâkın ayrı ayrı söz konusu edilmesi anlaşılmaktadır. Bu da talâkın birlikte verilmesi durumunda bunun tek bir lafız olarak kabul edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir.⁵¹⁰

4. Delil: Bir sözle üç talâkın bir boşama sayılacağını kabul edenlerden olan Şeyh'ül-İslam İbn Teymiyye şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kimsenin karısını bir sözle boşadığını ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bunu bağlayıcı saydığını bilmiyorum bu konuda ne sahîh ne hasen bir hadîs-i şerîf rivâyet edilmemiştir. Güvenilir kitapların yazarları da bu konuda bir şey nakletmemişlerdir."⁵¹¹

⁵⁰⁵ Müslim, "Talâk", 1472.

⁵⁰⁶ Beyhaki, "Hul ve Talak", 14987

⁵⁰⁷ Bakara, 2/229.

⁵⁰⁸ Talâk, 65/1.

⁵⁰⁹ Bakara, 2/229.

⁵¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/126.

⁵¹¹ İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-Fevâtâ*, (Medine: El memleke el-Arabiyye, es-Suudiyye, 1995), 33/12-13.

Üçüncü Görüş: Bu görüş zifafa girilmiş kadınlar ile zifafa girilmemiş kadınların hükmünün ayrı olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre zifafa girilmiş kadın üzerinde bir sözcükle üç boşama gerçekleşirken zifafa girilmemiş kadınlarda bir boşama meydana gelir. Bu İbn Abbas'ın öğrencilerinden bir grubun ve İshak b. Râhuye'nin görüşüdür.⁵¹²

1. Delil: Ebu Dâvud, Tâvus'tan şunu rivâyet etmiştir: Ebu's Sahbâ adındaki bir adam İbn Abbas'a çokça soru sorardı. Adam İbn Abbas'a Hz. Peygamber, (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir dönemlerinde ve Hz. Ömer'in hilafetinin ilk iki yılında karısını zifafta bulunmadan önce üç kere boşayan kişinin bu boşanmasının bir kabul edildiğini biliyor musun? diye sordu. İbn Abbas şöyle cevap verdi. *"Evet Hz. Peygamber, (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir devirlerinde ve Hz. Ömer'in hilafetinin ilk zamanlarında kişi zifaftan önce karısını üç kere boşadığında bu bir boşama kabul edilirdi. Hz. Ömer insanların bu boşamaları peşpeşe yaptıklarını görünce 'Bu boşanmaları onların aleyhine olmak üzere geçerli sayınız' buyurdu."* İshak b. Râhuye önceden de zikredilmiş olan Tavus'un İbn Abbas'tan rivâyet ettiği Hz. Peygamber, (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer devrinin başlarında üç boşama bir kabul edilirdi şeklindeki hadîsi "zifaftan önce yapılan boşama" şeklinde te'vil etmiştir.⁵¹³

2. Delil: Bazı alimler zifafa girilmemiş kadının üç boşamasının bir boşama sayılmasını iddet bekleme yükümlülüğü olmamasına dayandırılmışlardır. Bu durumdaki kadın bir talâkla kocasından bain olur diğer talâklar ise geçersiz olur. Müellifimiz Kurtubî, tefsîrinde şöyle demiştir: *"Bakire bir kızı üç talâk ile boşayan kimsenin bu boşaması bir talâk şeklinde gerçekleşir. Çünkü kendisiyle zifafa girilmemiş kızın iddeti olmaz. Kocasını 'sen üç defa boşun' diyecek olsa 'sen boşun' sözünü bitirdiği anda karısı ondan bain olarak boşanmış olur 'üç defa' kelimesi Arapça'da boşun kelimesinden sonra zikredildiği için kadın kocasından boşanmış olmasından sonra söylenmiş olur ve bunun hiçbir etkisi yoktur."*⁵¹⁴

Dördüncü Görüş: Bu görüşte olanlar bir sözle üç boşama yapanların ne üç boşamasının ne de bir boşamasının gerçekleşmeyeceğini söylemişlerdir. Bu şekilde

⁵¹² Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/47.

⁵¹³ İbnu'l-Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân fî Hükmi Talak el-Ğazban*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1998) 1/63; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/116.

⁵¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/299.

yapılan boşama bid'attır. Bid'at ise İslam'da haram kılınmıştır. Bu sebeple herhangi bir hüküm doğurmaz. Bu görüşü Ebu Muhammed İbn Hazm nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel ise bu görüşü yadırgamıştır. Bu görüşü destekleyenler görüşlerini şu hadis-i şerife dayandırmışlardır. *"Bizim işimiz de (dinimizde) olmayan bir şey ortaya koyan kişinin fiili reddedilir."*⁵¹⁵

Müellifimiz Kurtubî'nin tefsîrinde bununla alakalı olarak Muhammed b. İshak ve el-Haccac'dan rivâyet edildiğine göre kocanın böyle bir ifade kullanması bir şeyi gerektirmez. Tek sözle üç boşama yapanın boşaması bağlayıcı değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de bu tür bir boşama söz konusu edilmemiştir.⁵¹⁶

Müellifimiz Cessâs'ın tefsîrinde bununla alakalı olarak şöyle geçmektedir, bir kişi çıkıp da şöyle derse *"Bir defada üç talâkla boşayan kimse Rabbine asilik ettiğine göre bu boşaması geçerli olmaz. Çünkü bu kendisine emredilen boşama şekli değildir."* Cessâs'ın buna cevabı şöyle olur. *"Kişinin böyle bir boşamayla asilik etmiş olması boşanmanın geçerliliğine engel değildir. Bununla beraber Yüce Allah zıharı çirkin ve yalan bir söz saymış ama yine de geçerli kabul etmiştir. Zıhar yapan kimsenin asi olması yaptığı zıharın bir sonuç doğurmasına ve karısının kendisinden boşanmasına engel teşkil etmemektedir."*⁵¹⁷ Bu durumda talâkın geçerli sayılmasına da engel teşkil eden bir durum bulunmamaktadır.

1. 5. 5. 2. 1. 1. Konunun faklı tefsîrlerde değerlendirilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de *"Boşama iki defadır, her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir."*⁵¹⁸ buyrulmaktadır. Râzî tefsîrinde geçtiğine göre "bu âyet bir önceki âyetin devamı niteliğinde midir yoksa yeni bir hüküm mü getirmiştir?" sorusunun cevabı noktasında ihtilaf edilmiştir. Bazı müfessirler bunun yeni bir hüküm olduğunu savunmuş ve şöyle yorumlamışlardır. *"Şeriata uygun boşama birden yapılmamalı ayrı ayrı olmalıdır. Yani bir talâk verildikten sonra diğer bir talâk verilmelidir."* Bu görüş sahipleri üç talâkı peşpeşe vermenin haram olduğunu savunmuşlardır.⁵¹⁹ Bir kimse karısını iki veya üç talâkla boşun ifadesiyle koşarsa bu tek bir boşanma sayılır. Bu görüş kıyasa uygun

⁵¹⁵ Buhari, "Sulh", 2697; Müslim, "Akdiye", 1718.

⁵¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/129.

⁵¹⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/84-85.

⁵¹⁸ Bakara, 2/229.

⁵¹⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 5/205.

görüştür. Çünkü nehiy, nehyedilen şeyin üstün bir zararı kapsadığına delalet eder. Bir defada iki veya üç talâkın verilebileceğinin söylenmesi bu zararın meydana gelmesi için çaba göstermek olur ki bu da caiz değildir. Yani bir defada iki veya üç talâk verilmiş olsa da bunu bir talâk saymak gereklidir.⁵²⁰

Zemahşeri de bu hususta şöyle demiştir. "*Boşama iki defadır...*" âyetinde talâk, tatlık (boşama) mânâsına gelmektedir. Yani şârinin emrine uygun boşamalar birleştirilemez, biri diğerinden sonra yapılmalıdır. Bu âyette "iki defa" ifadesi ile tesniye değil tekrarlama anlamı kastedilmiştir.⁵²¹ "...Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır." ⁵²² Burada Allah "yeni bir durum" ifadesiyle boşayan kocada meydana gelecek olan geri dönme isteğini kastetmiştir. Allah'ın bundan maksadı üç boşamayı yasaklamak ve bir boşamaya yönlendirmektir. Çünkü kişi üç boşama gerçekleştirdiğinde geri dönmek isteyip bir çıkış yolu bulamayarak pişmanlık içerisinde kalabilmektedir.⁵²³ Boşanan kadının iddet süresi içerisinde kocasının evinde kalmasının emredilmesindeki hikmet de budur. Çünkü bu süre zarfında koca dönüş yapmak isterse bu daha kolay olur. Bu tefsîrdan gerçekten doğru olan boşamanın dönüşlü boşama olduğu anlaşılmaktadır.⁵²⁴

Üç boşama hakkında sünnetten çıkarılan veriler oldukça fazladır. Fakat bu rivâyetler arasında İbn Abbas hadîsi olarak bilinen Hz. Peygamber, (s.a.v.) Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk dönemlerinde üç boşamanın bir boşama sayıldığı rivâyeti sahih olup senedine (rivâyet zinciri) yönelik hiçbir eleştiri bulunmamaktadır. Bu hadîsi Müslim nakletmiştir. Bu hadîse ilişkin olarak İbn Abbas'ın aykırı fetva verdiği yönünde bir bilgi bulunmaktadır. Fakat Ahmed b. Hanbel'in yaygın görüşü, sahâbi naklettiği hadîse aykırı bir davranışta bulunduğunda sahâbi görüşünün değil hadîs-i şerifin dikkate alınacağıdır. Bu hadîs-i şerif senet ve metni yönünden son derece sağlam olup anlam bakımından da üç boşama ile yalnız bir boşamanın gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Tek seferde yapılan üç boşamanın üç boşama olarak gerçekleşeceği görüşünde olanların ileri sürdükleri diğer hadîsler bu hadîse göre zayıf hadîslerdir.

⁵²⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 5/205.

⁵²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 1/273.

⁵²² Talâk, 65/1.

⁵²³ İbnü'l-Arabî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (Beyrut: Daru'l Kütüb'il-İlmiyye, 2003), 4/278.

⁵²⁴ İbn Kesir, *Tefsîrul-Kur'ân'il-Azîm*, 8/167.

Üç boşama konusu icma açısından değerlendirildiğinde birçok tefsîrde iddia edildiğinin aksine bu hususta icma bulunmadığı görülmektedir. Hz. Peygamber, (s.a.v.) Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk dönemlerinde üç boşamanın tek boşama sayıldığı hususunda icma bulunmakta idi. Fakat Hz. Ömer'in üç boşama yapanın bu boşamalarının üçünü de geçerli sayan uygulamasından sonraki dönemlerde alimler arasında görüş ayrılıkları başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir.⁵²⁵

İzahlardan anlaşıldığı üzere bu konu, üzerinde görüş ayrılığı bulunan icthadi bir meseledir. Dolayısıyla "Bir sözle üç defa boşanmakla, bir boşanma gerçekleşir." diyenlerin görüşü de bir sözle üç defa boşandığında veya "sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun" demek ile üç boşamanın gerçekleşeceğini savunanların da görüşü kabul edilebilir. "Bir sözle veya bir mecliste tekrar edilen sözlerle üç defa boşanmakla, bir boşama gerçekleşir. Kocanın onunla zifafa girmiş ya da girmemiş olması arasında bir fark yoktur." diyenlerin görüşlerini de kabul etmek caizdir. Çünkü bu sahabe ve tâbiundan bir kısmının görüşüdür. Fakat "üç sayısına bitişik olan boşama sözü ile veya boşama sözünü tekrar ederek yapılan boşamalardan hiçbirisi gerçekleşmez." diyenlerin görüşü kabul edilemez. Çünkü bu görüşü destekleyen hiçbir delil bulunmamaktadır ve bu görüş alimler arasında yadırganan bir görüş olmuştur.⁵²⁶

1. 5. 6. Lafızları Bakımından Talâk Çeşitleri

1. 5. 6. 1. Sarih talâk

Niyeti açıkça ortaya koyan örfte de boşanma için kullanılan lafızlarla yapılan boşamadır. Örneğin "Seni boşadım, sen boşsun, seni boşamak üzerime borç olsun" ifadelerinin yanında "Sen bana haramsın, seni kendime haram ettim" gibi sözler de sarih ifadeler sayılır. Bu sözler her ne kadar kinaye içerse de halk arasında talâk amaçlı kullanıldıkları için Hanefî mezhebine göre sarih sayılırlar.⁵²⁷ Şâfiî ve Zâhirî mezheplerinin görüşlerine göre boşama lafızları üçtür. Bunlar, talâk (boşama)⁵²⁸, firak (ayrılma)⁵²⁹, serâh (salıverme)⁵³⁰ çünkü bu lafızlar Kur'ân'da zikredilmiştir.⁵³¹

⁵²⁵ Zeydân, *el- Mufasssal*, çev. Erdiñ Ahatlı vd., 10/78.

⁵²⁶ Zeydân, *el- Mufasssal*, çev. Erdiñ Ahatlı vd., 10/83-84.

⁵²⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/133; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/300.

⁵²⁸ Bakara, 2/229.

⁵²⁹ Nisa, 4/130.

⁵³⁰ Ahzâb, 33/28.

Fakat fırah ve serah kelimeleri Kur'ân-ı Kerîm'de her zaman boşama anlamında kullanılmadığından alimlerin çoğu bu lafızları kinaye olarak kabul eder.⁵³² Bu durumda olan kimselerin niyetine bakılır niyet boşama ise boşama vâki olur. Maliki mezhebinin alimleri kesin olarak sarîh sayılan talâk lafzıyla yapılan boşamada kişinin niyetine bakılmaksızın boşamanın gerçekleşeceğine hükmetmişlerdir.

1. 5. 6. 2. Kinayeli talâk

Başka bir anlama gelmesi de mümkün olan, halkın boşama ifadesi olarak kullanımının yaygın olmadığı bir ifade ile verilen talâktır.⁵³³ Kocanın karısına "babanın evine git, çık bu evden, benden uzak ol, iddetini say (hamile olup olmadığından emin ol anlamında), kendi hayatına bak" gibi esasen boşama için kullanılmayan sözlerle yaptığı talâk, kinayeli talâktır. Bu sözlerden boşama anlamı çıkarılması ancak karine ile yahut boşamadan bahsederken yahutta sinirli iken söylenmesi ile mümkün olur. Kinaye lafızları da açık kinaye ve muhtemel kinaye olmak üzere ikiye ayrılır.⁵³⁴ İmam Malik'e göre açık kinayeler de sarîh deyimler gibidir. Kişi açık kinaye sayılan "senden ayrıldım" yahut "seni salıverdim" ifadelerini kullanacak olursa bunun geçerli bir boşama olduğu rivâyet edilmiştir. Bunun gibi açık kinayelerde koca "ben boşamayı kastetmedim" dese de sözü kabul edilmez. Ebu Hanife de aynı görüştedir. Hanefî, Şâfiî ve Malikilere göre koca açık kinaye ifadeleri ile boşadığında kaç boşamaya niyet ettiyse o kadar sayıda boşama gerçekleşmiş olur. Şâyet üçten aşağı niyet ettiyse ric'i boşama olur.⁵³⁵

Ebu Hanife'nin ichtihadına göre kişi, "ipin omuzundadır, iddetin süresini bekle, temizlen, benim yanımda örtün" gibi muhtemel kinaye lafızlarını karısıyla boşama hususunda tartışırken boşama niyetiyle kullanıyorsa boşamaya hükmedilir.⁵³⁶ Hanbelilerden İbn Kudâme'nin görüşüne göre ise sinir halinde muhtemel kinaye lafızlarından sayılan "git, defol, uzaklaş" kelimeleriyle niyet edilmediyse boşama

⁵³¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/385; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/91; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/133; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/300.

⁵³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/385; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/301.

⁵³³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/301.

⁵³⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/133.

⁵³⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/135; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/302; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/ 97.

⁵³⁶ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdiç Ahatlı vd., 9/451; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/405.

gerçekleşmez.⁵³⁷ İmam Malik'in görüşüne göre muhtemel kinayelerde kişinin niyetine başvurulur. Fakat cumhurun görüşüne göre muhtemel kinayelerde boşama kastedilse bile boşama vâki olmaz.⁵³⁸

1. 5. 7. Derhal veya Şarta Bağlı Olup Olmaması Bakımından Talâk Çeşitleri

1. 5. 7. 1. Talâk-ı müneccez (derhal boşama)

Bir kimsenin karısına "seni boşadım" veya "sen boşsun" demek sûretiyle bir şarta bağlamadan geçmiş veya gelecek zamânâ izafe etmeden yaptığı boşamadır. Bu söz söylendiği an boşama gerçekleşir. Bunun hükmü kocanın boşama ehliyetine sahip olması, kadının da bu boşamaya mahal olması durumunda boşama sözcüğünün ağızdan çıkmasıyla boşanmanın gerçekleşmesi ve hukuki sonuçlarının terettüp etmesidir.⁵³⁹

1. 5. 7. 2. Talâk-ı muzaâf

Gerçekleşmesi gelecekteki bir zamâna izafe ederek yapılan boşamadır. Bu boşamada kişi karısına "yarın boşsun" veya "falan ayın başında boşsun" gibi ifadeler kullanarak gelecekteki bir zamanda boşamayı kasteder.⁵⁴⁰ Bu durumda boşamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda fakihler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Hanefîlere göre kişi karısına "yarın boşsun" dese ertesi gün fecrin doğmasıyla karısı ondan boş olur. Şâfiîlere göre kişi karısına "falanca ayda boşsun" dese ayın başını ya da sonunu kast etmiş olması fark etmez ayın girmesiyle karısı ondan boş olur. Hanbelîlere göre bir kişi boşanmayı hangi zamâna izafe etmişse o zamanın baş kısmında boşama gerçekleşir. Zeydiler de Hanbelîlerle aynı görüştedir. Malikîlere göre gelecek zamâna izafe edilen boşamalar hemen gerçekleşir. Vaktin gelmesi beklenmez. Zâhirîlerin görüşü ise zamâna izafe edilerek yapılan boşamalar ne o anda ne de izafe edilen zaman gelince gerçekleşmez.⁵⁴¹

⁵³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/116.

⁵³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/392; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/97; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/136.

⁵³⁹ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 9/459; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/347.

⁵⁴⁰ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 9/465; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/347.

⁵⁴¹ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 9/465-470.

1. 5. 7. 3. Talâk-ı muallak

Kişinin karısını gelecekte olması muhtemel olan bir şarta bağlayarak yaptığı boşamadır. Örneğin "evden benden izinsiz çıkarsan boşsun" veya "memleketine gidersen boşsun" gibi lafızları kullanarak yapılan boşamadır. Alimler şarta bağlı boşamada şart koşulan şeyin gerçekleşmesiyle boşamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerse de Zâhirîler ve Caferiler dışındakilerin ağırlıklı görüşü bununla boşamanın gerçekleşeceğini⁵⁴².

2. İDDET HÜKÜMLERİ 4-5. ÂYETLER

Sûrenin 4. âyetinde Yüce Allah, iddet hükümlerini ele almıştır. Yaşlılığı yahut hastalığı sebebiyle hayızdan kesilen kadınların, yaş küçüklüğü sebebiyle hiç hayız olmamış küçüklerin ve hamile kadınların beklemesi gereken iddeti yönlendirme ve yol gösterme ile en güzel bir biçimde açıklamıştır. 5. âyette ise bu hükümlere riâyet edenlere vereceği eşsiz mükafatı ifade etmiştir.

2. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri

2. 1. 1. Metni

وَالَّذِي يَبُوءُ مِنَ الْمَحِيضِ مَنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَالَّتِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا ﴿٥﴾

2. 1. 2. Meali

4. Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.

5. İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Evet, kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karşılık verir.

2. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları

⁵⁴² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/427; Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 9/471.

Hayız: Arapça da **hayz** kelimesinin aslı akmak demektir. İçine suyun akması sebebiyle huvuza da havz (حَوْض) denmiştir.⁵⁴³ Hayız, ergenlik çağına girmiş sağlıklı kadının rahminden belli dönemlerde akan kana denir.⁵⁴⁴ Buna ay hali de denmiştir. Hayız kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir, "*Sana kadınların âdet dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir.*"⁵⁴⁵

İrtebtüm: (ارْتَبْتُ) kelimesi ribe (ريب) kelimesinden türemiştir. Bu kelime bir şey için zanda bulunduktan sonra bunun açığa çıkması anlamına gelmektedir. Yüce Allah "*İşte kitâb; onda asla şüphe yoktur.*"⁵⁴⁶ buyurmuştur. İnirtebtüm (إِنْ ارْتَبْتُ) "Şüphe ederseniz" demektir. "Kesin olarak bilerseniz" anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Bu durumda "zan" kelimesinde olduğu gibi bu kelime hem şüphe hem de kesin bilinen anlamına gelmektedir.⁵⁴⁷

İttika: Takva (تقوى) kelimesi, insanın canını korkulan şeylerden korumasıdır. Takva bundan başka korku anlamına da gelmektedir.⁵⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de "*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek.*"⁵⁴⁹ âyetinde Allah'dan korkan kimselerin ahiretteki durumu tasvir edilmiştir. Başka bir âyette aynı anlamda "*Bir günden sakının ki, onda Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese hak ettiği tam olarak verilecek ve onlara haksızlık edilmeyecektir.*"⁵⁵⁰ buyrulmuştur. Takvanın anlamlarından biri de az söz söylemektir.⁵⁵¹

Salih ameli ve takvasıyla yüce Allah'ın azabından kendisini koruyan kimseye muttaki denir.⁵⁵² Bu anlamıyla birçok âyette geçmektedir. "*Sana bu ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan, (bil ki) Allah tarafından senin ne bir dostun*

⁵⁴³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/82; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 5/148.

⁵⁴⁴ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/1178; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 7/142; İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-y-d", 318; Yunus Vehbî Yavuz, "Hayız", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV yayınları, 1998), 17/51-53.

⁵⁴⁵ Bakara, 2/222.

⁵⁴⁶ Bakara, 2/2.

⁵⁴⁷ İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/408; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 1/442; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 17/ 436; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/539.

⁵⁴⁸ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/5822.

⁵⁴⁹ Zümer, 39/73.

⁵⁵⁰ Bakara, 2/281.

⁵⁵¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "V-k-y", 1176-1177.

⁵⁵² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 15/401; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/40.

ne de bir koruyucun olur."⁵⁵³ Hadîs-i şerifte bildirildiğine göre "Takva sahibi gizlenmiştir 'fazla konuşmaz' muttaki de Mü'min ve itaatkarın en üstündedir."

2. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar

1. " وَالَّذِينَ لَمْ يَجِزْنَ " Adet görmeyenler" âyetinde hazif⁵⁵⁴ yolu ile îcâz⁵⁵⁵ yapılmıştır. Burada haber hazfedilmiştir. Yani "onların iddeti üç aydır" anlamına gelir.

2. 4. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlleri

Âyetlerin sebeb-i nüzûlü olarak birkaç rivâyet bulunmaktadır.

a. Rivâyete göre Bakara Sûresi'nde boşanan kadın ve kocası vefat eden kadınların beklemesi gereken iddet ile ilgili hüküm nâzil olunca Ubeyy b. Kâb: "Ey Allah'ın Rasûlü bazı kadınlar hakkında hiçbir şey söz konusu edilmemiş dedi. Bunlar küçük yaştakiler ve hamile olan kadınlardır." Bunun üzerine: "Kadınlarınız arasından ay halinden kesilmiş olanlar ..." âyeti nazil oldu.⁵⁵⁶

b. Yine başka bir rivâyette Muaz b. Cebel, "Ya Rasûlallah! Hayız görenlerin iddetini bildik, peki ya hayız görmeyenlerin iddeti nedir? Ve (hiç hayız görmemiş) küçük yaştakiler ile hamile olanların iddeti nedir? diye suâl etmesi üzerine bu âyet nâzil olmuştur." diyenler de vardır.⁵⁵⁷

2. 5. Âyetlerin Tefsîri

2. 5. 1. İddet kavramının Lügat ve Istılah Mânâsı

İddet (عدة) kelimesi, saymak mânâsına gelen "add" kelimesinden "fi'le" vezninde olup, ma'dut (sayılan) anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de "**Sayıli birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak' dediler.**"⁵⁵⁸ şeklinde geçmektedir. Kadının iddet beklemesi de sayılı günler olduğundan iddet olarak adlandırılmıştır.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Ra'd, 13/37.

⁵⁵⁴ Lügatta "atmak, düşürmek, çıkarmak, bir şeyi kesip atmak" mânâlarına gelen hazif kelimesi, bedî' ilminde belli harflere yer vermeden söz söyleme sanatıdır. İsmâil Durmuş, "Hazif ", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV yayınları, 1998), 17/124.

⁵⁵⁵ Lügatta "sözü kısaltmak" mânâsına gelen îcâz, terim olarak meânî ilminde "bir maksat ve fikrin en az sözle açıklanması" anlamına gelir. Îcâzlı söze vecîz denir. M. A. Yekta Saraç, "Îcâz", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 21/392-393.

⁵⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/162; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/71.

⁵⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/163; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 14/5971.

⁵⁵⁸ Bakara, 2/80.

⁵⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 2/281; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/488.

İddet kelimesinin fıkıh ıstılahındaki tanımı ise kadının hamile olup olmadığının anlaşılması için yahut taabbüd veya kocasının ölümünden dolayı duyduğu üzüntü ve kederi sebebiyle beklediği süre demektir.⁵⁶⁰ Daha açık ifadesiyle iddet, ayrıldıktan sonra şâriin belirlediği ve kadının süre tamamlanıncaya kadar evlenmeksizin beklemekle görevli olduğu süredir. İsfahânî, iddeti, "Sona ermesiyle kadının yeniden evlenebileceği **belli sayıdaki günlerdir.**" şeklinde tanımlamıştır.⁵⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de "Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur."⁵⁶² buyurulmaktadır.

2. 5. 2. İddetin Hükmü

Kocasından ayrılmış yahut kocası vefat etmiş kadınların iddet beklemesi kitaba, sünnete ve ümmetin icmâna göre farz kılınmıştır.⁵⁶³ Kur'ân-ı Kerîm'de "Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler."⁵⁶⁴ buyrulmaktadır. Boşanan kadınlar anlamına gelen "mutallakat" kelimesi bütün boşanmış kadınları kapsayan bir lafızdır. Ancak bununla kastedilen mânâ özellikle kendisiyle cinsi münâsebette bulunulmuş kadınlardır. Çünkü "Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur."⁵⁶⁵ âyeti kendileriyle cinsi birleşmede bulunulmamış kadınların iddet bekleme yükümlülüğünün bulunmadığını açıklamaktadır. "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer."⁵⁶⁶ âyeti ise âdetten kesilmiş kadınların, henüz âdet olmaya başlamamış kadınların ve hamile kadınların hükmünü açıklamaktadır.

Ümmü Seleme'nin (r.a.) bildirdiğine göre: "Beni Eslem'den Sübey'a adında bir kadın hamile iken kocası ölmüştü. Beni Abdi'd-dar'dan Ebu's-Senabil İbn Ba'kik, kadınla evlenmek istedi. Kadın onunla evlenmekten imtina etti. Adam: "Vallahi, iki

⁵⁶⁰ Şirbini, *Muğni'l Muhtâc*, I/280; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/488-489.

⁵⁶¹ İsfahânî, *el- Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "A-d-d", 679.

⁵⁶² Ahzâb, 33/49.

⁵⁶³ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/394; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/121; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/96; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/491-492.

⁵⁶⁴ Bakara, 2/228.

⁵⁶⁵ Ahzâb, 33/49.

⁵⁶⁶ Talâk, 65/4.

müddetin sonuncusuna kadar iddet beklemedikçe evlenmen caiz değil!" dedi. Kadın yirmi gün kadar bekledi, derken nifas oldu. Sonra da Resûlullah'a (s.a.v) gelerek durumu arzetti. Aleyhissalatu vesselam: "Evlen!" buyurdu."⁵⁶⁷ Bu hadîs-i şerif, gebe kadınların iddetlerinin doğum yapmakla son bulduğunun sünnetten delilidir.

2. 5. 2. 1. İddetin meşru kılınmasının hikmeti

İddet beklemek birkaç sebepten dolayı gerekli görülmüştür.

1. İddet beklemenin en önemli hikmeti, kadının hamile olup olmadığını anlaşılmasıdır. Eğer kadın hamile ise kocanın çocuğu kendi nesebinden sayması değilse mevcut durumunu muhafaza etmesi için iddet beklemesi gerekmektedir.⁵⁶⁸

2. Sünni boşamada koca üç boşamayı birden yapmaz. Boşama yapıldıktan sonra kadın iddetini saymaya başlar. İddet süresi devam ederken kocanın öfkesi dinebîlir. Yahut başka bir sebepten boşadığına pişmanlık duyabilir. Bu sebepten iddet süresi içerisinde durup iyice düşünme, selim akılla karar verme imkanı doğar. Bundan sonra dilerse ayrılır dilerse de nikahında tutmaya devam eder.⁵⁶⁹

3. İddetin sayılması, kadının iddet süresi devam ederken kocası tarafından nafakasının temin edilmesi, ikamet ettiği evden çıkarılmaması vb. haklarının korunmasında gereklidir.⁵⁷⁰

4. Kocası vefat eden kadının iddet beklemesinin bir hikmeti daha bulunmaktadır. Kadın kocasının vefatı dolayısıyla ona vefasının bir göstergesi olarak iddet süresince üzüntüsünü gösterme imkanı bulur. Zira koca, kadın için, iffetinin korunması, nafakasının temin edilmesi vb. hususları temin eden kişidir. Onun vefatı kadını yaralar. Fıkıh literatüründe bu durumdaki kadının kocasının yasını tutması çevresinin yadırgayacağı bir biçimde memnun ve mutlu görünmekten kaçınması ihdâd olarak adlandırılmıştır. Hanefî fıkıhçı Kâsânî, bu hususta şöyle demiştir: *"Bu nimeti yitirmesi sebebiyle duyduğu üzüntüsünü göstermek ve kederini bildirmek için kadının iddet beklemesi farz oldu."*⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Buhari, "Tefsîr", 4909; "Müslim, Talâk", 1485

⁵⁶⁸ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/394; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/491.

⁵⁶⁹ Zeydân, *el- Mufasssal*, çev. Erdiç Ahatlı vd., 11/357.

⁵⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/118; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/491.

⁵⁷¹ Kâsânî, *Bedai*, 3/192.

2. 5. 3. İddeti Gerektiren Sebepler

İddet genel olarak sahih bir nikahla bir araya gelmiş eşlerin boşanması sebebiyle farz olur. Bunların dışında iddeti gerektiren sebepler şunlardır:

1. İster sahih olsun ister fasit olsun gerçekleşen evlilik dolayısıyla cinsel birleşme yaşanır ve çiftler ayrılırsa kadının iddet beklemesi gerekmektedir. Bu ayrılığın fesih yahut talâk ile gerçekleşmesi arasında fark yoktur. Ayrılığın koca hayattayken veya kocanın vefatı dolayısı ile gerçekleşmesi de fark etmemektedir. Sahih evlilikte Şâfiilerin dışında kalan çoğunluğa göre iddet beklemenin farz olması için sahih halvet yeterlidir. Şâfiiler ise gerçek bir ilişkinin yaşanmadığı halvette iddetin vacip olmadığı görüşündedir. Bunun delili, *"Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur."*⁵⁷² âyetidir. Fasit evlilikte ise cumhura göre sadece halvet dolayısıyla iddet beklemek farz değildir.

2. Şüphe ile kurulan ilişkiden dolayı ayrılma hükmünün verilmesi ile de iddet vaciptir. Şüpheli ilişki kurulmuş kadının durumu da fasit evlilikle ilişki kurulmuş kadının durumu gibidir. Kadının hamile olma ihtimali bulunduğundan nesebin kime ait olduğunun belli olması için bu kadınların iddet beklemesi gerekmektedir.

3. Sahih bir evlilikte kocanın vefat etmesi dolayısıyla hür kadının, cariyenin, küçüğün, büyüğün, hayız yaşına gelmemiş olanın, hayız olanın, hayızdan kesilmiş olanın, kendisi ile cinsel ilişki kurulmuş yahut kurulmamış olanın, ehli kitabın (Yahudi ve Hristiyan) bütün kadınların iddet beklemesi gerekmektedir. Çünkü *"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin."*⁵⁷³ âyeti ayırım yapmaksızın bütün kadınları kastetmektedir. Bu kadınlardan hür olanlar dört ay on gün ölüm iddeti beklemesi gerekirken cariyelerin iddetinin bunun yarısı olduğu hususunda icma bulunmaktadır.⁵⁷⁴

⁵⁷² Ahzâb, 33/49.

⁵⁷³ Talâk, 65/1

⁵⁷⁴ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/373; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/115; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/47-48; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/501.

2. 5. 4. Süresi Bakımından İddet Çeşitleri

2. 5. 4. 1. Ay halleri ile iddet bekleyen kadınlar

Kur'ân-ı Kerîm'de *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kuru (hayız veya temizlik süresi) beklerler."*⁵⁷⁵ buyrulmaktadır. Burada bahsedilen boşanmış kadınlar, kendileriyle cinsel ilişki kurulmuş, ay hali görme çağında olup hamile olmayan kadınlardır. Rivâyete göre Hıbban b. Munkız süt emzirmekte olan karısını boşadı. Aradan bir yıl geçtikten sonra Hıbban öldü. Kadın süt emzirmesi dolayısıyla bir yıl boyunca hiç hayız görmedi. Hıbban'ın vefatından sonra kadın kocasının mirasından pay almak isteyince Hıbban'ın diğer karısıyla aralarında anlaşmazlık çıktı. Davanın halledilmesi için Hz. Osman'a müracaat edildiğinde Hz. Osman, Hz. Ali ve Zeyd b. Sabit (r.a.) ile görüştü ve bu kadının mala mirasçı olacağına hükmetti. Çünkü bu kadın kocasının yanındayken az veya çok adet gören bir kadındı. Adet gören kadınların iddeti üç hayız veya temizlik dönemi olduğundan bu kadının iddeti tamam olmamıştır. Bu sebeple kocasının mirasında hak sahibidir. Müelliflerimiz Cessâs ve Kurtubî bu hususta hemfikirdir.⁵⁷⁶

Kadın ile cinsi münâsebet kurulmamışsa kadın ay hali gören kadınlardan da olsa iddet beklemesi gerekmez. Bu hususun hükmü, *"Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur."*⁵⁷⁷ âyetiyle bildirilmiştir. Âyette iddet beklemenin en önemli hikmeti olan kadının hamile olup olmadığının anlaşılması durumu, kendileriyle cinsel ilişki kurulmamış kadınlarda söz konusu olmayacağından bu kadınların iddet beklemesi gerekmediği bildirilmiştir. Talâk Sûresi'nde *"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer."*⁵⁷⁸ âyetinin hamile kadınları âdetten kesilmiş olanları ve henüz adet görmeye başlamamış küçük kızları kapsadığı anlaşılmaktadır.

⁵⁷⁵ Bakara, 2/228.

⁵⁷⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/352; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/164.

⁵⁷⁷ Ahzâb, 33/49.

⁵⁷⁸ Talâk, 65/4.

2. 5. 4. 1. 1. Kuru ile kastedilen anlam

Alimler "kur/kar" kelimesinin mânâsıyla ilgili farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Hz. Ömer, Abdullah b. Mesud, (r.a.) İbn Abbas (r.a.), Ebu Musa (r.a.) ve Hanefî mezhebi müctehidlerinin görüşüne göre "kur" hayız/adet hali demektir. Bu hususun hükmü hür kadınlar hakkında farklı cariyeler hakkında farklıdır. İddet beklemekte olan hür kadın üçüncü hayzı sona erip (temizlik dönemine geçiş alameti olarak) gusül etmediği sürece onu boşayan kocası onunla evlilik hayatını devam ettirmede başkalarına göre daha fazla hak sahibidir. Zira kadın üçüncü hayzından temizlenmedikçe iddeti devam eder.⁵⁷⁹

Hanefî mezhebinden olan Cessâs da "kur" kelimesinin hayız anlamına geldiğini savunmakta ve tefsîrinde bunu delillendirmektedir. Cessâs'a göre "kur" kelimesinin temizlik mânâsında kullanılması mecaz ve istiare nevindendir. Cessâs'ın bildirdiğine göre *"Hakiki isimler hiçbir zaman müsemmalarından yani ismi oldukları şeylerden ayrılmazlar fakat mecazi isimler müsemmalarından bazen ayrılabilir bazen de müsemmaları ile birlikte olabilirler."*⁵⁸⁰ Bu ilkeye göre "kur" kelimesinin hayız halinden hiçbir zaman ayrılmadığı görülmektedir. Fakat temizlik döneminden bazen ayrılmaktadır çünkü temizlik ay halinden kesilmiş (menopoz) kadınlarda ve ay hali görmeye başlamamış kızlarda görülmektedir. Bilindiği üzere bu kadınlarda kur diye bir şey yoktur bundan da anlaşılan "kur" kelimesi iki hayız arasındaki temizlik dönemine mecazen isim olmuştur. Hayıza bitişik olması yani hayızın hemen ardından gelmesi dolayısıyla temizlik dönemine "kur" denmiştir. Doğrusu ise "kur" kelimesinin kadınlardaki hayız döneminin ismi olduğudur.

Cessâs'ın "kur" kelimesinin hayız mânâsına geldiğine delillerinden bir diğeri de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadîs-i şerif: *"Kur'un geldiğinde namaz kılma kur'un geçip gittiğinde temizlen sonra da bir kur'dan diğer kur'a kadar namaz kıl."*⁵⁸¹ Bu hadîs-i şerife göre "kur" kelimesi hayız anlamına gelmektedir ve kur âyetini hayız olarak anlamak daha uygundur.⁵⁸² Başka bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.)

⁵⁷⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/82; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/102; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/120.

⁵⁸⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/57.

⁵⁸¹ Nesai, "Taharet", 211.

⁵⁸² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/58.

şöyle buyurmuştur: *"Cariyenin boşaması iki talâktır kuru da iki hayızdır."*⁵⁸³ Bu hadîs-i şerifte cariyenin iddetinin iki temizlik dönemi değil de iki hayız dönemi olduğu açıktır. Buna göre özgür kadının iddeti de üç hayız olur.

Rahmin temiz olup olmadığının anlaşılması ay hali olan kadınlar için hayız olmasıyla anlaşılırken henüz hayız olmamış kadınlar ile ay halinden kesilmiş kadınların bekleyeceği iddet daha sonra bildirilmiştir. *"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır."*⁵⁸⁴ Bu âyette hayız görmeyenlerin ay hesabıyla iddet beklemesi vacip kılınmış ay, hayızın yerine geçirilmiştir. Bu da aslolanın hayız görmek olduğuna delalet etmektedir.⁵⁸⁵

İddette aslolanın hayız hali olduğuna delalet eden bir diğer husus iddet için beklenmesi gereken kur'un sayı ile sınırlandırılmış olmasıdır. Emredilen kur sayısının tam olarak beklenmesi gerekmektedir. Oysa kur'un temizlik dönemi olduğunu iddia edenlere göre sünnete uygun boşamada yani temizlik döneminde boşama yaptıklarında temizlik döneminin bir kısmı geçmiş olacaktır. Bu kadın iddetini iki temizlik dönemi daha geçirerek tamamlayacaktır yani ikinci ve üçüncü temizlik dönemlerinin tamamını birinci temizlik döneminin bir kısmını beklemiş olacaktır. Dil bilginlerinin bir şeyin bir bölümünü tümü hakkında kullanılan isimle kullanmayı uygun görmelerinden ötürü Kurtubî ve müfessirlerden bir kısmı bunun "kar/kur" hakkında da kullanılmış olabileceğini söylemişlerdir. Buna örnek ise *"Hac bilinen aylardadır."*⁵⁸⁶ âyetidir. Bu âyetten maksat iki ay ve üç ayın bir kısmıdır. İşte üç kur buyruğunda da böyledir, demişlerdir. Cessâs ise bu âyetin kur âyetinden farklı olduğunu söylemiştir. Onun yorumu *"Hac bilinen aylardadır."* âyetinde Cenab-ı hak hac aylarını sayı ile sınırlandırmamış sadece çoğul kalıbıyla zikretmiştir. Fakat kur âyetindeki kurlar sayı ile sınırlandırılmıştır kurlarda sayının üçten az olma ihtimali yoktur yani bir kimse iki adam gördüğünde *"Ben adamlar gördüm"* dese bu doğru olur fakat iki adam gördüğünü söylemek istediğinde *"ben üç adam gördüm"* derse doğru olmaz. *"Hac bilinen aylardadır."* âyeti hac farızası, bilinen aylarda yapılır anlamına gelmektedir. Bu da ayların tamamını kapsamaz bir kısmını kapsar kur

⁵⁸³ Beyhaki, "İddet", 15452.

⁵⁸⁴ Talâk, 65/4.

⁵⁸⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/353; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 18/165.

⁵⁸⁶ Bakara, 2/197.

âyetinde ise kurların üçünün de iddet beklerken tam olarak görülmesi gerektiğini bildirmektedir. Sünnete uygun boşama yapacak bir kimsenin tam üç temizlik dönemi geçirmesi imkansız olduğuna göre kur kelimesinin hayız anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Çünkü iddetini hayız dönemine göre bekleyen kadın tam üç hayız dönemi beklemiş olacaktır.⁵⁸⁷

Kur kelimesinin temizlik mânâsına geldiğini söyleyenler Hz. Ayşe, İbn Ömer, Zeyd b. Sabit, Şâfii ve Malikilerdir.⁵⁸⁸ Bu görüşü savunanlar görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir. Talâk Sûresi birinci âyette "*Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin.*"⁵⁸⁹ buyrulmaktadır. Burada boşanan kadının iddet beklemesi gereken vakit kastedilmektedir. Kurtubî'ye göre bu vakit boşamanın yapılacağı temizlik vaktidir. Bununla ilişkili olarak, İbn Ömer karısını hayızlı iken boşadığında Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Ona emret, karısına geri dönsün sonra da temizleninceye ve tekrar ay hali oluncaya sonra tekrar temizleninceye kadar nikahı altında tutsun, eğer yine onu boşamak isterse ona yaklaşmaksızın temizlik dönemindeyken onu boşasın. İşte Allah'ın hanımların süresi içerisinde boşamalarını emretmiş olduğu iddet budur.*"⁵⁹⁰ buyurmuştur. Bu hadîs-i şerif "kur" kelimesinden maksadın temizlik dönemi olduğunu savunanların delilidir. Hayızlı iken hanımını boşayan kişinin bu ay halini iddetten sayamayacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Temizlik halinde boşama yapanın ise bu temizliği iddetten sayılır. Bu durumda kur kelimesinin temizlik anlamına geldiğini kabul etmek daha uygun görülmüştür.⁵⁹¹ Cessâs ise bunu reddetmiş ve bu hadîs-i şerifle geçmişteki yahut gelecekteki hayızın kastedilmiş olabileceğini söylemiştir.⁵⁹²

"Kur" kelimesinin temizlik dönemi anlamına geldiğini savunanların söylediğine göre, onların danıştıkları bütün alimler Hz. Aişe'nin "*karlar temizlik demektir*" görüşünü kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Bu görüşe göre bir kimse karısını kendisiyle cinsel ilişki kurmadığı bir temizlik döneminde boşasa o temizlik

⁵⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/318; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/102.

⁵⁸⁸ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/372; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/113.

⁵⁸⁹ Talâk, 65/1.

⁵⁹⁰ Buhari "Talâk", 5251

⁵⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/105; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/115, 116.

⁵⁹² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/76.

müddetinden geriye az bir zaman kalmış olsa dahi bu iddetten sayılır.⁵⁹³ Malikilerin çoğunluğunun, Şâfiilerin ve Medine fukahasının görüşüne göre iddet bekleyen kadın üçüncü hayzının ilk belirtisini gördüğü zaman iddet tamam olmuştur ve eski kocasının nikahından çıkmış olur. Bu Hz. Aişe, Hz. Ömer ve Zeyd b. Sabit'in de görüşüdür.⁵⁹⁴

Ahmed b. Hanbel'den "kur" kelimesinin mânâsı hakkında iki görüş gelmiştir. Birincisi "kur" kelimesinin temizlik anlamına geldiğidir. Fakat Ahmed b. Hanbel bu görüşünden vazgeçerek "kur" kelimesini hayız olarak mânâlandırmanın daha doğru olduğunu belirtmiştir. Kadı İyad da Ahmed b. Hanbel'in sahih olan görüşünün kur kelimesine hayız mânâsı verdiği görüşü olduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁵

Bazı kimseler "kur" kelimesinin toplamak anlamına geldiğini söylemişlerdir. "Kur'ân" kelimesi de mânâların toplanması demek olduğundan bu adı almıştır. Harflerin bir araya toplanması dolayısıyla bu ismi almıştır diyenler de olmuştur. Ay hali durumunda kanın rahimde toplandığı temizlik döneminde de vücutta bulunduğu için bu kelimenin kullanılmış olabileceği yorumları da bulunmaktadır. Kurtubî tefsîrinde de Cessâs tefsîrinde de toplamak mânâsı, dayandığı bir delil bulunmadığı için reddedilen bir yorumdur.⁵⁹⁶ Bundan başka "kur" kelimesinin ya temizlikten hayız haline ya da hayız halinden temizlik haline geçiş anlamına geldiği söylenmiştir. Kurtubî tefsîrinde geçiş mânâsı kabul edilen bir yorumdur fakat bu geçiş ay halinden temizlik dönemine geçiştir. Ancak bu kabul edilebilir. Temizlikten ay haline geçiş mânâsı kabul edilmemektedir. Çünkü kadın temizlik döneminden hayız haline geçtiğinde hamile olmadığı anlaşılmaktadır fakat hayız halinden temizlik dönemine geçen kadın hamile kalmış olabilir denilmiştir.⁵⁹⁷

Cessâs ise "kur" kelimesine geçiş mânâsı verilmesini reddetmiş ve bu görüşünü deliller sunarak desteklemiştir.

1. Delil: Selef uleması "kur" kelimesinin hayız anlamına veya temizlik dönemi anlamına geldiği şeklinde görüş belirtmişlerdir. Onlardan hiçbirisi bunun temizlik halinden hayız haline yahut hayız halinden temizlik dönemine intikal olduğunu söylememiştir. Bu sebeple bu dikkate alınacak bir yorum değildir.

⁵⁹³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/116.

⁵⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/113.

⁵⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/100-101; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/372.

⁵⁹⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/58; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/113.

⁵⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/114.

2. Delil: Lügat alimleri "kur" kelimesinin mânâsı hakkında birçok yorumda bulunmuşlardır. Fakat dilciler arasında da geçiş mânâsına geldiğini ihtimalen de olsa bildiren olmamıştır.
3. Delil: Bir kelimenin bir mânâyâ geldiğini iddia eden kimse bu iddiasına lügattan bir misal vermeli yahut lügat alimlerinden bir rivâyet bildirmelidir. Bu iddia sahipleri bir delil yahut bir misal sunmamışlardır. Bu sebeple Cessâs "kur" kelimesine geçiş mânâsı vermeyi kesin olarak reddetmiştir.⁵⁹⁸

Bazı kimseler "kur" kelimesinin vakit anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu görüş kabul edilen bir görüştür. Çünkü "kur" kelimesinin vakit anlamında kullanılması hem hayız hem de temizlik dönemlerini kapsar. Bu iki halin de muayyen bir zamanı vardır. Kadın ancak belirlenen bu vakit süresince iddet beklediği zaman sorumluluktan kurtulmuş olur. Ancak bu vaktin temizlik olarak mı hayız olarak mı beklenmesi gerektiği ihtilaflıdır.⁵⁹⁹

Diğer bazı kimseler "kur" kelimesinin hem hayız hem de temizlik mânâsına geldiğini söylemişlerdir. Onlar bu görüşlerine ilk dönem müfessirlerinin Arap dilinin inceliklerine vakıf olan lügat alimleri olmalarından dolayı onların bir kısmının buna hayız diğer bir kısmının ise temizlik anlamı vermesi "kur" kelimesinin her iki mânâyı kapsayan müşterek lafızlardan olduğu anlamına gelmektedir, şeklinde fikir beyan etmişlerdir.⁶⁰⁰

Klasik tefsîrlerde cariyenin iddeti de açıklandığından biz de burada kısaca izah edeceğiz. Alimlerin çoğuna göre cariyenin iddeti iki ay halidir.⁶⁰¹ Bu görüş Hz. Ömer, Hz. Ali, Said b. Müseyyeb, Atâ b. Ebî Rebah, Kâsım, Salim, Zeyd b. Eslem, Zührî, Katâde, Mâlik, Sevri, Şâfiî, İshak, Ebu Sevr, Ahmed b. Hanbel ve Hanefîlerin görüşüdür.⁶⁰² Bunun delili Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Cariyenin talâkı ikidir, iddeti*

⁵⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/59.

⁵⁹⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/59; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/115; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 5/190.

⁶⁰⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/58; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/100; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 5/190.

⁶⁰¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/64; İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/71; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/117; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/62.

⁶⁰² Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 11/388.

de iki hayızdır."⁶⁰³ hadîsidir. Bazı alimler "kur" kelimesinin temizlik mânâsına geldiğini kabul ettikleri için cariyenin iddetinin de iki temizlik dönemi olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰⁴ Çoğunluktan farklı olarak Zâhirîler, cariyenin iddetinin de hür kadınlarla aynı olduğunu söylemişlerdir. *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kuru (hayız veya temizlik süresi) beklerler."*⁶⁰⁵ âyetinin hür ve cariye ayrımı yapmayı geneli kapsadığını belirtmişlerdir. İbn Hazm, alimlerin görüşlerini dayandırdıkları cariyenin iddetinin iki olduğu hadîs-i şerifinin de sahih bir hadîs olmadığını ve bunun Kur'ân'a ve sünnete aykırı bir uygulama olduğunu söylemiştir.⁶⁰⁶ Hayızdan kesilmiş yahut henüz hayız görmeye başlamamış cariyenin iddeti hususunda Ahmed b. Hanbel ve Şâfiilerden iki görüş gelmiştir. Birinci görüş bu durumdaki cariyenin iki ay, ikinci görüş ise bir buçuk ay iddet beklemesi gerektiği yönündedir. Malikiler ve Medine fukahasının çoğunluğuna göre cariyenin de hür kadınlar gibi üç ay iddet beklemesi gerekmektedir.⁶⁰⁷

2. 5. 4. 2. Aylar ile iddet bekleyen kadınlar

Aylar ile iddet bekleme iki çeşittir, bunlardan birincisi çeşitli nedenlerle hayız görmeyen kadınların hayıza bedel olarak aylar ile iddet beklemesi, ikincisi ise bizatihi kural olarak farz kılınan aylar ile iddet beklemedir.

2. 5. 4. 2. 1. Hayıza bedel olarak aylar ile iddet bekleme

*"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır."*⁶⁰⁸ Bu âyet-i kerîme "adetten kesilmiş olanlar" buyruğu açık olarak hayız kanı görmeyen kadının bekleyeceği iddeti bildirmiştir. Bu iddetin vacip olmasının iki şartı bulunmaktadır. Birincisi hayız olmamak, ikincisi ise Şâfiilere göre karı koca arasında cinsel ilişkinin gerçekleşmesidir. Şâfiilerin dışındakilere göre ise sahih halvette bulunmak iddet beklemek için yeterli bir sebeptir. "Tereddüt ederseniz" buyruğu ile kastedilen

⁶⁰³ Beyhaki, "İddet", 15452.

⁶⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/105.

⁶⁰⁵ Bakara, 2/228.

⁶⁰⁶ Ahmed bin Said İbn Hazm, *el-Muhalla bi'l Asar*, (Beyrut: Daru'l Fikr, ts.), 10/306-309.

⁶⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/106; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/118.

⁶⁰⁸ Talâk, 65/4.

kadınların, hangi kadınlar olduğu hususunda birçok yorum bulunmaktadır. Tereddüt edilen bu kadınların; yaşlıtlarına göre ay hali görmesi erken kesilmiş olanlar, gördüğü kan ay hali kanı mıdır yoksa hastalık kanı mıdır bilinemeyen istihazeli kadınlar, boşandıktan sonra bir veya iki adet görüp daha sonra adetten kesilen kadınlar veya boşandıktan sonra bir yıl süreyle hayız görmeyen kadınlar vb. olabileceği bildirilmiştir.⁶⁰⁹ Fıkıh kitaplarına göre hayıza bedel aylar ile iddet beklemesi gereken kadınlar:

2. 5. 4. 2. 1. 1. Yaşlılık (menopoz) sebebiyle hayızdan kesilen kadınlar

Fıkıh literatüründe belli bir yaşa geldikten sonra adetten tamamen kesilme haline iyas denir. Hayızdan tamamen kesilen kadın ise "âyise" olarak adlandırılır. Hanefî mezhebine göre hayızdan kesilme yaşının elli, elli beş veya altmış yaş olabileceğine dair rivâyetler bulunmaktadır.⁶¹⁰ Hanbeliler hayızdan kesilme yaşı olarak Hz. Aişe'den gelen hayızdan kesilme yaşının elli olduğuna dair rivâyeti kabul ederler. Şâfiiler ise bunun altmış iki yaş olduğunu bildirmişlerdir. Şâfiilerden gelen bir diğer rivâyete göre kadının akrabası olan diğer kadınların hayızdan kesilme yaşına bakılır. Çünkü kadın yapısı ve yetişmesi yönünden soyuna benzemektedir. Soyundaki kadınlar hangi yaşlarda hayızdan kesiliyor ise bu kadın için de o yaş esas alınır. Malikilerin görüşü ise hayızdan kesilme yaşının elli ile yetmiş yaş arasında olduğudur. Onlara göre bir kadın elli yaşından sonra adetten kesilirse aylar ile beklemesi gerekmektedir.⁶¹¹

2. 5. 4. 2. 1. 2. Boşandıktan sonra hayızdan kesilen kadınlar

Bir kimse karısını boşar ve kadın normalde hayız gören kadınlardan olduğu halde hayız hali olması kesilir ve buna neyin sebep olduğunu da bilmezse bu kadın bir yıl iddet bekler. Bunun dokuz ayı hamile olup olmadığının anlaşılması içindir. Dokuz ayın sonunda hamile olmadığı anlaşılırsa bundan sonra ay halinden kesilmiş kadınların iddeti olarak üç ay daha iddet bekler. Bu Hanefîlerin ve Malikilerin

⁶⁰⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/352-353; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 18/163.

⁶¹⁰ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/373; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/43.

⁶¹¹ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdiç Ahatlı vd., 11/394-396.

görüştür.⁶¹² Bununla ilgili İbn Müseyyeb, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir. *"Boşandıktan sonra bir veya iki hayız görüp sonra hayızdan kesilen kadın dokuz ay bekletilir. Hamile olduğu anlaşılırsa doğum yaparak iddetini tamamlamış olur. Aksi halde dokuz aydan sonra üç ay daha bekler. Ondan sonra başka bir erkekle evlenmesi helal olur."*⁶¹³

Hanefî müctehidlerinin görüşüne göre adetten temelli kesilecek yaşa gelmeden adeti kesilen kadın iddetini üç adet görmek ile tamamlar. Çünkü bu kadın adet görme çağındadır sadece geçici olarak ay hali durmuştur. Dolayısıyla üç hayız görmedikçe ya da hayızdan kesilme yaşına gelmedikçe iddeti bitmez. Adetten temelli kesilen kadınların yaşına gelir de adeti kesilirse o zaman iddeti üç ay beklemek ile tamamlanmış olur.⁶¹⁴ İmam Şâfiî'nin de görüşü budur. Hanbelilerin görüşüne göre eğer kadının her zaman iki hayzının arası uzuyorsa bu durumda ne kadar uzamış olursa olsun üç hayız görünceye dek iddeti tamamlanmış olmaz.⁶¹⁵ Çünkü bu kadınların iki adet süresi arasında bir yıl olsa bile bu kadınlar üç hayız veya temizlik dönemi iddet bekler. *"Boşanmış kadınlar kendi kendine üç kuru beklerler."*⁶¹⁶ âyeti adet süresi uzun olan kadınlarla kısa olan kadınlar arasında bir ayrım yapmamıştır.

2. 5. 4. 2. 1. 3. Bazı durumlarda müstehaze kadınlar

İstihazeli kadınlar hayız hali bittikten sonra dahi kanı akmaya devam eden kadınlardır. Bu kadınlar hayız kanı ile özür durumundan dolayı devamlı akan kanı birbirinden ayırt edemiyorlarsa bu durumda aylar ile iddet beklemeleri gerekmektedir. Hanefî fıkına ait olan *Reddül-Muhtâr* adlı eserde geçtiğine göre temizlik dönemi uzayan veya özür kanı gören kadına gelince ki bu kadından maksat adetini unutup tereddütte kalan kadındır. Fetva verilen görüşe göre yedi ay bekleyerek iddetini tamamlar. Yani Hanefî mezhebine göre istihazeli kadının iddeti

⁶¹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/109; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/164; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, 2/373.

⁶¹³ Malik b. Enes b. Âmir el-Asbahi ed'dîn, *Muvatta* (Birleşik Arap Emirlikleri: Müessese Ziyad b. Suldan en-Nehyan li'l Âmal el-Hayriyye, 2004), 2/582; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/352.

⁶¹⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/35; Kâsânî, *el-Bedai*, 3/194; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/164.

⁶¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/112.

⁶¹⁶ Bakara, 2/228.

yedi aydır.⁶¹⁷ Maliki mezhebine göre ise kadının kendisinden devamlı gelen kanı ay hali kanı mı yoksa özür sebebiyle gelen kan mı olduğunu ayırıp ayırmaması arasında fark yoktur. Bütün bu hallerde bekleyeceği iddet bir senedir bunun dokuz ayı hamile olup olmadığının anlaşılması üç ayı ise iddet içindir.⁶¹⁸

Şâfiilerin görüşüne göre istihazeli kadınların iddeti üç aydır. Üç ay hem hayız hem de temizlik dönemini içine aldığından istihazeli kadınlar üç ay bekleyerek iddetlerini tamamlamış olurlar.⁶¹⁹ Hanbelilerden istihazeli kadınların iddetine dair iki görüş gelmiştir. Birinci görüş bu kadının iddetinin üç ay olması gerektiğidir. İkinci görüş ise İmam Malik'in de görüşü olan bu kadınların iddetinin bir yıl olması gerektiğidir. Zira bu kadınlar hayız gören kadınlardan oldukları halde hayızları hakkında kesin kanaat sahibi değillerdir. Bu sebeple bu kadınların iddeti sebepsiz yere hayızdan kesilmiş kadınlarda olduğu gibi bir sene sürenin geçmesi ile tamamlanır.⁶²⁰

2. 5. 4. 2. 1. 4. Yaş küçüklüğünden dolayı henüz hayız görmeye başlamamış kadınlar

*"Kadınlarınızdan adet kesilmiş olanlarla adet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz..."*⁶²¹ âyetindeki adet görmeyenler ifadesinden maksat küçük yaşta olduğu için henüz adet görmeye başlamamış olanlardır. Bu durumdakilerin iddetleri üç aydır bunların iddetlerinin ay hesabı ile olması bunlarda hayız bulunmadığı içindir.⁶²² Bu durumdaki kişi iddeti devam ederken hayız görecektse iddeti başa döner ve ay hali gören kadınların iddeti olan üç hayız veya temizlik dönemi iddet bekler.⁶²³

2. 5. 4. 2. 1. 5. Ergenlik yaşına geldiği halde henüz hayız görmemiş kadınlar

Yaşlıtlarının hayız görmeye başladığı 15 yaş gibi bir yaşa ulaşmış olmasına rağmen henüz hayız görmeye başlamamış kadınların iddeti, tıpkı yaş küçüklüğünden

⁶¹⁷ İbn Abidin, *Reddül-Muhtâr* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1992), 3/509.

⁶¹⁸ Derdir, *Şerhü's-Sağîr*, (yy.: Darul Mearif, ts.), 1/498; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/163.

⁶¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/163; Şirbînî, *Muğni'l Muhtâc*, 1/277.

⁶²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/112

⁶²¹ Talâk, 65/4

⁶²² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/353; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/165.

⁶²³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/113; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/165; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/43.

dolayı hayız görmeye başlamamış kişilerin iddeti gibi üç aydır. Bu durumdakiler talâk, tefrik yahut fesihten sonra üç ayda iddetlerini tamamlamış olurlar.⁶²⁴ İmam Malik ise bu hususta şöyle demiştir: *"Kadınların çoğu hamile olduklarında kesinlikleri için iddet süresi beklemekten maksat kadının hamile olup olmadığını anlayacak zamanı kazanmaktır. Halbuki hamilelik süresi olan dokuz ay kadının hamile olup olmadığını anlamak için kafidir. Hatta bu kesin olarak anlaşılır. Bu durumda dokuz ay bekleyen bir kadın bundan sonra üç ay daha bekler ki bu da hayız yaşını aşan kadınların iddet süresidir."*⁶²⁵ İmam Malik'in sözlerinden anlaşıldığı üzere ergenlik yaşına geldiği halde hayız görmemiş kadınlar önce dokuz ay ardından üç ay daha bekleyerek iddetlerini tamamlamış olurlar. Çoğunluğun görüşü ise *"Kadınlarınızdan adet kesilmiş olanlarla adet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır."*⁶²⁶ âyetinin ergenlik yaşına ulaştığı halde hayız olmamış kadınların hükmünü kapsadığı ve bunların iddetinin de üç ay olduğudur. Hanbeliler de bu durumdaki kadının adetinin üç ay olduğunu söylemişlerdir.⁶²⁷

2. 5. 4. 2. 2. Bizatihi kural olarak farz kılınan aylar ile iddet bekleme

2. 5. 5. 2. 2. 1. Ölüm iddeti

Ölüm iddeti bizatihi kural olarak farz kılınmış ve başka bir şeyin bedeli olmayan iddettir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah: *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler."*⁶²⁸ buyurmuştur. Bu âyet kocası vefat etmiş kadınların iddetinin miktarını ve hükmünü izah etmiştir. Ölüm iddeti kadının hamile olup olmadığının anlaşılması ve kocanın vefatı dolayısıyla kederin açığa vurulması için beklenir. Ölüm iddetinin farz olmasının şartı sahih evliliğidir. Kocası vefat eden kadının hür yahut cariye olması, zifafa girilmiş yahut girilmemiş kadınlardan olması, yaşça küçük yahut büyük olması, Müslüman yahut ehl-i kitaptan olması farketmeksizin dört ay on gün iddet beklemesi farz kılınmıştır. Zira *"geride bıraktıkları eşleri"* ifadesi sahih bir nikahla

⁶²⁴ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/373; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/108.

⁶²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/108.

⁶²⁶ Talâk, 65/4.

⁶²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/105.

⁶²⁸ Bakara, 2/234.

evlenilmiş ve hamile olmayan bütün kadınların hükmünü kapsamaktadır.⁶²⁹ Kocası vefat etmiş cariyenin iddeti kocası vefat etmiş hür kadının iddetinin yarısı olan iki ay beş gündür. Bu hususta selef uleması ve büyük İslam beldelerinin fakihleri arasında ihtilaf bulunmamaktadır.⁶³⁰

Kocası vefat etmiş kadınların iddetinin hükmünü açıklayan *"İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler."*⁶³¹ âyeti gereği kadınlar bir yıl iddet beklerler. Bunun yanında kocası ölen kadının iddet süresi içinde nafaka ve barınma masraflarının ölen kocasının malından karşılanması ve bir yıl evden çıkmaması da bu âyetin kapsadığı hükümlerdendir. Bu âyet mushaftaki sıralamada daha sonra, iniş zamanı bakımından daha önce nazil olmuştur. *"İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler."*⁶³² âyeti *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler."*⁶³³ âyeti ile neshedilmiş ve bir yıl olan ölüm iddeti dört ay on güne düşürülmüştür.⁶³⁴ Nafaka masraflarının terikeden karşılanması ise kadına mirastan pay verilmesiyle neshedilmiştir. Kocası ölen kadının bir yıl süre ile evden çıkmaması hükmünün neshedildiği sabit olmadığından iddet süresince evden çıkma yasağı devam etmektedir. Bakara Sûresi 240. âyetin Bakara Sûresi 234. âyetle neshedildiğinin delili rivâyet edilen şu hadîs-i şeriftir. Bir kadın Rasûlullah'ın huzuruna gelerek damadının vefat ettiğini dul kalan kızının ise gözlerine sürme çekmek istediği için kızından şikâyetçi olduğunu söyler. Rasûlullah (s.a.v.) ona şu karşılığı verir: *"Önceleri sizlerden biri bir yıllık iddetini tamamladığında deve kığı atardı. Bu iddet sadece dört ay on gündür."*⁶³⁵ Bu hadîs-i şerif ile anlatılmak istenen şudur. Cahiliyye döneminde kocası vefat eden bir kadın en eski elbiselerini giyerek kötü bir eve yerleşir arada bir yıl süre ile iddet beklerdi. Bu süre zarfında güzel koku sürünmez, tırnak kesmez, yıkanmaz ve hiçbir şeye dokunmazdı. Bu şekilde bir yılını

⁶²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/115; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/47-48; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/501; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/373.

⁶³⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/121; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/116; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/374.

⁶³¹ Bakara, 2/240.

⁶³² Bakara, 2/240.

⁶³³ Bakara, 2/234.

⁶³⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/124; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/174; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/48.

⁶³⁵ Müslim, "Talâk", 1488.

geçirdikten sonra kendisine verilen bir deve tezeğini arkasına doğru atarak iddetini tamamlamış olurdu. Fakat daha sonra nazil olan âyetle kadının bir yıl yerine dört ay on gün iddet beklemesi farz kılındı.⁶³⁶

2. 5. 4. 2. 3. Hamilelik sebebiyle iddet bekleme

İslam ümmetinin icmâına göre hamile kadının iddeti doğum yapması ile sona erer.⁶³⁷ Bunun Kur'ân-ı Kerîm'den delili: *"Hamile olanların iddetleri ise yüklerini bırakmalarıdır."*⁶³⁸ âyetidir. Alimlerin ihtilaf ettikleri husus kocanın vefat etmesi durumunda bunların geride kalan eşlerinin beklemesi gereken iddetin ne kadar olması gerektiğidir. Bu hususta Hz. Ali ve İbn Abbas (r.a) şöyle demişlerdir: *"Kocası vefat eden hamile kadının iddeti çocuğunu doğurması dört ay on günden sonra olacaksa doğumla sona erer. Doğum yapması dört ay on günden önce olacaksa o zaman dört ay on gün bekleyerek iddetini tamamlar."*⁶³⁹ Hz. Ömer, İbn Mesud, İbn Ömer, Ebu Mesud el Bedri, Ebu Hureyre (r.a) şöyle demişlerdir: *"Kocası vefat eden hamile kadının iddeti çocuğunu doğurması ile sona erer. Doğum yaptıktan sonra başka bir erkekle evlenmesi helal olur."*⁶⁴⁰

İlim adamlarına göre *"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler."*⁶⁴¹ âyeti ile *"Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapımlarıyla sona erer."*⁶⁴² âyetini birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Zira her iki âyet kocası vefat etmiş hamile kadınların iddeti hakkında haber vermektedir. Öncelikle âyetlerin iniş sıralamasına bakıldığında Bakara Sûresi 234. âyetin daha önce indiği hususunda İbn Mesud'un şöyle dediği bildirilmiştir. *"Hamile olanların bekleme süresi ise doğum yapımları ile sona erer, âyetinin kocası vefat eden kadınlardan bahseden âyetten sonra indiği hususunda dileyen kimseyle lanetleşirim."*⁶⁴³ İlim adamlarının çoğuna göre sonra inen Talâk Sûresi 4. âyet, önce inen Bakara 234. âyeti neshetmiştir. Bazı ilim adamları ise

⁶³⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/124; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/48-49.

⁶³⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/120; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/119; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/174; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/497.

⁶³⁸ Talâk, 65/4.

⁶³⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/354; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/176.

⁶⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/354; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/176.

⁶⁴¹ Bakara, 2/234.

⁶⁴² Talâk, 65/4.

⁶⁴³ Ebu Davud, "Talâk", 47; İbn Mace, "Talâk", 7; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/354; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/175.

burada zahiren sonradan inen âyetin önce inen âyeti neshettiği anlaşılsa da aslında sonradan inen âyetin öncekini tahsis ettiğini, sonra inen âyetin önceki âyetin kapsadığı bazı türleri dışarıda bıraktığını söylemişlerdir.⁶⁴⁴ *"Gebe olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer."*⁶⁴⁵ âyeti umumu ifade etmektedir. Bu sebeple hamile olup da boşanan kadınlar yanında hamile olup da kocaları vefat eden kadınların iddetleri konusunda da bu âyetin esas alınması gerekmektedir. Bu âyeti sadece hamile olup da boşanan kadınlar için esas almak bir delile dayanmaksızın âyetin genel hükmünü özele indirgemektir.⁶⁴⁶ Kocasını vefat etmiş kadının dört ay on gün beklemesiyle iddetinin tamam olmayacağı hususunda alimler ittifak etmişlerdir. Hamile kadınlar ay hesabıyla değil doğum yapmalarıyla iddetlerini tamamlamış olurlar. Buna en önemli delillerden biri de Sübeya hadîsidir. Sübeya kocasının vefatından birkaç gün sonra doğum yapınca evlenmek istedi, bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iletilince o şöyle buyurdu: *"Eğer bunu yaparsa (caizdir. Çünkü) iddet süresi artık geçmiştir."*⁶⁴⁷

2. 5. 4. 3. Cinsel birliktelik gerçekleşmeden önce boşanan kadınlar

*"Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir sorumluluğunuz yoktur."*⁶⁴⁸ Bu ayet mehir belirlenmiş olsa da olmasa da cinsel birleşme yaşanmadan önce boşamanın günah olmadığını haber vermektedir.⁶⁴⁹ Bu durumdaki kadının iddet beklemesi gerekmemektedir. Bu husus kitabın nassı ve ümmetin icmaı ile kabul edilmiş üzerinde ihtilaf bulunmayan bir husustur.⁶⁵⁰ Zira bu boşamadan önce cinsel birliktelik yaşanmadığından nesebin karışma ihtimali söz konusu değildir. İddet beklemenin en önemli sebebi ise nesebin karışmasının önüne geçmektir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayınız."*⁶⁵¹ buyurmaktadır. Bu durumdaki

⁶⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 3/174.

⁶⁴⁵ Talâk, 65/4.

⁶⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/354; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/165.

⁶⁴⁷ Buhari, "Tefsîr", 4909; "Müslim, Talâk", 1485

⁶⁴⁸ Bakara, 2/236.

⁶⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/197; Serahsî, *el-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım vd., 6/26.

⁶⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/197.

⁶⁵¹ Ahzâb, 33/49.

kadınlar dilerseler boşama gerçekleştikten sonra hemen evlenbilirler.⁶⁵² Ancak kocası ölen kadınlar bunun dışındadır bu kadınların 4 ay 10 gün iddet beklenmeleri gerekmektedir.⁶⁵³

Çoğunluğun görüşüne göre cinsel birleşme yaşanmasa dahi halvet gerçekleştikten sonra iddet beklemek gerekmektedir. Şafiiler ise çoğunluktan farklı olarak halvetten sonra da iddeti vacip görmemişlerdir.⁶⁵⁴

3. KADININ MESKENİ VE ÇOCUĞUN BAKIM MASRAFLARI 6-7. ÂYETLER

Sûrenin 1. âyetinde kadının iddet beklemesi gereken yer olarak talâktan önce oturduğu evi gösterilmektedir. 6. âyette ise kocalara kadınları iddet meskeni olan evlerinden çıkarmamaları emredilmekte ve ayrılmak istedikleri kadınları hayatlarını zorlaştırmak sûretiyle zora sokmamaları emredilmektedir. Sûrenin genel muhtevasına bakıldığında kadınlara da erkeklere de birbirlerini sıkıntıya sokacak ağır isteklerde bulunmamaları, karşılıklı iyi niyeti esas almaları öğütlenmektedir.

Ric'i boşamada ayrılık tam olarak gerçekleşmediğinden erkek kadının nafakasını temin etmekle yükümlüdür. Eğer kadın hamile ise bu yükümlülük kadın doğum yapıncaya kadar devam etmektedir. Doğum gerçekleştikten sonra ise çocuğun nafakasını temin etmek yine babaya düşmektedir. Anne-babanın, çocuğun temel besin maddesi olan anne sütünü alması konusunda güzelce anlaşması gerekmektedir. Fakat anlaşma gerçekleştirilemezse nafaka temini babaya düştüğünden baba, bir başka kadına ücret karşılığında çocuğu emzirtir.

3. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri

3. 1. 1. Metni

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى
يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَنْتُمْ بِبَيْنِكُمْ بِمَعْرِوفٍ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسْتَزْضِعْ لَهُ أُخْرَى ﴿٦﴾
لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ
عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

⁶⁵² Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsîri*, 4/394-395.

⁶⁵³ Haliloğlu, *Talâk-Boşama Hükümleri*, 129.

⁶⁵⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/492.

3. 1. 2. Meali

6. "O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir."

7. "Varlıklı olan varlığından harcasın, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır."

3. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları

Vücdiküm: (وَجَدَ) Var oluş, yokluktan varlığa çıkma, vücut bulma, hazır bulma zenginlik ve güç yetirebilme anlamlarına gelmektedir.⁶⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de "O kadınları, **durumunuza uygun olarak** kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın."⁶⁵⁶ buyrulmuştur. Âyette geçen vücdiküm (وَجَدَ) ifadesi gücünüz ölçüsünde gücünüz yettiğince anlamına gelmektedir.⁶⁵⁷

İrda: Bebeği emzirmek anlamında mastar bir kelimedir. Rida (رِذَاغ) ise süt kardeş demektir.⁶⁵⁸ Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "**Emzirmeyi** tamamlamak isteyen için **analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler.**"⁶⁵⁹ buyurmuştur. Yine başka bir âyette "Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) **emzirirlerse** onlara karşılığını ödeyin..."⁶⁶⁰ buyrulmuştur.

İnfak: Nafaka (نَفَقَ) kelimesi piyasada satılan, alıcısı olan şey için kullanılır. İnfak ise bazı durumlarda farz bazı durumlarda ise isteğe bağlı olarak; mal yahut her hangi başka bir şey ile yapılabilen sadakadır.⁶⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette bu

⁶⁵⁵ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/5645; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa* , 1/916; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, 3/445.

⁶⁵⁶ Talâk, 65/6.

⁶⁵⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "V-c-d", 1134-1135; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/168.

⁶⁵⁸ İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa* , "R-d-a", 1/380; Cevheri *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/1889.

⁶⁵⁹ Bakara, 2/233.

⁶⁶⁰ Talâk, 65/6.

⁶⁶¹ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/5270; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa* , 1/877; İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "N-f-k", 1078-1079.

anlamıyla geçmektedir. "Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar **nafakalarını karşılayın.**"⁶⁶²

Münafık kelimesi de aynı kökten türemiş olup imandan çıkmak anlamındadır.⁶⁶³ Başka bir âyette "De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsan oğlu çok eli sıkıdır!"⁶⁶⁴ tükenmek anlamında kullanılmıştır.⁶⁶⁵

3. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar

"عسر zorluk" ile "يسر kolaylık" ifadeleri arasında tıbâk sanatı bulunmaktadır.

3. 4. Âyetlerin Tefsîri

3. 4. 1. Kadının Meskeni ve Nafakası

3. 4. 1. 1. Boşamadan Dolayı Kadının Meskeni ve Nafakası

Cenab-ı Allah'ın "O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın."⁶⁶⁶ buyruğuyla alimler, ric'i talâk ile boşanan kadın ile hamile iken boşanan kadınların iddetleri tamamlanıncaya kadar kendilerine nafaka ve yer temin edilmesinin vacip olduğunda hemfikir iseler de hamile olmadığı halde bâin talâkla boşanan kadınların nafaka ve yer temininin hükmünde ihtilaf ederek üç gruba ayrılmışlardır.⁶⁶⁷

Malikilerin görüşüne göre "Kadınları kaldığınız evin bir kısmında iskan edin." buyruğundan maksat bâin talâk ile boşanmış kadınlardır. Çünkü ric'i talâk ile boşanmış kadınlar hala kocalarının hanımı olduklarından birbirlerine mirasçı olurlar, iddet devam ettiği sürece kocalarından izin almadan dışarı çıkamazlar ve kocaları bunların nafakalarını ve meskenlerini temin etmek ile yükümlüdür.⁶⁶⁸ Maliki ve Şâfiilere göre bâin talâk ile boşanmış kadının mesken hakkı vardır fakat nafaka hakkı yoktur. Ancak hamile iseler nafaka alma hakları olur. Hanefîlere göre hamile olsun

⁶⁶² Talâk, 65/6.

⁶⁶³ İbn Manzûr, *Lisanü'l Arab*, 10/357.

⁶⁶⁴ İsra, 17/100.

⁶⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 10/335.

⁶⁶⁶ Talâk, 65/6.

⁶⁶⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/113.

⁶⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/166.

veya olmasın bâin talâk ile boşanan kadınların hem nafaka alma hem de mesken hakları vardır. Bunun sebebi ya kadının hamile olmasından dolayı ya da kocasının evinde tutulmuş olmasından dolayıdır.⁶⁶⁹ Zemahşeri de *Keşşâf*'ında "*Her boşanmış kadın için nafaka ve mesken temin etmek kocaya vaciptir.*" demiştir.⁶⁷⁰

Ahmed b. Hanbel, İshak ve Ebu Sevr'in görüşlerine göre bu kadınların ne nafaka alma hakkı ne de mesken hakları vardır. Bunlar görüşlerine Fatıma bt. Kays hadîsini delil gösterirler. "*Fatıma binti Kays'ı kocası bâin talâkla boşadı. Fatıma Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna çıkıp durumunu anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona 'Senin için nafaka ve barınma yoktur.' dedi. Bu rivâyet İbrahim en- Nehai'ye anlatıldığında o bu mesele Hz. Ömer'e anlatıldığında o şöyle demiştir. Bir kadının sözlerine bakarak Allah'ın kitabından bir âyeti ve Allah Rasûlü'nün sözünü terk edecek değiliz. O kadın ihtimaldir ki vehme kapılarak böyle demiştir, ben Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittim. 'Kadın için barınma ve nafaka vardır.' demiştir.*"⁶⁷¹ Onlara göre bu rivâyet Yüce Allah'ın muradını açıklamakta ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Senin için nafaka ne barınma hakkı yoktur.*" sözü açık bir nas teşkil etmektedir.⁶⁷²

Cessâs'ın bildirdiğine göre "*Onları adetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın.*" âyetinden maksat hem ric'i hem de bâin talâk ile boşanan kadınlardır. Bunun delili şudur: Bu âyete göre bir boşama hakkı kalan kişinin karısını boşamak istediğinde yine iddetini dikkate alarak bunu yapması gerekmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de (s.a.v.) kadının temizlik dönemindeyken ve kendisi ile cinsel ilişki kurulmadan ya da hamileyken boşanması gerektiğini söylemiştir. Yani birinci boşama (ric'i talâk) ile üçüncü boşama (bâin talâk) arasında bir fark olduğunu söylememiştir.⁶⁷³

Fakihlerin tamamı ric'i talâkla boşanan kadının hamilelik dolayısı ile değil kocasının evinde alıkonulması dolayısıyla nafaka hakkı olduğuna hükmetmişlerdir.

⁶⁶⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/356; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/233; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/168; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/516.

⁶⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/778; Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, çev. Mustafa Genç, 3/253.

⁶⁷¹ Dârakutni, 4/22; İbn Rüsd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/113-114; Tahânevî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/68; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/778.

⁶⁷² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/232; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/167; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/517.

⁶⁷³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/355.

Buna göre bâin talâkla boşanan kadınlar da aynı illetten dolayı nafaka alma hakkına sahip olmaktadır.⁶⁷⁴ Bâin talâkla boşanan kadının evde barınma ve nafaka alma hakkına sahip olduğuna Fatıma bt. Kays hadisi delil olarak gösterilir. Selef uleması Fatıma bt. Kays'ın bu rivâyetini münker kabul etmişlerdir. Onlar Allah'ın kitabına ve Rasûlullah'ın sünnetine aykırı olmadıkça bir şeyi münker saymamaktaydılar. Fatıma bt. Kays kayınlarına dil uzatarak ileri geri konuşmuş onlar da oturdukları evden başka bir yere taşınmasını emretmişlerdi. İbn Abbas, *"Apaçık bir hayasızlık yapmadıkları sürece onları evlerinden çıkarmayın onlarda evlerinden çıkmasınlar."*⁶⁷⁵ buyruğundaki hayasızlık ile kadının aileye dil uzatması ve saygısızlıkta bulunmasıdır, demiştir.⁶⁷⁶

Üç talâk ile boşanmış kadının nafaka hakkının bulunduğu şu üç husus delil gösterilebilir:

1. *"O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun."*⁶⁷⁷ âyeti evde barınmanın kadının bir hakkı olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla bu âyet bain talâkla boşanan kadına nafaka verilmesini de gerektirmektedir. Çünkü evde barınmak mali bir hak olup nafakanın bir kısmını kapsamaktadır.
2. *"...kendilerine zarar vermeye kalkışmayın"*⁶⁷⁸ doğrusu zarar vermek evde barındırmamakla olduğu gibi nafaka vermemek ile de olur.
3. Kadın, erkeğin hakkı dolayısıyla, onun için beklemektedir. Bu sebeple tıpkı zevce gibi o da nafakaya hak kazanır.⁶⁷⁹

*"O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun."*⁶⁸⁰ buyruğu ile ilgili İmam Malik şöyle demiştir: *"Koca hanımını boşayacak olursa onu evde bırakarak evden ayrılır. Çünkü Yüce Allah o kadınları... iskan edin buyurmuştur. Koca eğer onunla birlikte kalacak olsaydı böyle buyurmazdı."* demiştir.⁶⁸¹ Hanefiler ise bain boşamada kadın ile kocanın aynı evde kalmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Fakat aynı odada kalamazlar evde ayrı bir oda

⁶⁷⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/356.

⁶⁷⁵ Talâk, 65/1.

⁶⁷⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, çev. Mustafa Genç, 3/224.

⁶⁷⁷ Talâk, 65/6.

⁶⁷⁸ Talâk, 65/6.

⁶⁷⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/357, Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/168.

⁶⁸⁰ Talâk, 65/6.

⁶⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/166.

bulunmuyorsa o takdirde koca başka bir yerde kalır. Dönüşlü boşamada ise karı koca aynı evde kalır ve kocası kadına yaklaşırsa bu ricat sayılır.⁶⁸²

3. 4. 1. 2. Kadın Hamileyken Yapılan Boşamadan Dolayı Kadının Meskeni ve Nafakası

Yüce Allah'ın *"Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın."*⁶⁸³ buyruğu ile ric'i yahut bâin talâk ile boşanmış hamile kadınlara nafaka ve mesken temin etmenin kocaya vacip olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır.⁶⁸⁴

3. 4. 1. 3. Ölüm İddetinden Dolayı Kadının Meskeni ve Nafakası

*"İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler."*⁶⁸⁵ Yüce Allah'ın "et- terabbus" (beklemek) buyruğundaki maksadı kocası vefat eden kadının bir süre başkasıyla evlenmekten uzak durarak evlilik meskeninden ayrılmamasıdır. Malikilerin görüşüne göre koca meskenin sahibi ise iddet beklemekte olan kadın bu meskende iddet bekleme hakkına sahiptir, fakat nafaka hakkı yoktur.⁶⁸⁶ Koca meskene sahip olmayıp onu kiralamış ve kirasını ödemiş ise kadın bu evde iddet bekleyebilir. Koca kirayı ödememiş ise ev sahibi kadını evden çıkarma hakkına sahiptir.⁶⁸⁷

Şafî mezhebine göre kocasının ölümü sebebiyle iddet bekleyen kadının mesken hakkı vardır fakat nafaka hakkı yoktur. Bu kadının mesken hakkının bulunduğu delili şu hadîs-i şeriftir: Ebu Said el- Hudri'nin kız kardeşi Füreya bt. Malik b. Sinan'ın kocası, kölesi tarafından öldürülmüştü. Füreya Peygamberimiz'in (s.a.v) yanına gelerek şöyle dedi: *"Kocam bana bir ev bırakmadığı gibi bir nafaka da bırakmadı. Ailemin yanına dönmek istiyorum. Hz. Peygamber, (s.a.v.) 'Olur' dedi. Böyle demesi üzerine huzurundan ayrıldım. Ben daha mescitte iken beni yanına*

⁶⁸² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/516.

⁶⁸³ Talâk, 65/6.

⁶⁸⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/356; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 3/114; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 18/166; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/517.

⁶⁸⁵ Bakara, 2/234.

⁶⁸⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/118, Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/176; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/517.

⁶⁸⁷ Derdir, *eş- Şerhu's-Sağir*, 1/502-503; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/178; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/518.

çağırıldı. Bana 'sen ne demiştin?' diye sordu. Ben de kocam hakkında anlattığım olayı tekrar anlattım. Bunun üzerine bana şöyle dedi. 'İddet sona erinceye kadar evinde bekle.' Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu emri üzerine dört ay on gün evimde iddet bekledim."⁶⁸⁸

Hz. Ali, İbn Abbas, Cabir ve Hz. Aişe (r.a.) iddet bekleyen kadının kocasının evinde beklemek zorunda olmadığını dilediği yerde bekleyebileceğini söylemişlerdir. Bu hususta İbn Abbas, şöyle demiştir: *"Yüce Allah 'kendi kendilerine 4 ay 10 gün beklerler' buyurmuştur. Kocalarının evinde beklerler buyurmamıştır."* Hz. Aişe'nin de böyle fetva verdiği yönünde rivâyetler bulunmaktadır.⁶⁸⁹ Muvatta'da belirtildiğine göre Hz. Ömer hac yapmak üzere yola çıkan kocaları vefat etmiş kadınları el-Beyda bölgesinden geri çevirmekte ve hac yapmalarına engel olmakta idi.⁶⁹⁰ Malikiler bunun Kur'ân'a ve sünnete uygun olan bir görüş olduğunu savunmuşlardır.

Hanefî mezhebine göre kocanın vefatı dolayısı ile iddet bekleyen kadının hamile olsa da olmasa da kocasının malından mesken ve nafaka hakkı yoktur. Çünkü kocanın vefat etmesi ile birlikte malı varislerine geçmiştir dolayısıyla kadının nafaka ve meskeninin bu maldan kullanılması caiz değildir.⁶⁹¹ Cessâs bu hususta şöyle demiştir: *"Kocası ölen kadın eğer hamile değilse nafaka alma ve barınma hakkına sahip olmadığı hükmü üzerinde fakihlerin tamamı ittifak etmişlerdir."*⁶⁹² Hanefîlere göre kadının hamile olması bir şeyi değiştirmez. Çünkü hamile iseler *"nafakalarını verin"* âyeti kocalara hitap etmektedir. Bu hitabın kocalardan başkasına yapılmış olma ihtimali bulunmadığına göre kocası vefat etmiş hamile kadınlara nafaka verilmesi gerekmemektedir.

Hanbeli mezhebine göre kadın hamile değilse mesken ve nafaka hakkı yoktur. Hamile ise bu hususta iki görüş bildirmişlerdir.

1. Mesken ve nafaka verilir. Çünkü kadın ölen kocası tarafından hamile bırakılmıştır. Onun tıpkı hamileyken boşanan kadınlar gibi mesken ve nafaka hakkı vardır.

⁶⁸⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/124; Ebu Davud, "Talâk", 2300; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/356; Muvatta, Talâk, 2193.

⁶⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/177.

⁶⁹⁰ Muvatta, Talâk, 88.

⁶⁹¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/119; Kâsânî, *Bedâi*, 3/211.

⁶⁹² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/119.

2. Mesken ve nafaka verilmez. Çünkü kocanın vefat etmesi ile malı varislerine intikal etmiştir. Hamile kadının nafaka ve mesken hakkı ancak karnındaki çocuk sebebiyle sabit olmaktadır ki bu durum varisleri bağlamaz. Vefat eden kişinin malı varsa bu mal miras olarak kalır, anne karnındaki çocuğun nafakası payına düşen hissedenden alınır. Kocanın malı yoksa varisler kadın ve çocuğa nafaka vermek zorunda değildir.⁶⁹³

3. 4. 1. 4. Fasit Olarak Yapılmış Bir Evliliğin Sona Ermesi Halinde İddet Meskeni ve Nafaka

Fasit bir nikahla evlenilmiş kadın boşama yahut ölüm sebebiyle üç kuru (adet veya temizlik dönemi) iddet bekler. Fasit evlilikte nafaka ve mesken temin etme zorunluluğu bulunmadığından bu evliliğin iddetinde de bu zorunluluk bulunmamaktadır. Bu kadınlar hamile değilseler nafaka ve mesken hakları yoktur. Hamile iseler karınlarındaki çocuk fasit bir nikahla da olsa kendileriyle cinsel birliktelik yaşayan kişiye nispet edildiğinden çocuğun nafakasını da bu kişi vermelidir. Nafaka her ne kadar kadına veriliyor olsa da aslında çocuğa aittir.⁶⁹⁴

3. 4. 2. Çocuğun Emzirilmesi, Bakımı ve Nafakası

3. 4. 2. 1. Çocuğun Emzirilmesi

"Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın."⁶⁹⁵ Bu âyet kocalara, boşadıkları kadınların onlardan dünyaya gelen çocuklarını emzirirlerse onlara ücretlerinin ödenmesi gerektiğini bildirmektedir. Annelerin çocuklarını emzirmesi bazı durumlarda vacip bazı durumlarda ise mendup görülmüştür. Karı-koca arasında ayrılık kesinleşmemişse çocuğunu emzirmek kadının vazifesidir. Bu bağlayıcı bir öftür. Hanefîlerin görüşüne göre bu durumda kadın çocuğunu emzirmek için bir ücret talep edemez. Şâfiîler ise henüz bâin talâk ile boşanılmamış kadınların kocaları tarafından ücretle tutulmalarının caiz olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹⁶

⁶⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/234.

⁶⁹⁴ Buhutî, *Keşşâfu'l-Kınâ*, (yy., Daru'l Kitap el-İlmiyye, ts.), 3/302; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/239; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 9/518; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/188.

⁶⁹⁵ Talâk, 65/6.

⁶⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 18/168-169; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/780; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/426-427.

"Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir."⁶⁹⁷

Cessâs'a göre bu âyet birkaç hüküm içermektedir:

1. Boşanan kadın doğurduğu çocuğu ecr-i misil⁶⁹⁸ karşılığında emzirmeye razıysa kendisini boşayan kocanın çocuğu başkasına emzirtme hakkı yoktur. Çünkü Yüce Allah çocuğu emzirmesi durumunda onu boşamış olan kocasının kendisine ücret vermesini emretmiştir.⁶⁹⁹
2. Çocuğun bakım ve gözetiminde anne diğer kimselere göre daha fazla hak sahibidir.
3. Kadının alacağı ücreti hak etmesi için önce çocuğunu emzirmesi gerekmektedir. Zira iş akdini yapmakla ücret hak edilmez.⁷⁰⁰

"Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın."⁷⁰¹

Hasan, Mücahit ve Katade'nin bildirdiğine göre burada bahsedilen zarara uğratma emzirme konusunda annenin zarara uğratılmasıdır. Çocuğu emzirme konusunda anne istekli ise süt anneye verildiği kadar bir miktarın öz anneye verilmemesi anneye zarar vermektir. Bu hususta çocuğun öz annesi süt anneden daha öncelikli olmalıdır.⁷⁰²

"Aranızda maruf müşavere yapın"⁷⁰³ bu âyet hem kadınlara hem kocalara yapılmış bir hitaptır. Yani belli bir miktarda ücret istemeyi kadın kocasına şart koşmasın, koca da onun hak ettiği ücreti kıymasın demektir. Aslında kadının güzel davranışı çocuğu emzirmek için bir ücret talep etmemesidir. Erkeğin güzel davranışı ise kadına süt emzirmesinden ötürü fazlasıyla ücretini vermesidir.⁷⁰⁴ "Eğer anlaşılamazsanız çocuğu babası hesabına başka bir kadın emzirecektir." Eğer süt emzirme ücreti hakkında bir anlaşmazlık oluşursa yani baba ücret vermeyi kabul

⁶⁹⁷ Talâk, 65/6.

⁶⁹⁸ Bir kimsenin çalışmasının yahut yaptığı işin belli esaslara göre takdir ve tespit edildiği piyasa değerine ecr-i misil denir. Ecr-i mislin hesaplanmasında aynı veya benzer işi yapan kimselerin yer, zaman ve mevsim vb. unsurlar göz önünde bulundurulur. Süt emzirme ücretinin ecr-i misile göre hesap edilmesinde zamanın şartlarına uygun bir ücret belirlenir.

⁶⁹⁹ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/1427; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 8/566.

⁷⁰⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/106.

⁷⁰¹ Bakara, 2/233.

⁷⁰² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/104; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/167.

⁷⁰³ Talâk, 65/6.

⁷⁰⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/361; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 18/169; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/780.

etmez yahut anne ecr-i misilden fazla bir ücret ister, başka bir kadın ecr-i misil karşılığında emzirmeyi kabul ederse çocuğun babası ücret karşılığında başka bir kadını tutabilir.⁷⁰⁵ Kurtubî bu hususta şöyle demiştir: *"Erkek hanımını boşadığı takdirde kadının çocuğuna süt emzirme yükümlülüğü yoktur. Ancak çocuk bir başkasının memesini kabul etmeyecek olursa o zaman anne çocuğu emzirmek ile yükümlüdür."*⁷⁰⁶

Zemahşeri, *"Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir."* Yani anne dışında çocuğu emzirecek bir kimse var ise başka bir kimse bulunacaktır. Bu âyette (çocuğu emzirmede) zorluk çıkaran anne bir nebze azarlanmaktadır. Bu senin ihtiyacını görmesini talep ettiğin halde ağırdan alan birine ihtiyacı senden başkası da görür demek gibidir.⁷⁰⁷ demiştir.

3. 4. 2. 2. Çocuğun Nafakası

*"Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği babalarına aittir."*⁷⁰⁸ Buyruğu ile ifade edilen çocuğun nafakasını sağlamanın babasının görevi olduğudur. Bu husus kitâb, sünnet, icma ve akılla sabittir.⁷⁰⁹

*"Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ..."*⁷¹⁰ Âyet-i kerîmesi ile Yüce Allah, çocuğun emzirilme ücretini babanın hesanına gerekli kılmıştır. *"Eğer hamile iseler yüklerini bırakıncaya kadar nafakalarını verin."*⁷¹¹ Çünkü gıda ancak anne vasıtasıyla çocuğa ulaşabilir.

Malı olmayan küçük çocukların nafakasını karşılayanın babanın vazifesi olduğuna dair sünnetten delil ise şu hadîs-i şeriftir: Hind Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna gelerek şöyle demiştir: *"Ebu Süfyan cimri bir adamdır, o bana ve oğullarıma yetecek kadar nafaka vermiyor. Ancak ben onun bilgisi olmaksızın malından bir şeyler alıyorum. Bundan dolayı benim için bir vebal var mıdır?"* Hz. Peygamber (s.a.v.) ona şu cevabı vermiştir: *"Sana ve çocuklarına maruf ile (örfe*

⁷⁰⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/361

⁷⁰⁶ İbn Abidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 3/618; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/169; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, 2/426.

⁷⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/780.

⁷⁰⁸ Bakara, 2/233.

⁷⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/212; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/170; Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 13/103; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 10/86; Bilmen, *Hukukı İslâmiyye*, 2/495.

⁷¹⁰ Talâk, 65/6.

⁷¹¹ Talâk, 65/6.

göre) yetecek kadarını al." ⁷¹² Burada maruf ile kastedilen örfün gerektirdiği şekilde aşırıya gitmeden ihtiyaç kadarının alınmasıdır. ⁷¹³

İmam Mâlik: "*Küçük çocuğun nafakası kimsenin üzerine değil sadece babasının üzerinedir.*" demiştir. ⁷¹⁴ İcma bakımından değerlendirildiğinde Şâfiî, Hanefî, Hanbeli ve Zâhirîlere göre çocuğun nafakası akrabalarından sadece babasının, babası yoksa dedesinin üzerinedir. Babanın nafakası oğlunun üzerine dedeninki de oğlunun, oğlu yoksa torununun üzerinedir. ⁷¹⁵ İbn Müzir, "*Kendilerinden ilim aldığım her bir alimin icmasına göre bir kimsenin, malı olmayan küçük evlatlarına nafaka temin etmesi ona vaciptir.* " demiştir. ⁷¹⁶ "*Varlıklı olan varlığından harcasın, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın.*" ⁷¹⁷ Kurtubî tefsîrinde, nafaka miktarının, nafaka temin edenin ekonomik durumuna ve nafaka verilecek olanın ihtiyaçlarına göre tespit edileceğini bildirmektedir. Bu âyet ile yüce Allah, erkeğin boşadığı kadına kendi imkan ve mali gücüne göre nafaka vermesini farz kılmış ve ekonomik durumu iyi olan kişilerin kötü olan kişilere göre daha fazla nafaka vermesi gerektiğini bildirmiştir.

"Allah kimseyi kendi verdiğiinden fazlasıyla yükümlü tutmaz." ⁷¹⁸ Bu âyet ile yüce Allah'ın hiç kimseyi gücünün üstünde olan bir şey ile sorumlu tutmayacağı açıklanmaktadır.

Çocuğun doğumundan ergenlik çağına girinceye kadar nafakasının babası tarafından karşılanması gerekmektedir. Çocuk ergenlik çağını geçmişse ve öğrenci ise fakihler onu para kazanmaktan aciz kimselerden kabul ederler baba bu çocuğun eğitim masraflarını karşılamakla yükümlüdür. ⁷¹⁹ Nafakanın miktarı *el-Muğnî*'de geçtiğine göre "*Akrabanın nafakasından verilmesi gereken miktar, yeterli kadar olmalıdır. Çünkü nafaka ihtiyaç sebebiyle verilir. Bu durumda nafaka verirken ihtiyacı giderecek kadarı verilmesi takdir edilmiştir.*" ⁷²⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebu

⁷¹² Daremi, "Nikah", 2305.

⁷¹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/195; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/163.

⁷¹⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/111.

⁷¹⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/111; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/212; Zuhayli, *el-Fıkhü'l İslâm*, 10/115.

⁷¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/195.

⁷¹⁷ Talâk, 65/7.

⁷¹⁸ Talâk, 65/7.

⁷¹⁹ Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 13/103.

⁷²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/196.

Sufyan'ın eşi Hind'e "Sana ve çocuğuna yetecek kadar, uygun bir şekilde al."⁷²¹ buyurmuştur. Bu "Havâic-i asliye" denilen asıl ihtiyaçları kapsamaktadır. Miktar olarak yetecek kadarın ne kadar olduğu örf ve bakarak belirlenir. Çünkü bunun miktarı hakkında belli bir nas bulunmamaktadır. Fakihlerin bildirdiğine göre yetecek kadar nafaka yiyecek, giyecek, ev, doktor, ilaç ve eğitim masraflarının dışında kişi kendi işlerini yapamayacak durumda ise hizmetçi ücretini ve evlendirilmesini kapsamaktadır.⁷²²

3. 4. 2. 3. Çocuğun Bakımı (Hidane)

Hidane kelimesi lügatta "hadn" kelimesinden alınmıştır ve bağıra basmak demektir. İstilah mânâsı ise çocuğun veya engellinin hidane hakkına sahip olan velisi tarafından terbiye edilmesi, korunması; yemek, giyecek ve uykusunun düzene koyulması; temizlik vb. sorumluluklarının yerine getirilmesidir.⁷²³ Çocuğun kefaleti ve bakımı vaciptir.⁷²⁴ Karı koca arasında ayrılık meydana gelir de ortada küçük yahut engelli bir çocuk bulunursa bu çocuğun hidanesi (velâyet) öncelikle annesine verilir. Bu husus alimler arasında ittifakla kabul edilen bir husustur.⁷²⁵ Annesinin yanında kalması çocuğun bir hakkıdır. Zira anne çocuğuna karşı herkesten daha merhametli ve şefkatlidir. Rivâyete göre bir kadın Hz. Peygamber' in (s.a.v.) yanına gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Benim bir oğlum var karnım onun için kap idi, göğsüm süt kupası idi, kucağım onu kuşatan bir yer idi. Babası onu benden alıp götürmek istiyor." kadının böyle demesi üzerine Hz. Peygamber, (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sen başkasıyla nikahlanmadığın müddetçe buna daha fazla hak sahibisin."⁷²⁶

Çocuğun annesinin yanında kalmasının ne zamana kadar devam edeceği hususunda mezhep alimleri birbirinden farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Hanefiler erkek çocuk için yalnız başına yiyip içebilecek ve abdest alabilecek yaşa gelinceye kadar kız çocuk ise adet görünceye kadar annesinin yanında kalır demişlerdir. Yani

⁷²¹ Müslim, "Akdiye", 7.

⁷²² Buhutî, *Keşşâfu'l-Kinâ*, 3/317; Kâsânî, *Bedâi*, 4/448; Şirbini, *Muğni'l Muhtâc*, 3/448; Zeydân, *el-Mufasssal*, çev. Erdinç Ahatlı vd., 10/119-120; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/427.

⁷²³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 10/46; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/425.

⁷²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/237; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 10/46.

⁷²⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/107; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/238. Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/164; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 10/46; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/428.

⁷²⁶ Ebu Davud, *Talâk*, 35; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/164; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 2/107-108.

bu temyiz çağıdır. Hanefîlere göre çocuğun temiz yaşı⁷²⁷ yedidir. Yedi yaşına giren çocuk öğretilenleri öğrenebilir ve namaz kılmaya teşvik edilir. Bu yaşa gelen çocuğun babasının yanında kalması babanın erkek çocuğun eğitiminde rol model oluşu, daha güçlü ve dirâyetli oluşu gibi sebeplerle uygun görülmüştür. Kız çocuğun ise hayız görünceye kadar annesinin yanında kalması onun kadınlarla ilgili hususları öğrenmesi ve annesinin eğitiminden geçmesi açısından öncelikli görülmüştür. Ergenlik çağına geldikten sonra ise babasının yanında kalması daha uygun görülmüştür.⁷²⁸ Malikiler, erkek çocuk ergenlik çağına gelinceye kadar kız çocuk ise evlenme vaktine kadar annesinin yanında kalır demişlerdir. Şâfiiler temyiz yaşı olarak kabul ettikleri sekiz yaşına ulaştığı zaman çocuğun tercihinine bırakılır, bu hususta erkek ve kız çocuk arasında fark yoktur demişlerdir.⁷²⁹ Bunun delili olarak Ebu Hureyre'den (r.a.) gelen bir rivâyete göre Rasûlullah (s.a.v.) bir gence anne ve babasından birini tercih etme hakkı tanımış ve ona "*Annenden (veya) babandan birini tercih et bakalım*" demiştir.⁷³⁰ Başka bir rivâyette Hz. Ali (r.a.) bir delikanlıya anne ve babasından birini tercih etme hakkı tanımış ve onun yanındaki küçük kardeşini göstererek "*Şâyet bu da ağabeyinin yaşında olsaydı buna da seçim hakkı tanırdım*" demiştir.⁷³¹

Çocuğun anne ve babası arasında tercih etme hakkının bulunması her ikisinin de çocuğun bakımını üstlenecek imkanının bulunması ile olur. Eğer taraflardan birisi çocuğun bakımını üstlenecek durumda değilse yok hükmündedir. Çocuk akli melekesi yerinde olmayan bir çocuksa o zaman tercihinine bırakılmaz annesine verilir.⁷³² Anne evlenecek olursa çocuğun bakımındaki öncelikli durumu sona erer. Anneden sonra çocuğun bakımının kime geçeceği hususu alimler arasında ihtilaflıdır. Şafi, Maliki ve Hanefîlere göre anneden sonra çocuğun bakımı anneannesine geçer. İmam Ahmed ise bunda babaannenin anneanneden önce geldiğini söylemiştir. Hanefî, Şâfi ve Hanbelilere göre anneanneden sonra çocuğun ana baba bir kız

⁷²⁷ Lügatta "ayırma" anlamındaki "meyz" kökünden türeyen temyîz "iki şeyi birbirinden ayırmak, farklı olanları ayırt etmek, idrak etmek" mânasına gelir. Fıkıh ıstılahında ise insanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücünü ifade eder. Temyiz gücüne sahip kişiye mümeyyiz denir. İbrahim Kâfi Dönmez, "Temyiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2011), 40/437-438.

⁷²⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/107

⁷²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/239.

⁷³⁰ Beyhaki, "Nafaka", 15758; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 3/164

⁷³¹ Beyhaki, "Nafaka", 15761.

⁷³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/239.

kardeşi gelir daha sonra anne bir kız kardeş daha sonra ise baba bir kız kardeşi gelir. Cumhurun görüşüne göre kardeşin teyzeden önce çocuğun velâyetinde öncelikli olması aynı anne ve babanın çocukları olmalarından dolayıdır. Malikiler anneanneden sonra teyzeyi zikrederler. Teyze yoksa babaanne gelir teyze var ise teyze daha önceliklidir demişlerdir.⁷³³ Bu görüşün delili olarak şu hadîs-i şerif zikredilir. Hz. Hamza şehit edilince Zeyd b. Harise Mekke'ye gitti ve Hamza'nın kızını getirdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna çıktılar. Cafer dedi ki *"Onu ben alacağım, onu almaya ben daha fazla hak sahibiyim. Çünkü o amcamın kızıdır. Teyzesi ise benim eşimdir. Teyze de anne demektir"*. Hz. Ali dedi ki *"Onu almaya ben daha fazla hak sahibiyim çünkü o benim amcamın kızıdır benim eşim de Rasûlullah (s.a.v.)'in kızıdır."* Zeyd dedi ki *"Onu almaya ben daha bir hak sahibiyim. Ben onun için yolculuk yaptım ve onu buraya getirdim."* Hz. Peygamber (s.a.v.) dışarı çıktı bazı şeylerden söz etti ve şöyle dedi: *"Kız çocuğuna gelince ben onun Cafer'in yanında kalmasına dair hüküm veriyorum. Teyzesi ile birlikte kalsın, teyze anne demektir."*⁷³⁴ Anneanneden sonrası için Hanbeliler anne tarafından nineler sonra baba, ondan sonra baba tarafından nineler ve sonra da dedeyi sayarlar.

4. ASİ KAVİMLER VE HELAK OLUŞ SEBEPLERİ 8-11. ÂYETLER

Sûrenin 8-11. âyetlerinde emr-i ilâhiye muhalefet eden asi kavimlerin başlarına gelmiş ve gelecek olan azaba karşı insanoğlu uyarılmakta ve bu azabın kendi başlarına da gelebileceği hatırlatılmaktadır. Devamında akıl sahiplerine, kendilerine gönderilmiş olan elçilere iman etmeleri öğütlenmekte; iman etmeleri durumunda bu imanlarının ve salih amellerinin karşılığı olarak ebedi saadetler müjdelenmektedir.

4. 1. Âyetlerin Metin ve Mealleri

4. 1. 1. Metni

وَكَايُنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نَكْرًا ﴿٨﴾ فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ ءَامَنُوا قَدْ أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ

⁷³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8, 243; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'an*, 3/165; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l İslam*, çev. Ahmet Efe vd., 10/49; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, 2/430.

⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 931; Ebu Davud, "Talâk", 2280.

ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾

4. 1. 2. Meali

8. "Rabbinin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışsındır."

9. "Böylece yaptıklarının cezasını tatmışlar ve işlerinin sonu tam bir hüsrana olmuştur."

10. "Allah onlar için şiddetli bir azap hazırlamıştır. Şu halde Allah'a karşı gelmekten sakının, ey iman etmiş akıl sahipleri! İşte Allah size bir uyarı indirdi."

11. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi. Kim Allah'a iman eder, rızasına uygun davranırsa, onu içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir."

4. 2. Âyetlerdeki Odak Kelimeler ve Anlamları

Keeyyin: (كَآيِن) Nice anlamına gelmektedir.⁷³⁵ Bildirildiğine göre kelimenin aslı كَي olup başına benzetme edatı olarak "kef" gelmiş ve mebni bir kelime olarak konuşma dilinde (كَمْ) "nice" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlamda, "**Nice** ülkeler var ki onları helâk ettik."⁷³⁶, "Biz, halkı zulme sapmış **nice** ülkeyi yerle bir ettik, arkasından da başka topluluklar vücuda getirdik."⁷³⁷ şeklinde geçmektedir.

Karye: (قَرْيَةٍ) kelimesi hem insan topluluklarını hem de insanların yaşadığı beldeyi ifade etmek için kullanılır. Kasaba kelimesi ile eş anlamlıdır.⁷³⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de, "İstersen orada bulunduğumuz şehrin **halkına** ve aralarında geldiğimiz kafilaya de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz."⁷³⁹ şeklinde geçen âyette şehir halkı, şehrin insanları ifadesi "karye" kelimesinin izahıdır. Yine başka bir âyette "Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz, bizi **halkı** zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından

⁷³⁵ Kurtubî, el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân, 4/228; Râzî, Tefsîr-i Kebîr, çev. Suat Yıldırım vd., 7/100.

⁷³⁶ Araf, 7/4; İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, 13/371; Isfahânî, el-Müfredât, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "Kem", 936-937.

⁷³⁷ Enbiya, 21/11.

⁷³⁸ İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, 1/677.

⁷³⁹ Yusuf, 12/75.

bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşıyorsunuz?"⁷⁴⁰ buyrulmuştur. Bu âyette karye ifadesi ile şehre mensup olanlar orada yaşayanlar kast edilmiştir.⁷⁴¹

Atet: (عَتَتْ) kelimesinin kökü utüv'dür. (عَوَتْ) İtaat etmemek anlamına gelir. Azdı, azgınlık etti, kibirlendi gibi anlamlara gelen farklı formları vardır.⁷⁴² Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah bununla ilgili "*Rablerinin buyruğuna uymayı **kendilerine yediremediler**. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım yakalayiverdi!*"⁷⁴³

*"Rabbinin ve elçilerinin emrine karşı **direnen** nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışızdır."*⁷⁴⁴ buyrulmuştur. Bu âyette geçen atet kelimesine İbn Abbas "*Rabbinden yüz çevirmiş*" mânâsı vermiştir. Mukatil, "*Rabbinin emrine muhalefet etmiş*" şeklinde açıklarken; Kurtubî, "*Rabbinin ve peygamberlerinin emrine baş kaldıran, isyan eden*" şeklinde açıklamışlardır.⁷⁴⁵

Hisâb: (حِسَاب) Hisâb kelimesi sayılarla hesap etmek anlamına gelmektedir. Haseb kelimesi, salih işler ve kişinin atalarından gelen övünç kaynakları anlamlarına da gelir.⁷⁴⁶ El-Hasîb ise Allah Teâlâ'nın isimlerindendir.⁷⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de,

﴿وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ "*Allah bize **yeter**, O ne güzel vekildir!*" diye cevap verdiler."⁷⁴⁸, "*Cehennem onlara **yeter**; işte oraya girecekler; ne kötü bir sondur o!*"⁷⁴⁹, "*Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona **yeter**.*"⁷⁵⁰ şeklinde geçmektedir.

Aynı kökten türeyen Behs (بَحْس) kelimesi "zan" anlamında "sanmak" olarak âyetlerde geçmektedir.⁷⁵¹ Buna örnek olarak "*Yoksa kötülük yapan o kişiler bizden*

⁷⁴⁰ Nisa, 4/75.

⁷⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 5/279; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 8/163-164; Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "K-r-y", 843-844; Elmalılı, *Hak Dîni Kurân Dili*, 7/394-395.

⁷⁴² İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğâ*, 1/646; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 15/28; Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "A-t-v", 672.

⁷⁴³ Zâriyât, 51/44.

⁷⁴⁴ Talâk, 65/8.

⁷⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/173; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/544.

⁷⁴⁶ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/998; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 1/310.

⁷⁴⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 1/310.

⁷⁴⁸ Ali İmran, 3/173.

⁷⁴⁹ Mücadele, 58/8.

⁷⁵⁰ Talâk, 65/3.

⁷⁵¹ İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğâ*, 1/233; Isfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-s-b", 280-282.

*kaçıp kurtulabileceklerini mi sandılar?"*⁷⁵², "O halde, sakın Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma!"⁷⁵³ ayetleri verilebilir.

Azâb: (عَذَابًا) Şiddetli biçimde eziyet vermek demektir.⁷⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerde bildirildiğine göre Allah'ı tanımayan ve O'nun buyruklarına karşı çıkanlara dünyada ve ahirette verilen ilahi cezaya azâb denir.⁷⁵⁵ Arapça'da azâb kelimesi "terketmek, vazgeçmek, vazgeçirmek" anlamlarına gelir, a-z-b kökünden türemiş olup "işkence, eziyet, elem" anlamında da kullanılır.⁷⁵⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de, "...ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir **azaba** çarptırılacaklardır."⁷⁵⁷, "Ama azabım da çok elem verici bir **azaptır!**"⁷⁵⁸ buyrulmuştur.

Nükra: (نُكْرًا) kelimesi alışıldık olmadığı için kabul edilmeyen reddedilen münker demektir.⁷⁵⁹ Kurnazlık ve fitne anlamlarına da gelmektedir.⁷⁶⁰ İnkâr kelimesi de bu kökten türemiştir. "Maruf" kelimesinin zıt anlamlısıdır.⁷⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de, bu kelime "Ona el uzatmadıklarını görünce (apışıp kaldı) onları **yadırgadı** ve onlardan dolayı içine bir korku düştü."⁷⁶² "Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağırıcının **görülmedik bilinmedik** bir şeye çağırdığı günde;"⁷⁶³ şeklinde kullanılmıştır.

Husr: خُسْرٌ ve خُسْرَانٌ kelimeleri, sermayenin azalması, zarar, ziyan anlamına gelmektedir.⁷⁶⁴ Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "O zaman bu, (bizim için) **ziyanlı** bir dönüş olur!"⁷⁶⁵ buyurmuştur. Kendi nefsinin felaha (kurtuluş) ermesini engelleyen kimseye hâsir (zarara uğrayan) denmiştir. Terazideki yahut herhangi bir şeydeki eksiklik hüsrân olarak adlandırılmıştır.⁷⁶⁶ Husr kelimesi bazen dünyevi mal, makam

⁷⁵² Ankebut, 29/4.

⁷⁵³ İbrahim, 14/47.

⁷⁵⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "A-z-b", 684.

⁷⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 4/302-309.

⁷⁵⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", 4/302-309.

⁷⁵⁷ Saffat, 37/9.

⁷⁵⁸ Hicr, 15/50.

⁷⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "N-k-r", 1084-1085; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 17/129.

⁷⁶⁰ İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/884; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 5/232

⁷⁶¹ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevherî*, 1/5305.

⁷⁶² Hud, 11/70.

⁷⁶³ Kamer, 54/6.

⁷⁶⁴ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevherî*, 1/1288; İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/289; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/248.

⁷⁶⁵ Naziât, 79/12.

⁷⁶⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 4/238; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/248.

gibi şeylerden mahrum kalınması bazen de cennet nimetlerinden ümidin kesilmesi anlamında kullanılır.⁷⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de, "İman edenler de, "Gerçek anlamda kayba uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem kendilerine uyanları **ziyan** edenlermiş meğer!" diyecekler."⁷⁶⁸ "..işte sonunda **zararlı** çıkacak olanlar da yalnız bunlardır."⁷⁶⁹ şeklinde geçmektedir.

Ulu'l Elbâb: (أُولَى الْأَبَابِ) Elbâb kelimesi "lubb" kelimesinin çoğuludur. Her şeyin güzide, saf olanı özü ve iç kısmı anlamına gelmektedir. Ulu'l Elbâb, doğru ile yanlış birbirinden ayırabilen ve doğru yargılayan akılda olan kimseleri nitelemek için kullanılmaktadır. Tükçe'de hissi selim, aklı selim ve sağduyu kelimeleriyle ifade edilen bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de "akıl sahipleri" ifadesiyle karşılık bulmaktadır.⁷⁷⁰ Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "Kısasta sizin için hayat vardır, ey **akıl sahipleri**, umulur ki sakınırsınız."⁷⁷¹ buyurmuştur.

Huld: (خُلْد) kelimesi bir şeyin uzun zaman bozulmadan aslını koruyabilmesi anlamına gelmektedir. Araplar bozulması uzun zaman alan şeyleri bu sıfat ile nitelendirmişlerdir.⁷⁷² Cennetin isimlerinden biridir. Ayrıca "ahiret" kelimesini tanımlamak için "Daru'l huld" kavramı kullanılmıştır.⁷⁷³ Aynı zamanda kayaların dorukları için de bu kelime kullanılmaktadır.⁷⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de cennetteki her şeyin ebediyyen bozulmadan kalması anlamında "لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" **Çok uzun** kalmak ümidi ile..."⁷⁷⁵ şeklinde kullanılmıştır. Başka âyetlerde de aynı anlamda geçmektedir. "İnkâr eden ve âyetlerimizi yalan sayanlara gelince onlar cehennemliklerdir ve orada **devamlı** kalıcıdırlar."⁷⁷⁶ "İman edip hayırlı işler yapanlara gelince, onlar da cennetlikler; onlar orada **ebedî** kalacaklardır."⁷⁷⁷

⁷⁶⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 2/209.

⁷⁶⁸ Şûrâ, 42/45.

⁷⁶⁹ Bakara, 2/27.

⁷⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/173.

⁷⁷¹ Bakara, 2/179.

⁷⁷² İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/299; İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "H-l-d", 353-354.

⁷⁷³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 3/164.

⁷⁷⁴ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevherî*, 1/1353.

⁷⁷⁵ Şuarâ, 26/129.

⁷⁷⁶ Bakara, 2/39.

⁷⁷⁷ Bakara, 2/82.

4. 3. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar

1. " وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ *nice beldeler vardır ki* " âyetinin terkinde mecaz-ı mürsel yapılmıştır. Belde ile kastedilen o beldenin halkıdır.
2. " فَحَاسِبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذِّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا *Biz onları şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik, görülmedik azaba çarptırmışsınız, böylece yaptıklarının cezasını tatmışlardır.*" Âyetlerde korkutmak ve dehşeti derinden hissettirmek için tehdit tekrar edilmiştir.
3. " لِیُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ *İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye...*" âyetinde latif istiâre⁷⁷⁸ yapılmıştır. Hak teâlâ "inkar ve sapıklık" kavramları için "zulumât" kelimesini, "hidâyet ve iman" kavramları için "nur" kelimesini kullanarak mânaya parlak bir ifade gücü katmıştır.

4. 4. Âyetlerin Tefsîri

4. 4. 1. Allah'ın Emrini Tutmayan Azgın Milletlerin Yok Edilmesi

İnsanlık tarihi boyunca dünya üzerinde pek çok uygarlık kurulmuş bu uygarlıkların kurduğu büyük ihtişamlı devletler, güçlü ordular, muhteşem mimari eserler zamanla tarihin tozlu sayfalarına karışmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah bizlere düşünmemizi, geçmişte yaşamış toplumlar hakkında bilgi sahibi olmamızı işaret ederek yeryüzünde dolaşıp geçmiş kavimlerin kalıntılarını incelememizi ve bu kavimlerin hangi davranışlarından ötürü imha edilmiş olabileceğini öğrenip ibret almamızı öğütlemektedir.⁷⁷⁹ "Rabbinin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik, görülmedik azaba çarptırmışsınız."⁷⁸⁰ Yani birçok belde halkı nefislerine ve şeytana uyarak kendilerini yaratan Rablerinin emrine ve elçilerinin çağrısına uymayarak isyan ettiklerinden bu âyette onların karşılaştıkları acı son tasvir edilmektedir. Rablerinin emrini çiğneyenler dünyada açlık, kıtlık, yerin dibine geçirilme, sûretlerinin değiştirilmesi vb. musibetlerle cezalandırılmanın yanı sıra ahirette de çok acı bir sonun onları

⁷⁷⁸ Lügatta "ödünç istemek, ödünç almak" anlamına gelen istiâreyi belâgat bilginleri, bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak amacıyla benzeşme ilgisiyle ve bir karîneye bağlı olarak gerçek mânâsı dışında kullanılması şeklinde tanımlamışlardır. İsmail Durmuş, İskender Pala, "İstiare", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2001), 23/315-318.

⁷⁷⁹ De ki: "Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!", Neml, 27/69.

⁷⁸⁰ Talâk, 65/8.

beklediği haber verilmiştir.⁷⁸¹ Âyette mazi sigasının kullanılmış olması bu azabın muhakkak gerçekleşeceği anlamına gelmektedir.⁷⁸² Bu öyle bir azaptır ki bedenlerinde bu azabın dokunmadığı hiçbir yer kalmayacaktır. Çünkü Allah ve onun Rasûlüne muhalefet etmenin sonucu büyük bir hüsrân, bir ahiret iflası ve ziyandır. Âyette geçen (نكر) "nükra" ifadesi benzeri görülmemiş daha önce kimsenin tatmadığı bir azap anlamında kullanılmıştır.⁷⁸³

"Böylece yaptıklarının cezasını tatmışlar ve işlerinin sonu tam bir hüsrân olmuştur."⁷⁸⁴ İnkâr ve azgınlıklarının sonucunda dünyada çeşitli şekillerde helak oldular ve ahirette de cehenneme atılarak hüsrana uğrayacaklardır. Burada mazi (geçmiş zaman) lafzı kullanılması Allah'ın gelip çatması beklenen vaadinin gerçekleştiğini göstermektedir.⁷⁸⁵ Yüce Allah azgın toplumların başına gelen kötü sonu anlattıktan sonra onların başına gelenlerin Mü'minlerin de başına gelmemesi için iman edenlere Allah'tan korkmayı emretmekte ve onun azabından sakınmayı öğütlemektedir.⁷⁸⁶ Zira Allah'ın emrine aykırı hareket eden toplumların akıbeti çetin geçecek bir hesaplaşma ve emsali görülmemiş bir ahiret azabıdır.

"...Şu halde Allah'a karşı gelmekten sakının, ey iman etmiş akıl sahipleri! İşte Allah size bir uyarı indirdi."⁷⁸⁷ âyetinde Yüce Allah'ın "akıl sahipleri" ifadesiyle kimi kastetmiş olabileceği hususunda birkaç yorum bulunmaktadır. Öncelikle "Rabbinin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını..." âyetindeki o memleket halkının kastedilmiş olabileceği söylenmiştir. Fakat bu âyette "iman etmiş" ifadesi de bulunmaktadır. İman etmiş kimseler ise Allah'tan korkan müttakilerdir. İman edenler daha nasıl takva sahibi olabilirler diye düşünüldüğünde takvanın da kademeleri olduğu akla gelmektedir. O halde takvanın birinci kademesi Allah'a şirk koşmak sayılan bütün davranışlardan uzak durmaktır. Diğer kademeler ise şirk dışında kalan büyük ve küçük günahlardan korunmakla olur.⁷⁸⁸ Yüce Allah bu âyetinde iman etmiş

⁷⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/173; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 14/5979; Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6/481.

⁷⁸² Bilmen, *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsîri*, 8/3761; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 14/5980.

⁷⁸³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/173; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 14/5980.

⁷⁸⁴ Talâk, 65/9.

⁷⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/782; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/173.

⁷⁸⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/544; Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6/481.

⁷⁸⁷ Talâk, 65/10.

⁷⁸⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/545.

bulunan akıl sahibi kimseleri Allah'tan korkma ve ona itaat etme konusunda uyarmaktadır.

4. 4. 2. İman Edip Salih Amel İşleyenlerin Durumu

*"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi."*⁷⁸⁹

Bir rivâyete göre bu âyette ehli kitap kastedilmiştir. Yüce Allah sonsuz ilmiyle iman edip salih amel işleyeceklerini bildiği ehli kitaptan olan kimseleri karanlıklardan, yani bulundukları küfrün içinden aydınlığa yani imânâ çıkarmak için Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi göndermiştir⁷⁹⁰ veya burada kalbinden iman ederek şahadetlerini dile getirenlerin dini vazifelerini yerine getirmek sûretiyle karanlıklardan aydınlığa ve ebedi saadete kavuşması kastedilmiştir.⁷⁹¹

Âyette geçen (ذکر) kelimesiyle neyin kastedilmiş olabileceği hususunda ise bir kaç yorum bulunmaktadır.

a) *"İşte Allah size bir uyarı indirdi."* Burada zikir ile kastedilen Hz. Peygamber'dir (s.a.v.) zira O din ve ahiret ile ilgili hususları insanlara açıklayan kimsedir. Karanlıklardan aydınlığa çıkmak Rasûlullah'a itaat etmek sûretiyle gerçekleşeceğinden zikir ifadesi rasule izafe edilmiştir.⁷⁹²

b) Zemahşeri'ye göre âyette "zikir" kelimesi ile kastedilen Cebrail'dir. Zira Cebrail'in (a.s.) vazifesi Allah'ın âyetlerini okumaktır. Onun inişi de zikirin (Kur'ân'ın) inişi anlamına gelir.⁷⁹³ Yahut Yüce Allah'ın *"Şüphesiz Kur'ân sen ve kavmin için (şan ve şeref getirecek) bir öğüttür."*⁷⁹⁴ ve *"Andolsun ki biz size sizin için bir zikir (şeref kaynağı olan) bir kitâb indirdik."*⁷⁹⁵ buyruklarında olduğu gibi "zikir" kelimesiyle şeref kastedilmiş ve ondan bedel kılınmıştır.⁷⁹⁶

c) Bu âyetin izahı ile ilgili Ebû Hayyân şöyle demiştir. *"Açık olan şudur ki 'zikir'den maksat Kur'ân, Rasulden maksat Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir."* Zira Hz. Peygamber, (s.a.v.) takva sahibi mü'minleri azgınlıktan, inkardan ve cehaletin karanlığından

⁷⁸⁹ Talâk, 65/11.

⁷⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/173; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/786.

⁷⁹¹ Bilmen, *Kur'ân'ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, 8/3762.

⁷⁹² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/174; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/544.

⁷⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/784.

⁷⁹⁴ Zuhurf, 43/44.

⁷⁹⁵ Enbiya, 21/10.

⁷⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Muhammed Coşkun vd., 6/784; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/174.

ilmin ve imanın aydınlığına çıkarsın diye gönderilmiştir.⁷⁹⁷ Zikir kelimesine verilen mânâlar arasında en çok tercih edilen görüş de budur. Yani zikir kelimesi Kur'ân'ı ifade etmektedir.

*"Kim Allah'a iman eder, rızâsına uygun davranırsa, onu içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir."*⁷⁹⁸ Her kim Allah'a iman ederek kalbini tevhidin nuru ile aydınlatır vücudunu salih amellerle süslerse Yüce Allah, onu altından ırmaklar akan, hayal edilemeyecek güzellikte, muhteşem bağların ve yemişlerin bulunduğu cennetlere yerleştirir. O kimse cennetlerde ebediyen kalır. Orada daima huzur ve genişlik içinde yaşar. O kul öyle bir güzelliğe gark olur ki böyle bir güzelliği daha önce gözler görmemiş kulaklar işitmemiştir. O cennetlerde akla hayale gelmeyecek maddi manevi pek çok rızık bulunur.⁷⁹⁹

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, (s.a.v) *"Allah Teâlâ, 'Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hatır ve hayal edemediği nimetler hazırladım' buyurdu."* Ebû Hureyre, isterseniz şu âyeti okuyunuz demiş, O da *"Mü'minlerin yaptıkları ibadet ve iyiliklere karşılık olarak onlara ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."*⁸⁰⁰ ayetini okuyarak cennetin güzelliklerine işaret etmiştir.⁸⁰¹

5. ALEMLERİ YARATAN ALLAH'IN SONSUZ KUDRETİ 12. ÂYET

Bu âyet-i kerîme Allâh Teâlâ'nın kâinatın yaratıcısı olduğunu, O'nun kudretinin, ilminin ve hikmetinin yüceliğini bildirmektedir. Cenâb-ı hak, nazarlarımızı göklere ve arza çekmek sûretiyle muazzam yaratışındaki kudreti tefekkür etmemizi; yüceliğini idrak edip onu hakkıyla tespih ve tenzih etmemizi istemektedir.⁸⁰²

⁷⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 17/450; Elmalılı, *Hak Dini Kurân Dili*, 7/395; Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6/481.

⁷⁹⁸ Talâk, 65/11.

⁷⁹⁹ Bilmen, *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsîri*, 8/3762; Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân*, 14/5984-5985.

⁸⁰⁰ Secde, 32/17

⁸⁰¹ Buhari "Bedü'l Halk", 3244.

⁸⁰² Bilmen, *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsîri*, 8/3763.

5. 1. Âyetin Metin ve Meali

5. 1. 1. Metni

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

5. 1. 2. Meali

12. "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilersiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir."

5. 2. Âyetlerdeki Edebi Sanatlar

1. "علما يسرا خسرا رزقا" vb. âyet sonları adeta inci gibi dizilmiştir. Buralarda seci murassa⁸⁰³ vardır. Bu sözü güzelleştirici edebî sanatlardandır.⁸⁰⁴

5. 3. Âyetin Tefsîri

5. 3. 1. Evrenin Yaratılışı

Bilim dünyası 20. yüzyılda elde ettiği veriler ışığında yerlerin ve göklerin bir başlangıcının olduğunu, evrenin yok iken sonradan var edildiğini keşfetmiştir. Yapılan araştırmalar ile varlığın başlangıcı, Büyük Patlama (Big-Bang) teorisiyle açıklanmıştır. Bu teoriye göre bugünkü evren hacmi, ağırlığı ve kütlesiyle sonsuz yoğunlukta, sonsuz sıcaklıkta ve sonsuz küçüklükteki bir alanda bitişik bir vaziyette bulunmaktaydı. Uzayın, zamanın, maddenin ve mekanın bulunmadığı ışık ve enerjiden söz edilemediği, boşluğun bile olmadığı bu devirde her şey dehşetli bir patlama ile ortaya çıktı. Atomlar yaratıldı, Yıldızlar, Güneş ve Galaksiler meydana geldi. Yerler ve gökler Yüce Allah'ın ol emri ile birbirinden ayrıldı. Her şey bir anda oluverdi. O küçük noktacık ani bir patlama ile şiddetle açıldı.⁸⁰⁵ Yüce Allah bilimin yeni sayılacak bir zamanda keşfettiği bu varediliş mucizesini yüzyıllar öcesinden haber vermişti: "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"⁸⁰⁶ Böylece

⁸⁰³ Tarsî (ترصع) kökünden türeyen murassa, sözü aynı vezinde ve kafiyette öğelerle süslemek anlamında kullanılan edebî sanattır. İsmail Durmuş, "Tarsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2011), 40/110-111.

⁸⁰⁴ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 6/483.

⁸⁰⁵ Adem Tatlı, *Evrin ve Yaratılış* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2008), 32-33.

⁸⁰⁶ Enbiya, 21/30.

milyonlarca yıl sonra sırlarının çözülmeye başlanacağı alem yaratılmaya başlanmış oldu.⁸⁰⁷

İlk evren maddesinin nasıl oluştuğu bilimin de vakıf olmadığı bir husuttur. Fakat tüm semavi dinlere göre bütün bu varlık alemi, sonsuz güç ve kudret sahibi, eşsiz sanatıyla büyüleyen aşkın bir yaratıcının eseridir.⁸⁰⁸

Konunun daha iyi anlaşılması için evrenin yaratılışı kısaca ele alındıktan sonra şimdi asıl konumuz olan gökler ve göklerin yedi kat oluşu hususuna geçmek isabetli olacaktır.

5. 3. 2. Sema Kelimesi Anlamları

"Sema" (سَمَاء) kelimesi, sözlükte gök yüzü, uzay anlamlarına gelmektedir. Başka anlamlara da gelmekle beraber en yaygın anlamı budur. Kelimenin kökü olan "se-me-ve" anlam olarak yükselmek, yüksek olmak, yüce olmak anlamlarına gelmektedir. Üst tarafta bulunup gölgelik veren şeye ve yüksek olmasından dolayı tavana da "sema" denmiştir. Yağmura gökten yağmasından dolayı, bitkilere de yağmur sebebiyle oluşmalarından dolayı sema denmiştir.⁸⁰⁹ Sema, aynı zamanda "atın sırtı" anlamında da kullanılan bir kelimedir.⁸¹⁰

"Sema" kelimesi bazen müzekker bazen de müennes olarak gelmekte ve Kur'ânı Kerîm'de tekil ve çoğul olarak yüzden fazla yerde geçmektedir.⁸¹¹ "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'dır."⁸¹² Âyeti "sema" kelimesinin gök anlamında geçtiği âyetlere örnek olarak verilebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de "sema" kelimesi bazen dünyanın kendi atmosferi için kullanılırken bazen de arzın üstündeki tüm evren için kullanılmıştır.

5. 3. 3. Yedi Kat Gökler

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah göklerin yaratılışını çeşitli âyetlerde söz konusu etmekte ve göklerin sayısının 7 olduğunu haber vermektedir. Çarpıcı olan

⁸⁰⁷ Haluk Nurbâki, *Evrendeki Mucize*, (İstanbul: Damla Yayınları, 1990), 95-99; Hamza Kılıç, *Kâinat Kitabını Okumak*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 44.

⁸⁰⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsîri*, 1/97-99.

⁸⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 1/478-479; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 2/131; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/398; İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülkâfi Güneş, Mehmet Yolcu, "S-m-v", 516-518.

⁸¹⁰ İbn Faris, *Mücmelü'l-Lügâ*, 1/472.

⁸¹¹ Cevherî, *Müntehab min Sihâh el-Cevherî*, 1/2447.

⁸¹² Talâk, 65/12.

şudur ki gök anlamına gelen sema kelimesi tekil ve çoğul olarak Kur'ân-ı Kerîm'de yüzlerce defa geçmekte ve fakat 7 gök (سَبْعَ سَمَوَاتٍ) ifadesi sadece 7 defa geçmektedir.

Bunlar:

- "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir."⁸¹³
- "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır."⁸¹⁴
- "Peki yedi göğün rabbi, yüce arşın rabbi kimdir?" diye sor."⁸¹⁵
- "Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."⁸¹⁶
- "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir."⁸¹⁷
- "Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"⁸¹⁸
- "Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır?"⁸¹⁹

Yüce Allah dünyanın kendi atmosferi⁸²⁰ yani yakın gök de dahil olmak üzere yedi gök yaratmıştır. Atmosferimizi de 7 kat olarak düzenlenmiştir. "Andolsun biz üstünüzde yedi yol yarattık. Biz yaratılanlardan habersiz değiliz."⁸²¹ Âyetindeki

⁸¹³ Bakara, 2/29.

⁸¹⁴ İsra, 17/44.

⁸¹⁵ Mü'minûn, 23/86.

⁸¹⁶ Fussilet, 41/12.

⁸¹⁷ Talâk, 65/12.

⁸¹⁸ Mülk, 65/3.

⁸¹⁹ Nuh, 71/15.

⁸²⁰ Atmosfer: Katı ve sıvı olmak üzere yeryüzünün etrafında bir gaz örtüsü bulunmaktadır. Bu gaz örtüsü yer yuvarlağını bir küre halinde sarmıştır. Alt katlarında ve taş küre ile su küreye dokunan yüzünde hayatın gelişmesine olanak sağladığı için bu gaz küreye nefes alınan küre anlamında atmosfer denilmektedir. Oğuz Erol, *Genel Klimatoloji*, (Ankara: Çantay Kitapevi, 2014), 15.

⁸²¹ Mü'minûn, 23/17.

"yedi yol" ifadesiyle yedi kat göklerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki âyetlerin yorumları incelendiğinde göklerin yedi katmandan oluştuğu hususunda alimlerin ittifak ettiği görülmektedir.⁸²²

Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen yedi gök katmanı:

"1. Gök: Yakın gök, Dünyanın kendi atmosferi

2. Gök: Güneş sisteminin seması. Güneş ve gezegenlerden oluşan ve içinde akıp gittikleri gök

3. Gök: Dünyanın ve Güneş sisteminin içinde bulunduğu Samanyolu Galaksi'sinin seması

4. Gök: Samanyolu ve Andromeda gibi içinde milyarlarca yıldız bulunan ve en az 150 milyar galaksinin bir araya gelmesiyle oluşan mega galaksi seması

5. Gök: Galaksilerin sınır semaları

6. Gök: Kuasarların bulunduğu uzay

*7. Gök: Kaçan yıldızların temsil ettiği genişleyen evren mekanı, yıldız seması"*⁸²³

Yedi kat semanın varlığını bizlere gösteren bir başka husus ise sema kelimesinin diğer kullanımlarından farklı olarak tekil halde kullanılmasıdır.

*"...Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."*⁸²⁴ *"Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanması sağladık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık."*⁸²⁵ Bu âyetlerde görüldüğü üzere dünya seması (atmosfer) kastedildiğinde sema kelimesi tekil kullanımı ile karşımıza çıkmaktadır. Yakın gök vb. tekil ifadelerin kullanılması diğer semalardan onları ayırt etmek içindir.

Hadîs-i şeriflerde de yedi gök ifadesi geçmektedir. İsra hadîs-i olarak bilinen hadîs Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cebrail (a.s.) ile birlikte gök katmanlarını ziyaret

⁸²² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/176.

⁸²³ Kılıç, *Kâinat Kitabını Okumak*, 84-86.

⁸²⁴ Fussilet, 41/12.

⁸²⁵ Mülk, 67/5.

ettiği anlatılmaktadır.⁸²⁶ Bundan başka Buhari'de bildirildiği üzere "Hz. Peygamber (s.a.v.) girmek istediği herhangi bir yerleşim birimini gördüğü anda hemen şöyle derdi: 'Ey O yedi göğün ve onların kapladığı şeylerin Rabbi, hem yedi arzın ve onların taşıdıkları şeylerin Rabbi, hem şeytanların ve onların aldattıkları şeylerin Rabbi, hem rüzgarların ve savurdıkları şeylerin Rabbi olan Allah'ım! Senden bu şehrin hayrını ve halkının hayrını ve onun içinde bulunan kimselerin hayrını dileriz. Ve onun şerrinden ve halkının şerrinden ve onun içindekilerin şerrinden sana sığınırız.'⁸²⁷ Bu hadîs-i şerif aynı zamanda yedi yer katmanının da varlığından söz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yedi göğün varlığından bahsedilmiş olması daha ötesinin olamayacağı anlamına da gelmemektedir. Müfessirlerin bildirdiğine göre 7 sayısı bazen bilinen anlamının dışında çokluğu belirtmek için kullanılır.⁸²⁸

5. 3. 4. Arz Kelimesi Anlamları

Arz (أَرْض) kelimesi, İslami kaynaklarda insanların üzerinde yaşadıkları fiziki dünya için kullanılır. Eski lügatlarda ise semanın karşısında yer alan cisim, insanların üzerinde bulunduğu yeryüzü olarak açıklanmıştır.⁸²⁹ Müennes ve cins isimdir.⁸³⁰ Arap dilinde "Arzsız" ifadesi "Annesiz" anlamına gelmektedir.⁸³¹ Aynı kelime Kur'ân-ı Kerîm'de ülke, belde kara parçası, arazi vb. sınırlı yerler için tekil olarak kullanılmış fakat çoğul şekli ile hiç bir yerde kullanılmamıştır.⁸³² Arz kelimesi Kur'ân'da 468 yerde geçmektedir. Bu âyetlerde bazen yeryüzü bazen toprak bazen de belde anlamında kullanılmıştır.

"Onlar için ölü **toprak** açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (yaptıkları yiyecekleri) yiyorlar."⁸³³

"Allah sizi **yerden** bitirip yetiştirmiştir."⁸³⁴

⁸²⁶ Buhari, "Salat", 349; Müslim "İman", 163.

⁸²⁷ Beyhaki, "Adab es-sefer", 10320; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/174.

⁸²⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 2/227; Elmalılı, *Hak Dîni Kurân Dili*, 7/395; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsîri*, 5/396-397.

⁸²⁹ *İsfahânî, el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, "E-r-d", 78; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsîri*, 5/396-397.

⁸³⁰ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/62; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 7/111.

⁸³¹ Cevheri, *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, 1/62.

⁸³² İbn Faris, *Mücmelü'l-Lüğa*, 1/92.

⁸³³ Yasin, 36/33.

⁸³⁴ Nuh, 71/17.

"Dedi ki: "Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi **yurdumuzdan** çıkarmak için mi geldin?"⁸³⁵

5. 3. 5. Yedi Kat Arz

"Allah gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Şüphesiz, inananlar için bunda ibret vardır."⁸³⁶ Yüce Allah bütün yaratışlarında olduğu gibi yerleri ve gökleri şanına yakışır mükemmellikte yaratmış ve insanların hizmetine sunmuştur. Evrendeki bütün bu ihtişam onun varlığının bir yansımasıdır. "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır."⁸³⁷

Yeryüzünde hayatın devam edebilmesi için tüm canlılar atmosfer sayesinde alabildikleri oksijene muhtaçtır. Dünyamızı çevreleyen atmosferin var olabilmesi ise binlerce mucizeyi içinde barındırmaktadır. Atmosferin var olabilmesi için dünyanın güneşe belli uzaklıkta bulunması, yeryüzünde sıcaklığın homojen ve devamlı olması dünyanın kendi etrafında dönmesi ve Güneş'in etrafında süratle dönmesi gerekmektedir. Mevsimlerin oluşması yediğimiz ve faydalandığımız her türlü nimetin var olabilmesi için ise arzın 23,5 derece eğik olması gerekmekte ve bunların temin edilmesi tesadüflere yüklenemeyecek kadar ince hesaplar gerektirmektedir.⁸³⁸

Kainat sofrasında binlerce çeşit nimeti insanın istifadesine sunan Yüce Allah arzı da yine bir hikmete binaen yedi kat yarattığını belirtmiştir. "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'dır."⁸³⁹ Bu âyet-i kerîme de "yedi arz" ifadesi açık bir beyan ile geçmeyip yedi arzın yedi sema gibi yaratıldığı yani mahlukiyet ve mahlukata mesken olma bakımından benzerlik bulunduğu belirtilmektedir. Âyette "onlar gibi, onların benzeri, bir o kadarı" ifadeleri ile açıklanan "misil" kelimesi ile neyin kast edilmiş olduğu tam olarak bilinmemektedir. Hadîs-i şeriflerde yerin yedi katmanından çokça bahsedilmiştir. Ebu Hureyre'den gelen bir rivâyete göre "Herhangi bir kimse hakkı olmayarak yerden bir karış alacak olursa mutlaka Yüce Allah kıyamet gününde yedi kat arza kadar olan kısmını boynuna dolayacaktır."⁸⁴⁰ Bu hadîs-i şerif gibi birçok hadîs yerin yedi katmandan oluştuğuna delil olarak

⁸³⁵ Taha, 20/57.

⁸³⁶ Ankebut, 29/44.

⁸³⁷ Ali imran, 3/190.

⁸³⁸ Nurbâki, *Evrendeki Mucize*, 13-16.

⁸³⁹ Talâk, 65/12.

⁸⁴⁰ Müslim, "Müsakat", 1610

gösterilmiştir. Gelen rivâyetlerin bir kısmı sahih bir kısmı ise mevzu haberlerdir. Müfessirler ise bu hususta birbirlerinden farklı görüşler bildirmişlerdir. En yaygın görüşler:

Birinci Görüş: Yer ve göklerin birbirine olan benzerliği nicelik yönündendir. Kur'ân-ı Kerîm'de yerlerin sayısını belirten tek âyet Talâk Sûresi 12. âyettir. Çoğunluğa göre bu benzerliğin sayı yönünden olması gerekmektedir. Zira keyfiyet ve nitelik bakımından gökler ve yerler birbirine benzememektedir. Bu görüşü savunanlar da çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Bunlar:

1. Her biri diğerinin üstünde olmak üzere yer tabakalar halindedir ve her bir arz arasında semalarda olduğu gibi mesafeler bulunmaktadır.⁸⁴¹ Bu görüş çoğunluğun kabul ettiği görüştür. Kurtubî tefsîrinde bu görüşün diğer görüşlerden daha sahih olduğunu belirtmiştir.⁸⁴²
2. Gökler gibi yerlerde yedi katmandan oluşmakla beraber bunlar göklerin aksine arada boşluk olmaksızın bir arada bulunmaktadır.⁸⁴³
3. Yerler tabaka halinde olmayıp düzdür. Bunlar denizlerle birbirlerinden ayrılmış olan kıtalardır.⁸⁴⁴ Bu görüş çoğunluk tarafından kabul görmemiş ve doğru olamayacağı belirtilmiştir.

İkinci Görüş: Yer ve göklerin birbirine olan benzerliği nitelik yönündendir. Bu görüşü destekleyenler iki kısma ayırmışlardır. Bir kısmına göre arz kelimesinin başındaki elif-lam takısı cins belirtmektedir. Yani arz, bazı özellikler yönünden semaya benzetilmiştir. Arzımızın diğer gezegenler gibi küre şeklinde bir gezegen olması, Güneş'ten ışık alması gibi Dünya'da bulunan özelliklerin diğer gezegenlerde de bulunabileceğini ifade etmişlerdir. Diğer görüş sahiplerine göre ise elif-lam takısı belirli bir varlık olan dünyayı ifade etmektedir. Bunlar, dünyanın kıtaları, tabakaları veya bölgeleri arasında yedi gökler ile bir nitelik benzerliği olduğunu söylemişlerdir.⁸⁴⁵

Üçüncü görüş: Arz kelimesinin başında bulunan "min" edatı başlangıç mânâsında kullanılmış olabileceğini söylemişlerdir. Elmalılı'nın bildirdiğine göre müfessirler arasında bu görüşe karşı çıkan olmamıştır. Kendisi de dil açısından bunun doğru

⁸⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/175; Elmalılı, *Hak Dîni Kurân Dili*, 7/396.

⁸⁴² Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/175; Elmalılı, *Hak Dîni Kurân Dili*, 7/397.

⁸⁴³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/175; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd., 21/546.

⁸⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâm'il-Kur'ân*, 18/175; Elmalılı, *Hak Dîni Kurân Dili*, 7/397.

⁸⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kurân Dili*, 7/397; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsîri*, 5/397.

olabileceğini söylemiştir. Bu anlayışa göre burada insanın aslına işaret vardır. Zira geçtiği gibi insan topraktan yaratılmıştır. İnsanın semaya olan benzerliği ise beş duyu organının yanı sıra akıl ve vahiy ile birlikte yedinin altında olmayan idrak ve şuurlu oluşunun kaynaklarıdır.⁸⁴⁶

5. 3. 5. 1. Yedi kat arzın niteliğine dair görüşler

5. 3. 5. 1. 1. Yedi arzdan maksat atomdur

Arzın yapı taşı atomlardır. Atomun yapısı incelendiğinde bir çekirdek enerjisi etrafında hareket halindeki elektron bulutlarının bulunduğu görülecektir.⁸⁴⁷ Bu elektron bulutları elektronun enerji kimliğini göstermektedir. Önceleri bu sistem Güneş sistemine benzetilirken daha sonraki yıllarda bunun yanlış bir benzetme olduğu anlaşılmıştır. Zira bu sistem yedi kat göklerin sistemiyle benzerlik göstermektedir. Bunun nedeni ise atomların keyfine göre bir yörünge seçemeyip atom çekirdeği etrafındaki manyetik katlara uyum zorunluluğudur.⁸⁴⁸ Âyet-i kerîme de geçen "*arzdan da onların benzerlerini*"⁸⁴⁹ ifadesinde arzda ve her zerrede 7 mekânın varlığı bildirilmektedir. Bu da demek oluyor ki bir atom çekirdeğinde yaşıyor olsaydık o zaman da başımızı kaldırdığımızda yedi kat gökler görecektik. Güneş gibi elektronları seyredecektik.⁸⁵⁰ Buradan çıkarılacak iki sonuç bulunmaktadır. Birincisi, âyet maddenin en basit yapı taşlarından en karmaşık yapılarına geçiş tabakalarına işaret etmektedir. İkincisi, âyet maddeyi meydana getiren atomların yedi katmanlı olduğuna işaret etmektedir.⁸⁵¹

5. 3. 5. 1. 2. Yedi arzdan maksat karanlık maddedir

Samanyolu'nun yapısı, eski Yunan döneminden beri bilimsel olmasa da üzerinde kafa yorulan, kurgularla açıklanmaya çalışılan bir husustur. Daha sonraki dönemlerde gerçekleşen bilimsel ilerlemeler ile birlikte insanlık evrenin sırlarını

⁸⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dîni Kurân Dili*, 7/398; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 5/397.

⁸⁴⁷ Haluk Nurbâki, *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler ve İlmi Gerçekler* (Ankara: TDV Yayınları, 1986), 149.

⁸⁴⁸ Nurbâki, *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler ve İlmi Gerçekler*, 149.

⁸⁴⁹ Talâk, 65/12.

⁸⁵⁰ Nurbâki, *Kur'ân-ı Kerîm'den Âyetler ve İlmi Gerçekler*, 149-150.

⁸⁵¹ Şakir Kocabaş, *"Kur'ân'da Yaratılış Uzay ve Maddelerin Yaratılışı"*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 72-73.; İsmail Özdemir, *Kur'ân-ı Kerîm'de Göklerin ve Yerin Yaratılışı ve "Altı Gün Problemi"* (İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 89.

çözmeye daha da yaklaşmıştır. Optik teleskopların hizmete girmesi ile birlikte evrenin temel bileşenleri olan Gökadalar keşfedilmiş dev bir Yıldızlar kümesi olan Samanyolu'nun aslında evrendeki milyonlarca Galaksiden sadece bir tanesi olduğu anlaşılmıştır.⁸⁵² Amerikalı gök bilimcilerin California'daki gözlemevinde yaptıkları çalışmalarla 500 milyon ışık yılı uzaklıktaki bir alanda yaklaşık 1 milyon Gökada bulunduğunun keşfedilmesi Galaksimizin evrenin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturduğunu göstermiştir.⁸⁵³ Hubble ve yardımcısı Milton Humason bu gözlemevinde 5 yıl boyunca sürdürdükleri çalışmaların sonunda evren Gökadalarının birbirinden uzaklaşacak şekilde hızla genişlediği sonucuna ulaşmışlardır.⁸⁵⁴

Gökadaların uzaydaki dağılımının anlaşılabilmesi için gökyüzündeki konumları tam olarak bilinmesi gerektiğinden Hubble yasalarına dayanarak çalışmalar yapılmıştır. Bu hususta dünyanın bir numaralı fizikçisi sayılan Einstein, sabit evren düşüncesini kabul etmekte ve desteklemekteydi. Onun özel görecelik adını verdiği kuramı tüm hareket biçimlerini, örneğin evreni biçimlendiren en büyük kuvvet olan kütle çekiminin etkisi altındaki cisimlerin hareketini açıklayamıyordu. Bu açıklanamayan durum onu tatmin etmediğinden 10 yıl sonra (1915) Newton'un sabit (durağan) evren yasalarında değişiklikler yapan genel görecelik kuramı ile bu açığını kapatmıştır. Bu kurama göre Dünya Güneş'in kütlelerinin oluşturduğu uzay-zaman çukuruna yakalandığı için Güneş'in yörüngesinde dönmekte idi. Kütle çekimini bu şekilde açıklaması 1919'da İngiliz gök bilimcilerin saptamalarıyla Einstein'ı ünlü yapmıştır.⁸⁵⁵ Aslında Einstein, çok fazla bilinmese de 1912'de uzak bir yıldızın kütle çekimi ile yakınından geçmekte olan ışınları saptırarak arkasındaki cisimleri büyüten dev bir dürbün özelliği gösterebildiğinin farkına varmıştır. Bu küçük etki eldeki araçlarla çözümlenemeyen bir etki idi. O artık evrende kozmik bir karanlık madde ağının Gökadaların olduğu yerleri belirlediğini düşünüyordu.⁸⁵⁶ "Hubble Yasaları"na dayanılarak yapılan çalışmalar da Gökadaların karmaşık bir iplikler ağının ortasında çok büyük ve boş bölgelerle sınırlanarak dağıldığını göstermiştir. Oradaki bir ağ Gökada kümelerini bir arada tutmakta ve yıldızların

⁸⁵² Lucette Bottinelli, "Gökadalar", *Thema Larousse Tematik Ansiklopedi*, (Yy.: Milliyet, 1994), 3/68.

⁸⁵³ Bottinelli, "Gökada Kümeleri ve Süper Kümeler", 3/72.

⁸⁵⁴ Marcia Bartusiak, "Einstein'ın Gözüyle Evren Genişliyor Mu?", *National Geographic* 49 (Mayıs 2005), 134.

⁸⁵⁵ Bartusiak, "Einstein'ın Gözüyle Evren Genişliyor Mu?", 135.

⁸⁵⁶ Bartusiak, "Einstein'ın Gözüyle Evren Genişliyor Mu?", 139.

uzaklaşıp gitmelerine engel olmaktadır. Bu bağla bir araya gelen Galaksi kümeleri daha büyük Galaksi kümelerini oluşturmakta ve bu sistem kainatı sarmaktadır.⁸⁵⁷ Aynı zamanda bu ağ onların sistemli bir biçimde kendi etrafında ve birbirlerinin etrafında dönmelerini sağlamaktadır. Karanlık madde denilen bu şeyin ne olduğu ise hâlâ tam bilinmemektedir.

*"Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki,"*⁸⁵⁸ Âyet-i kerîmesinde bu karanlık maddeye işaret olduğu düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar "yedi kat arz" ifadesiyle de evreni saran bu karanlık ağın kastedilmiş olabileceğini ifade etmişlerdir.

Sema kelimesinin çoğul şekliyle (semavat) Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde geçtiğini daha önce belirtmiştik. Fakat arz kelimesinin her zaman tekil olarak geçmesi bu görüşü desteklemektedir. Zira karanlık madde olarak adlandırılan bu görünmez ağın kainatın tamamını saran tek bir ağ olduğunun keşfedilmesi arz kelimesinin tekil gelme sebebi olabilir. Uzun araştırmalar neticesinde ortaya konulan bu görüşlerin Kur'ân âyetleriyle uyum içerisinde olması bu görüşün doğru olabileceğini akla getirmektedir. İlerleyen yıllarda konu üzerinde yapılacak çalışmalar ile keşfedilen yeni bilgiler konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Yapılan bu izahlar beşerin gücü nispetinde anladığı ve açıkladığı görüşlerdir. En doğrusunu yüce Allah bilir.

5. 3. 5. 1. 3. Arz kelimesi gaybîdir

"Arz" kelimesi ile kast edilenin ne olduğuna dair ortaya konulan görüşlerden biri de bu kelimenin sema kelimesi gibi gaybi olduğu ne anlama geldiğinin tam olarak bilinemeyeceğidir. "Sema ve Arz" mahiyetleri yönünden gaybi meselelerdir.⁸⁵⁹ Bunlar gaybi olduklarından ne oldukları hakkında kesin bir şey söylenemez. Zira gaybı bilen yalnızca Allah'dır. Bizler ise bunlara iman etmekle mükellefiz.

⁸⁵⁷ Bottinelli, "Gökada Kümeleri ve Süper Kümeler", 3/89-90.

⁸⁵⁸ Hakka, 69/38-39.

⁸⁵⁹ İsmail Özdemir, *Kur'ân-ı Kerîm'de Göklerin ve Yerin Yaratılışı*, 91.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de her sûre temel bir veya birkaç konu hedef alınarak sunulmuştur. Talâk Sûresi'nin temel konusu İslam Hukuku'nda boşanma ilkeleridir. Sûrede boşama ile ilgili hükümler sunulurken tarafların mağdur olmamaları ön planda tutulmuştur. Özellikle kadın haklarının korunması ve nesillerin karışmaması için gerekli tedbirler ele alınmıştır.

İslam dini meşru bir gerekçenin bulunması durumunda boşamayı mübah kılmış, Hristiyanlığın Katolik mezhebi ve Yahudilik inançlarında olduğu gibi eziyet haline dönüşmüş evililikleri sürdürmeyi zorunlu tutmamıştır. Bununla birlikte zaruret olmaksızın, keyfi biçimde boşama yapılması nimete nankörlük, aile fertlerine ve çocuklara eziyet olarak görülmüştür.

Bütün bu hususlarla birlikte boşama yapılması kaçınılmaz olduysa boşama yapacak kimsenin bunu sünnete uygun bir biçimde yapması gerekmektedir. Sünnete göre boşama niyetinde olan bir kimse bunu karısıyla cinsi birliktelik geçirmediği ve karısının da hayızlı olmadığı bir dönemde yapmalıdır. Kadının hamile olup olmadığının anlaşılması için ise üç hayız yahut temizlik dönemi iddet beklemesi gerekmekte ve böylece nesebin karışmasının önüne geçilmektedir. İslami bakış açısında evliliğin sürdürülmesi esas alınmaktadır. Kadının iddet beklediği bu süreçte erkek, acele etmeden selim akılla düşünme imkanı bulunduğundan boşama kararından vazgeçebilmekte ve böylece birçok yuva dağılmaktan kurtulmaktadır.

İddet beklenen süre içerisinde kadının durumu erkeğin vicdanına bırakılmamış Yüce Allah tarafından kadın korumaya alınmıştır. *"Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar."*⁸⁶⁰ ayeti ile erkeğe, kadını evinden çıkarmaması emredilmiştir. İddet sonunda erkeğe kadını zora sokmadan iyilikle geri alması yahut iyilikle bırakması öğütlenmektedir. Ayrılma yahut birleşme durumlarında sonradan ortaya çıkabilecek haksızlıkların önüne geçilmek için şahit tutulması da emredilenler arasındadır.

Kadının hayız ile alakalı belirsizlikler ve hamilelerin durumu *"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süreleri ise*

⁸⁶⁰ Talâk, 65/1.

*doğum yapmalarıyla sona erer.*⁸⁶¹ ayeti ile izah edilmiştir. İddet süresince kadınların nafakaları ve hamilelik durumunda çocukların nafakalarının karşılanması kocaya emredilmiştir. Kadınlara da nafaka konusunda insafli olmaları öğütlenmekte güzelce anlaşmanın daha hayırlı olduğu bildirilmektedir. Bu hükümlerin ardından Mü'minler Allah'ın buyruklarına boyun eğmeye davet edilmekte ve itaat etmelerinin karşılığı olarak bir çıkış yolu ve kolaylık ile mükafatlandırılacakları hatırlatılmaktadır.

Sûrenin ilk pasajında Mü'minlere Allah'a saygısızlıktan sakınmaları öğütlenirken ikinci pasajında âsîlik edip peygamberlerini yalanlayan toplumların feci sonları gözler önüne serilmektedir. Son âyette ise yer-gök tüm kâinatın en ufak bir sapma olmaksızın Yüce Allah'ın buyruklarına boyun eğdiği, O'nun her şeye gücünün yeteceği ve ilminin her şeyi kuşattığı hatırlatılarak sûre son bulmaktadır.

Çağımızda boşamalar erkeğin tek taraflı beyanı ile olmayıp mahkeme kararıyla yapılmaktadır. Hakim kararıyla yapılan bu boşamalar hastalık, kusur, nafakayı temin etmeme, kayıplık, şiddetli geçimsizlik, dinden çıkma vb. nedenlerle olabilmektedir. Bu hususlar İslam fihhında oldukça geniş bir yekûn tutmaktadır. Öncelikle Cessâs ve Kurtubî tefsirlerini sonrasında klasik tefsirleri ve fıkhi eserleri esas alarak oluşturduğumuz bu çalışmamızda daha çok boşamanın İslami gelenekteki yönleri ele alınmış boşamayla alakalı bazı noktalara değinilmemiştir. Gerek fıkıh gerekse tefsir sahasında yapılacak çalışmalar ile çağımız boşamaları çalışılarak günümüz insanının problemlerinin çözümü sunulabilir.

⁸⁶¹ Talâk, 65/4.

KAYNAKÇA

Abdü'l Cevad, Halefe Muhammed. *Tefsîre ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Kahire: Arapça beyan, ts.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*, çev. Mustafa Genç, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî *el-Müsned el-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şaab el-Ernu'd-Âdil mürşid vd., 41. yy.: Müessetü'r-Risâle, 1993.

Ali b. Zeynel Abidin el- Haddadi el-Münavi el-Kâhirî. *Feydu'l Kadir Şerhu Camiu's-Sağir*, Mısır: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, 1356.

Altinkulaç, Tayyar "Kurtubî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26/455. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Asımgül, Sevim. *Fert ve Ailede Mutluluk Yolu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

Atar, Fahrettin. "Muhâlea", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*, İstanbul: Ufuklar Neşriyat, 2. Basım, 1998.

Aydemir, Abdullah. *H. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'an'ın Faziletleri*, İzmir: Akyol Neşriyat, 1. Basım, 1982.

Aydın, Mehmet Akif "Liân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27/172-173. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Azimâbâdi, Avnu'l-Ma'bûd, *Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, Beyrut: Daru'l-Kütüb'il-İlmiyye, h. 1415.

Bağdadî, Hatîb. *Tarîhu Bağdad*, Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, ts.

Bartusiak , Marcia. "Einstein'in Gözüyle Evren Genişliyor Mu?", *National Geographic*, 49 (Mayıs 2005),130-139.

Beyhakî, Ebu Bekir. *es-Sünen el-Kübra*, nşr. Muhammed Abdulkadir Aden, Lübnan-Beyrut: Daru'l Kütüb'il-İlmiyye, 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsîr Tarihi II (Tabakatü'l-Müfessirîn)*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1960.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsîri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Birişik, Abdulhamid. "Tefsîr" , *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bottinelli, Lucette. "Gökada kümeleri ve süper kümeler", *Thema Larousse Tematik Ansiklopedi*, 3/72. yy.: Milliyet, 1994.

Bottinelli, Lucette. "Gökadalar", *Thema Larousse Tematik Ansiklopedi*, 3/68. yy.: Milliyet, 1994.

Brockelman, Carl. *Supplementbande*, 1/335. Leiden: yy. 1937-1942.

Buhûtî, Mansur b. Yunus b. Selahaddîn İbn Hasan b. İdris el-Hanbeli. *Keşşafu'l-Kınâ*, yy. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınları, 6. Basım, 2014.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 30. Basım, 2017.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekir er-Râzi el-Fakih. *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Türâsi'l-Arâbî, 1405.

Cevheri el-Farabi, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. *Müntehab min Sihâh el-Cevheri*, Lübnan/Beyrut: Dâru'l-Marife, 2012.

Çalışkan, İsmail. *Tefsîr Usûlü*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.

Çeker, Orhan. "Halvet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15/384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Darekutni, Ebu el-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Mühdi b. Mesud b. en-Nu'man b. Dinar el-Bağdadi. *Sünen-i Darekutni*, nşr. Şuayb el-Evnuved, Beyrut-Lübnan: Müessetü'r-Risâle, 2004.

Dâremî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Abdussamed. *Müsned ed-Daremi=Sünen ed-Daremi*, nşr. Hüseyin Esed Selim ed-Darini, Suud: Daru'l-Muğni li'Neşr ve't-Tevzî, 2000.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân'da Toplumsal Düzen*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Demirci, Muhsin. *Tefsîr Tarihi*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 19. Basım, 2014.

Derdir, Ebu el-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Halveti. *Şerhu Câmiu's-Sağîr*, yy.: Daru'l-Mearif, ts.

Deylemî, Şirure b.Şehredar b. Şiruyeb. Fenahseru Ebu Şeca' el- el-Hemzani, *El-Firdevs bi Müesser el-Hitap*, nşr. Said b. Bisüeyni Ze'ğul, Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1986.

Duman, Soner. "Usûlü'l-Fıkıh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42/218-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Dumlu, Ömer. *Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri, Tefsîrin Dünyü ve Bugünü Sempozyumu*, Samsun: yy., 1992.

Durmuş, İsmâil. "İltifât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Durmuş, İsmâil. "Tezâdd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41/58-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şedad b. Amrava el-Ezdi es-Sicistanî, *Sünen-i Ebu Davud*, nşr. Muhammed Mahy'eddin Abdul Hamid, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Erol, Oğuz. *Genel Klimatoloji*, Ankara: Çantay Kitapevi, 6. Basım, 2014.

Firuzabâdî, Mecdüddîn Ebu Tahir b. Yakub. *Besaîr Zu et-Temyiz Letâif el-Kitab el-Azîz*, Kahire: Li Cennet İhya it-Türa el-İslamiyye, 1996.

Gezer, Arif. "Endülüslü Müfessir Kurtubî Dönemi ve Şöhret Bulma Süreci", *İstem* 7/14 (2009), 335-352.

Gümüş, Sadreddin. *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, yy.: Kayhan Yayınevi, 1. Basım, 1990.

Güngör, Mevlüt. "Cessâs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7/427. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Güngör, Mevlüt. *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân*, Ankara: yy., 2. Basım, 1989.

Güngör, Mevlüt. *Emin el-Hûli Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metod*, İstanbul: Kur'ân Kitaplığı, 1995.

Güngör, Mevlüt. *Kur'ân Araştırmaları I*, İstanbul: Kur'ân Kitaplığı, 1995.

Güven, Şahin. *Konulu Tefsîr Metodu*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 3. Basım, 2014.

Hakim en-Nişaburî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ala el-Sahihyn*, nşr. Mustafa Abdulkadir Aden, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

Haliloğlu, Hasan. *Kur'ân-ı Kerîm'de Talâk- Boşama Hükümleri*, Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020.

İsfahânî, Rağîb. *el-Müfredât, Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.

Işık, Bilal. *Tahrim Sûresi'nde Aile İçi İlişkiler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

İbn Abidin, Muhammed b. Emin b. Ömer b. Abdulaziz Abidin el-Dimeşki. *Reddül-Muhtâr*, Beyrut: Daru'l Fikr, 1992.

İbn Faris, Ahmed b. Faris b. Zekerîyya el- Gaznevî er- Razi el- Hüseyin, *Mücmelü'l-Lüga li İbn Faris*, Beyrut: Müessese risale, 2. Basım, 1986.

İbn Ferhun, İbrahim b. Ali b. Muhammed Burhaneddin el- Ya'meri. *El-Dibac el-Müzehheb fî Ma'rifeti A'yân Ulemâi'l- Mezheb*, Kahire: et-Türâs, ts.

İbn Hazm, Ahmed b. Said. *el Muhalla bi'l Asar*, Beyrut: Daru'l Fikr, ts.

İbn Kesir, *Tefsîrul-Kur'ân'il-Azîm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvafikedin Abdullah b. Muhammed b. Muhammed Cemaili el-Makdisi, *el-Muğnî li İbn Kudame*, Kahire: Mektebetü'l Kahire, 1968.

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazuni, *Süneni İbn Mace*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, Halep: Daru'l İhya el-Kütüb el-Arabiyye, ts.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. Ali Ebu Fazıl Cemaleddîn el-Ensari Er-Rufag el-İfriqi. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr, 3. Basım, 1414.

İbn Rüşd, Ebu el- Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. b. Ahmed b.. Reşad. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid*, Kahire: Daru'l-Hadis, 2004.

İbn Teymiyye, Takieddîn Ebu el- Abbas Ahmed b. Abdulhalim el-Harânî. *Mecmuu'l-Fevâtâ*, Medine: el-Memleketü'l-Arabiyye, es-Suudiyye, 1995.

İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebû Bekir b. Suâd Şemseddin el Cevziyye. *İğâsetü'l-lehfân fî hükmi'talak el-ğazban*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1998.

İbnü'l-Arabî, el-Kâdi Muhammed b. Abdullah Ebu Bekir b. El- Meârifi el-Eşbili el-Maliki. *Tefsîru'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbnü'l-Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid el-Seyvasi el-Maruf. *Fethu'l-Kadîr*, yy.: Daru'l-Fikr ts.

İlhan, İhsan. *Kurtubî Tefsîri'nde Kurâat Olgusu*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

İmam Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'ân, Hadislerde Ahkâm Tefsîri*, çev. Mustafa Genç, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012.

İslamoğlu, Mustafa. *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, İstanbul: Akabe Vakfı Yayınları, 2012.

Kandemir, M. Yaşar. "Hadîs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15/27-64, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karaman, Hayreddin. Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Meali*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Kâsânî, Allaaddîn Ebu Bekir b. Mesud b. Ahmed. *Bedâiu's- Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi*, yy.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Kılıç, Hamza. *Kâinat Kitabını Okumak*, İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2015.

Kocabaş, Şakir. *"Kur'ân'da Yaratılış Uzay ve Maddelerin Yaratılışı"*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Basım, 2004.

Konyalı Mehmed Vehbî, *Hülâsat'ül Beyân fî Tefsîr'il Kur'ân*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyin lima Tazammenehû mine's-Sünneti ve Ayi'l-Furkan*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye 1384-1964.

Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy İstanbul: Buruc Yayınları, 2005.

Küsmey, Ayşe. *Cessâs'ın İcma Anlayışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Mahmud, Münîğ b. Abdülhalîm. *Menahicü'l Müfessirin*, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1421.

Malik, Enes b. Malik b. Âmir el-Asbahi. *Muvatta*, Birleşik Arap Emirlikleri: Müessese Ziyad b. Suldan en-Nehyan li'l Âmal el-Hayriyye, 2004.

Muttakî el-Hindî, Alaaddin Ali b. Hişam İbn Gazi Kaderi eş-Şazeli. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aķvâl ve'l-ef'âl*, y.y., Müessetü'r-Risâle, 1981.

Müslim, Haccâc Ebu el-Hasan el-Kuşeyri en-Nişaburi. *el-Müsned es-Sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut: Daru'l İhya et-türas el-Arabi, ts.

Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani. *el-Müctebi min es-Sünen=Süneni Sağır li-Nesai*, nşr. Abdulfettah Ebu Ğudde, Halep: Mektebetü'l Matbuat el-İslamiyye, 1986.

Nurbâki, Haluk. *Evrendeki Mucize*, İstanbul: Damla Yayınları, 1990.

Nurbâki, Haluk. *Kur'ân'ı Kerîm'den Âyetler ve İlmi Gerçekler*, Ankara: TDV Yayınları, 1986.

Özdemir, İsmail. *Kur'ân'ı Kerîm'de Göklerin ve Yerin Yaratılışı ve "Altı Gün Problemi"*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Pak, Zekeriya. "Rivâyet Ağırlıklı Tefsîrler". ed. Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Polat, Fethi Ahmet. *Dirâyet Ağırlıklı Tefsîrler*, ed. Mehmet Akif Koç, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Tefsîr-i Kebîr, Mefâtîhu'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, Lutfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefâsîr, Tefsirlerin Özü*, çev. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995.

Safedî, Selahaddin Halil b. Eybek b. Abdullah. *el-Vafî bi'l Vefayat*, Türâs: Daru'l İhya, 2000.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Kitâbu'l-Mebsût*, çev. A. Hamdi Yıldırım, Abdusselam Arı, Soner Duman, Hüseyin Kayapınar, İhsan Kahveci, Osman Güman, İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.

Suyûtî, İmam Celâleddin. *el-İtkan fî Ulûmi'l Kur'ân*, çev. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Madve Yayınları, ts.

Sühreverdî, Ebu Hafs Ömer, Muhammed. *Avârifü'l Maârif*, Kahire: Daru'l-Müktîm, 2009.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî. *Muğni'l Muhtâc*, yy., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Taberânî, Süleyman Ahmed b. Eyyüp b. Madir lil'Hami el-Şâmi Ebu el-Kasım. *el-Mu'cemül'l-Kebîr*, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1374.

Tatlı, Adem. *Evrîm ve Yaradılış*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2008.

Tehânevî, Eşref Alî & Zafer Ahmed el-Osman et- Tehânevî. *İ'lâ'ü's-sünen, Hadîslerde Hanefî Fıkhi*, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Misvak Neşriyat, 2009.

Tek, Abdürrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa: Akademi Yayınları, 2. Basım, 2017.

Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Sevra b. Musa b. ed-Dahak Ebu İsa. *El Camiu'l Kebir-Sünen et-Tirmizi*, nşr. Beşar Avad Maruf, Beyrut: Daru'l Ğarabî'l-İslami, 1998.

Uludağ, Süleyman. "Halvet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15/386-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yavuz, Yunus Vehbî. "Ahkâmü'l- Kur'ân" *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1/553. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Azap", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4/302-309. İstanbul: TDV yayınları, 1997.

Yavuz, Yunus Vehbî. "Hayız", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17/51-53. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kurân Dili*, Ankara: Akçağ Yayınevi, ts.

Yüksel, Dilek Gül. *Ruhu'l Beyan'da Peygamber Mucizelerinin Tasavvufî Yorumu*, Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Zehebî, Doktor Muhammed es-Seyyid Hasan. *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn* Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1398.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Haka'iki Ğavâmdı't-Tenzîl ve Uyûn'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Keşşâf

Tefsîri, çev. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek, yy.: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, ts.

Zerkeşî Bedruddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.

Zeydân, Abdulkerîm. *el-Mufasssal, Mezheplere Göre Bütün Yönleriyle Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Erdinç Ahatlı, Osman Güman, Soner Duman, Hayati Yılmaz, Şükrü Şirin, İstanbul: Asalet Yayınları, 1. Basım, 2019.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahîm Ural, Yunus Vehbî Yavuz, Nurettin Yıldız, İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994.

